

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

MARNO JÁNOS versei 129
KUKORELLY ENDRE verse 133
TATÁR SÁNDOR versei 135
DARVASI LÁSZLÓ: Boszorkányok, 1728 (*regényrészlet*) 137
EGRESSY ZOLTÁN: Szarvas a ködben (*regényrészlet*) 148
DAVID FOSTER WALLACE: A depressziós (*elbeszélés*) 156
RÖHRIG GÉZA versei 176
SIPOS TAMÁS versei 179
BECK TAMÁS versei 181

*

BALOGH TAMÁS: Csé E.-ről (*Cs. Szabó László főiskolai előadásai Erasmusról, 1946/47*) 182
CSORDÁS GÁBOR: Montaigne borotvája (*tanulmány*) 191

*

GYÖRFFY MIKLÓS: Nagy vulkáni tél a Svábhegyen (*Térey János: A Legkisebb Jégkorszak*) 207
SIPOS BALÁZS: Az önfelmentés retorikája (*Imaginárius szögesdrótok Térey János A Legkisebb Jégkorszak című művében*) 213
HOVANEC ZOLTÁN: Felszámoltuk Ithakát (*Danyi Zoltán: A dögeltakarító*) 222
RÉTFALVI P. ZSÓFIA: Megváltatlan világok (*Szvoren Edina: Az ország legjobb hóhéra*) 226
GYÜRKY KATALIN: A tanulás könyve (*Jevgenyij Vodolazkin: Lauros*) 230

*

KLEIN SÁNDOR: A tanítás szabadsága (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 234

2016

FEBRUÁR

JELENKOR

LIX. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj félévre 5280,- Ft, egy évre belföldre: 9680,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlasszámunk: Szigetvári Takarékszövetkezet 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KERESZTESI JÓZSEF *Mit eszik a micsoda?* című gyerekverskötetét mutatták be december 17-én a pécsi Bóbita Bábszínházban. Az esten a szerző mellett a színház művészei, *Czéh Dániel, Jankó Mátyás, Kalocsányi Gábor* és *Matta Lóránt* működött közre.

*

A MADE IN PÉCS városmagazin Nívódíját az Apolló Mozi és a Janus Egyetemi Színház mellett a *Jelenkor* folyóirat vehette át január 8-án a Pécsi Est Caféban.

*

A MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAPOT idén január 19-én tartották meg Szekszárdon. Az érdeklődők *Bagi Zsolt, Jankovics József, Lovas Csilla, N. Horváth Béla, Szkárosi Endre, Szolláth Dávid, Szörényi László* és *Urbanik Tímea* előadását hallgathatták meg. A rendezvényen átadott Mészöly Miklós-díjban

Danyi Zoltán részesült, az íróval *Szörényi László* beszélgetett.

*

BERTOLT BRECHT *Baal* című színművét január 16-án tűzte műsorra a Janus Egyetemi Színház. A darabot *Zakariás Máté* rendezte.

*

A BAROKK ESSZENCIÁJA címen adott koncertet a Pannon Filharmonikusok január 14-én a pécsi Kodály Központban. Az esten *J. S. Bach, Händel* és *Marcello* műveit hallhatta a közönség, vezényelt *Paul Goodwin*, közreműködött *Boldoczki Gábor* trombitán, *Fábri Flóra* csembalón, szólót énekelt *Tóth Zsuzsi*.

*

A BALASSA PÉTER-DÍJÁT idén *Szilágyi Zsófiának* ítélték oda. Gratulálunk munkatársunknak!

Szerzőink

Marno János (1949) – költő, műfordító, Budapesten él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budapesten él.

Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Egressy Zoltán (1967) – író, drámaíró, költő, Budapesten él.

David Foster Wallace (1962–2008) – amerikai író, esszéista.

Kemény Lili (1993) – költő, filmrendező, Budapesten él.

Röhrig Géza (1967) – tanár, Bronxban él.

Sipos Tamás (1992) – a PPKE BTK szlavisztika–lengyel szakos hallgatója.

Beck Tamás (1976) – költő, író, Zalaegerszegen él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Csordás Gábor (1950) – író, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Olaszországban tartózkodik.

Györffy Miklós (1942) – kritikus, műfordító, irodalomtörténész, Szentendrén él.

Sipos Balázs (1991) – színházrendező, kritikus, publicista, Budapesten él.

Hovanec Zoltán (1986) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója, Pécsen él.

Rétfalvi P. Zsófia (1994) – a PTE magyar szakos hallgatója, Pécsen él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Klein Sándor (1941) – pszichológus, matematikus, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

HELYREIGAZÍTÁS

Januári számunkban elmulasztottuk feltüntetni, hogy a lapban közreadott H. G. Adler-fényképek forrása a Deutsches Literaturarchiv Marbach. Olvasóink szíves elnézését kérjük.

---

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

880,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 16002

MARNO JÁNOS

A kognitív költészet kőbölcsője

*Nem találok fogást a nyúlványaimon.
A jó úton járok, és mégsem. Jön
nemsokára a templom, a templomtér, a tér
és a járdaszél választószegélyén terpeszkedő
háromlábú haranggúlával, és vége
a gesztenyesornak. Petőfi harang-
lábat mondott volna, ám én nem vagyok
Petőfi, mint ezt mondtam volt 197-
5-ben egy kötözködő pszichológusnak,
aki azt állította, hogy ahány kezdő
költő, annyi Petőfi-önérzet. Mostanság
azonban épp a pszichológusok
papolnak minden utcasarkon az ön-
szeretetről mint feltételéről a köz-
szeretetnek, és hallgatnak mélyen Petőfi
gyűlöletverseiről, melyekre ha némely
páciensük hivatkozni talál, azt
a szerencsétlent duplán megkopasztják
önérzetileg és anyagilag triplán.
Kikaparják belőle a gesztenyét,
a kis hülyéjéből, mondják a folyosón
elloholva egymás mellett, összeenevetve.
Igaz, nem a szelidet, hanem a vadat.
Vadembert faragnak a pszichológusok
az emberből, amint kiderül róla, hogy
gyakran forgat a kezében vagy a fejében
Petőfit – Aranyt, az uzsorást, félretéve*

*egy percre. Most épp nem nyúlok vissza értük,
egyikért se, háttal ülve a polcnak,
sorvadt karomat valahogy fölemelve,
hanem hagyom, hogy előntsön az anyag
öröme, mely idevonszolt a templomtérre
egykor, hol nyúlványaimon mintha másféle
kötömbök nyugodnának ma, mint 7-
4-ben, egy teljes esztendővel a kognitív
pszichológus komisz megjegyzése előtt.*

Viselet

*Levert vagyok, tudja azt Maga jól,
és ki is fogja beszélni valahol,
mert magáról nincs mit mondania. Pech.
Vagy épp ez a szerencséje. Maga helyett
itt vagyok én, magam alatt, egy beteg,
még azt sem mondhatja, hogy alak, lévén
a saját súlyától, mely annyit sem nyom,
mint egy pehely, összenyomoritva.
Most akkor meg van elégedve velem?
Öröm látnia engem magában betegen?
Vagy fel sem tudja idézni az arcom.
A hajam hosszú, égszínké a szemem,
sárga cseppel a pupillához közel.
Rémlik már? Maga állat! Dögölne meg,
mielőtt megismétlődnének a tavalyi meleg
napok! Tegye hidegre előbb az ördög,
az a másik állat, akit az isten
direkt Magának teremtett. Teremtőm!
hogy én mért léptem oda Magához, mikor
ott állt egy fának dőlve és várt az első
napsugárra, amelyik kész félretolni
maga elől, a Maga kedvéért, egy makacskodó
felhőt. Most azt hiszi biztos, hogy a macskámmal
fogok Magának kérkedni megint, elmesélni,
hogyan vesztettem el őt még az ősszel,
a Cirmít, és a szentestét egyedül töltöttem
a rakparton ülve a kerékpáromon,
mert úgy döntöttem, nem fogom senki kedvéért
máról holnapra bedobni csak úgy, ahogy
Maga már rég bedobta volna a helyemben,
azt a mocskos, felturbánózott törüllőzöt.*

A méreg nyelve

Hogy volna rajtam elegendő hús,
ha egyszer, a betegségem miatt is,
a legszigorúbb vegetáriánus
étrendhez tartom magam? Maga pedig,
úgy nézem, kutyakosztón rágódik
közvetlen és átvitt értelemben
egyaránt. Csak csorgathassa a nyálát,
mi? Jól mondom? Mint a kutyafajta mind,
szemben az én hamusziürke Cirminnel,
aki úgy ásítózott, mint egy tűz-
okádó istennő. Halála előtt
még, még az ősszel, együtt nyalogattuk
az avokádókrémet, nyakon öntve
a hidegen préselt olívaolajjal.
Undorodik a gondolattól? Talán
nem Maga traktált annyit Eliottal?
A macskaköltővel? Mit tud róla,
milyen húsban halt meg és milyen súllyal?
Komoly súlya volt-e a halálának,
úgy értem, tréfás megfogalmazásban.
Látom, díjazza a humoromat.
Én viszont a Magáét nem. Miért nem,
azt kérdezi, miért nem? Mert nincsen,
magában nincs humor, csak félelemből
nevet folyton, hagyva a nyálát folyni
közben. Örüljön, hogy nincs mit fogni
rajtam, s ezért kidőlnie sem kell
egy szekrényből, vagy onnan valahonnan.

Ideje a krokodilkönnyeknek

Hommage a T. S. Eliot

Mióta a Cirmi elment, moziba
sem járok és forgatásokra sem,
csak simogatom a krokodilomat,
és elképzelem, hogy könnyeket ejt
értünk, úgy értem, értem és Cirmiért,

*és Maga nem győzhet gyönyörködni
bennünk, a gyönyör csak akkor gyönyör,
ha nem hagyjuk mindjárt abba, ideje
cselekedni, nem gondolja? Ideje
van a gyönyörnek, ideje a könnynek,
melynek magától kell kicsordulnia,
különben szart sem ér az egész. Így
aztán ruhapróbákra sem járok,
szarok ruhabróbákra járni, akkor
is, ha azért is külön fizetnek,
és nem válaszolok a trágárabbnál
trágárabb SMS-ekre. De nem is
botránkozom meg rajtuk. Nem vagyok
fertőző beteg, elvárom hát, hogy
engem se fertőzzenek meg más elme-
betegek. Nekem ne adja a hülyét,
mintha nem tudná, ki mindenkiről
beszélek. Ne játssza meg, hogy kiment
a fejéből, hol látta leláncolva
minden alkalommal a biciklimet.*

A halál, a tészta, és a lányka

*Tiszta a fejem.
Tészta a fejem.
Túróstészta a fejem.
Tiszta túróstészta a fejem.
Halál, légy te a lányka,
ki magával ragad a táncba.*

Parfait

*Fél három süti a nap
besüt a kávéházi portál ablakán
a haza fonnyada
süt rá a nap meleg van
a fagyalt hideg autóz-
nak igyekeznek
mindenkinek neked
nekem neki megvan
a maga bánata
kis terek széles út éles sarok
szélesen vonuló
széles de jó csajok
a bejárat előtt
elmerülten cigizgető
csinos lány
egy nem olyan
szép meg mintha
kukázna ahogy látom
mellettem két másik
a holnapi
szigorlatról fecseg
családi nexusok üzleti
tervezés kukázás
vizsgadrukk-szerűség
szemközt a túlsó oldalon
fodrászszalon vagy
mi is az cigánysor
egy veszekedésbe csapó
vitát majd
mindjárt berekesztek
a tévét bámulom valami meccs megy
nem tudom ki játszik
nem tűnődök
nem cigánysor
semmi cigánysor ezt csak
úgy leírtam
vagy lépjek le innen
és ne és*

*ne forogjak vissza ne is nézzek
nézem milyen
hülyén lóg a fogason
a kabátom
mint elgázolt
kutyák sok
kifordult kabátból
a létezés zörög
lovagon túl nagy páncél
elfonnyad a haza.*

Hát; valahogy ilyesféleképp, Mademoiselle

*Mint gazda házát, úgy kerít ma be a mélabú, Odett';
nincs esti kérdés, melyet felrőtlik a fű,
a szívo kiégett, ím, s az ábránd együgyű –
a Múzsza lompos már, a szája szaglik, és molett.*

** Különös hírmondó ez ólmos őszi délután.
Veszett világ odakint, csupa torz iparkodás,
mi vágyat, eszmét keleszthetne, nincs már oly kovász;
a dús isten-ajándékokból mi maradt? A kéj csupán.*

*Már akinek ágyéka tudja még a dolgát, és teszi..
Ősz és tavasz közt pergő idő ellen, ah! ugyan mi használ?!
Az ó-barack s a szócsiszolás tán, a régi, kétkezi.*

*És hogyha nem tudta volna, kicsi Odett'
(ha már aranykulcsával itt oly kitartóan babrál) –
Mindegyik miniatűr oltár egy szonett.*

---

* pedig milyen kis ügyes strófa lett volna (de a fránya vers nem erre akart folytatódni):

*A vershez, hogy szikévé lenne, nincsen köszörű;
e poszt-korban legtöbbször, mi juthat: dramolett.
Kihunyt, Jónást mi fűté, a láng, s hamu lett,
és Írisz koszorúja csak mint emlék gyönyörű.*

Nem! még ha a pokol-wellness nyitánya volt is

Azt a sűrű lószagot! amely az üres fiákeresstand
fölött is ott leng, hullámzik!
És a Weihnachtspunsch-ét!
A hosszú-hosszú aszfaltcsíkot,
kutyával-, kutya nélkül, fejhallgatóval-kocogók és
kerékpárosok lábruganyosítóját, a Duna-csatorna mellett,
ahol nap, mint nap a hosszú tétlenségben, lám,
el nem lustult, sőt magát érte kárpótolni akaró
inkvizítor-démonom elől próbáltam egéruat nyerni,
trekking-cipőben, kölcsön nordic walking-botokkal,
én, az íróasztal görnyedt atlétája; tudván
(újra meg újra konstatálván), hogy visszatelepszik
rám mihamar, mint
pár kelleetlen kör után az Augarten gyilkos károgaású,
fölvért varjúseregei...
s a túlparton a Hundertwasser-dizájnú távhóközpont-szemétegetőt
meg azt a csak később, puhán bukdácsoló amóbamozgásában
szívárványló mega-szappanbuborékot, amelyet fiammal
a Michaelerplatzon megcsodáltunk
– akkor sem adom, ha az a három bécsi hónap
(... éve immár, s még mindig nem került le egészen
étlapomról a szintetikus boldogság/bátorság, és nem
költözött ki belőlem a horror vacui) a boldogság hamiscsúcsáról
lidérces, életzúzó mélységekbe taszított,
„ahol” meg tudtam „érteni” Nietzscht, aki
– lókipárolgás ide vagy oda – csatakos lósörénybe temette
könnyes arcát Torinóban.

Boszorkányok, 1728

regényrészlet

Kezdődnek a lefogások, de még nem verik nagydobra, nem kezdik hirdetni, kiáltani, hivatalosan terjeszteni, hogy mi várható. Kezdődnek a lefogások, surrog a szoknya, recsegeve szakad a szövet, csattan a csizmasarok. Kezdődnek a lefogások, borul a kas, feslik a zsák hasa, pereg belőle, mintha most már végítéletig tenné, az ártérből összegyűjtött fúmag. Bőven elég, ha az emberek beszélnek. Mondanak, amit akarnak. Mondják, amikor kedvük vagy merszük van hozzá, a képzelet szabad, teszi a dolgát. Milian disznói lelkesen rőfögnek az ablakunk alatt, és hogy rikoltoznak a város kakasai. Szürke birkák, ökrök vonulnak az utcákon, és mintha még ők is mondanák. Csillogó halak verdesnek a hálókban, beszél mindenki, amit akar.

Úgy beszélnek, mint én, a Taligás.

Milian hozzám hajol, hallom-e, hogy másként rőfögnek a disznói.

Hallom, Milian, hogyne hallanám.

Azt is hallom-e, hogy mit rőfögnek?

Hát persze, hogy hallom, Milian.

Szavalnak, verset mondanak, poéták, dalnokok, trubadúrok, históriások lesznek. Kezdődnek a lefogások, úzik az embereket, mint a beteg, veszett vadakat. Olyan is akad köztük, akit ismerni vélek, láttam piacon vagy városközeli réteken, az átfolyások közt terülő csalitosokban, láttam tőzegben, iszapban turkálni, esetleg néhány szót váltottunk, vettem tőle csalánt vagy csipkebogyót, és olyan is van köztük, akit nem ismerhetek. Itt keringtek a városban, mint a békétlen varjak, de hiába recsegett együttérzésért a károgasuk. Nem lettek bennszülöttek, jó ismerősök vagy szomszédok, feleségek vagy anyák, kívül maradtak a hirtelen összetákolt rend kalyibáján. Tudom, mert hallottam eleget, főként északi földekről, a Jászságból kerekedtek útnak. Az étellel és a halállal kereskedtek. Tehették, felcser, borbély jószerivel nem boltozott a városban, sokszor egy gennyező, pálinkától se gyógyuló sebnek se akadt gondozója, a ferences barátokhoz se lehetett minden apró nyavalyával szaladni, jóllehet, éppen a kicsiny metszésből lett olykor nagy és fájdalmas halál. Élet és halál, na hiszen. Akkor hát mindet ismerem, az összes lefogott, vasra vert, görbe és csoszogó járású, fölvgágot nyelvű, villogó tekintetű asszonyt.

A boszorkányokat.

Miller házához terelik őket, mert ott működik a városi börtön, melyiket ütni kell, beverni a botot a bordái közé, seggbe rúgni, melyik csoszog magától, csak a füves kosarát szorítja a sovány melléhez, belevinnyog közben. Olyan a batyuja, mintha púpja lenne. Villog a szemük a félrecsúszó kendő alól, átkozzák a világot

a tekintetek. Még nem félnek igazán, még átkoznak. Nem, a kosarat nem adják. Vinnék magukkal bárhová, a föld alá, a pokolba. Míg el nem ragadják tőlük, ki nem szórják azt a sok boszorkány zöldséget, mérgező magot, szarhajtást, csontreszeléket, szárfű fonatot. Egyelőre Miller pék pincéjében tartják őket, fölöttük cipók sülnek, kemencék dalolnak. Még nem bántják őket, de a városban már tudják, hamarosan kezdődnek a tortúrák, amit aztán a betáblázott pinceablakok mögül kihallatszó s rendszeressé váló jajgatás és sikoly megerősít.

Másként sírnak a disznók, mondja Miller, és keresztet vet, amit még nem látam tőle.

Hogyan másként, Milian.

Úgy másként, hogy félnek, Taligás.

Most már bizonyos, elkezdődtek a tortúrák. Mennyi igen és nem lesz az efféle jajkiáltásokból. Ott toporgok egy ilyen bedeszkázott ablak előtt Miller börtönénél, hallgatom a nyöszörgést, mint valami zenét, hogy énekelnek ezek a múzsák.

Szavalni próbálok magam is, dadogok, suttogok, mert talán többet ittam, hogy eltúrjem ezt az egészet, hogy viseljem, és fogalmam sincsen, hogy a szó a deszkafalon áthatol-e. Szavalunk egymásnak, én azt *szavalom, hogy élt valaha egy Phalarisz nevű király, aki a bronzbikájába csukatta az árulóját, az ellenségét, a rosszakaróját, bárkit, aki neki véteni merészelt, a bikát lánggal tüzesítette, és a nyomorult jajveszékelése gyönyörűséges dallá lett. Azt beszélem nekik, hogy ilyen a költő is.*

Ők is költők, azt mondom nekik, ti is költők vagytok!, suttogom, és simogatom a deszkalécet, mivel befedték a pinceablakot. Szálka fut a tenyerembe, vér buggyan a nyomában, félek. Nem költők, ez nem költészet, nem értem, miért álltatom magam. Foggal húzom ki a szálkát. Miller pék meg süti, csak süti a kenyereket, a ropogós héjú, gőzölgő belű cipókat. Néha kiszalad a pékségből egy-két legénye, zavarnának, tűnjek el, hordjam el az irhámot. Takarodj, rohadj! Milyen bátrak, milyen nyersek lettek a fiúk, milyen nagy lett az öklük, ahogy felém rázzák. Amikor egyszer nemigen akaródzik elkotródnom, mert mintha érteném a lentről szűrődő nyöszörgést, és hallgatnám tovább, megütnek. Csorog az orrom vére, hull a porba, számolni kezdem, tízig jutok, amikor rám szólnak, a nevemet kiáltják, Taligás!, Taligás!, és ahogy fölpillantok, Millert látom meg, kitolatott az utcára, kijött a fényre, csupa liszt, olyan fehér, mint egy angyal, ő kiáltozik.

Mit akar, Taligás?

Semmit sem akarok, uram.

Akkor miért nem kotródik innen?

Mert azt sem akarom, uram.

Aztán mégis elmegyek, otthagynom Miller zengő birodalmát, keringek a taligámmal, ami most nehezebb a szokásosnál, végül a piacig jutok. Olyan, mint máskor, nyüzsgés fogad, alkudozás és adok-veszek, talán csak a laposan villanó tekintet, csak az összehajló fej a több a szokásosnál. Megállok egy uborkahalom mellett, megforgatok egy nagyobb példányt, gondolom, majd az arcomra szelek belőle, hogy ne duzzadjon, veszek is aztán vagy tucatnyit, nem alkudozom, rongyba csavarom őket, csak előbb még emelek mellé karalábét, répát, fehér gyökeret. Néhány csomó csalánt, kamillát keresek még. Aztán azt hallok, ahogy az árusok között a fogadóba tartok, hogy a következő hajnalok valamelyikén a másik helyre terelik át a lefogott dögöket. Két zöldséges sugdolozik egymással.

Elviszik a boszorkányokat! Elviszik a Sátán kurváit! Vékonydongájú minorita barát torpan meg mellettük, hallgatja őket, lassan kifordul a szeme. Azok nem zavartatják magukat.

Vas Milian szűkszávúbb most már, túl sokszor törölgeti el ugyanazt a kupát. Aztán egyszerre csak, miközben az egyik lábáról a másikra ereszti hordószerű testének súlyát, azt kérdezi krárogva, meddig akarok maradni.

Na, hiszen, Milian, mondom, mintha ez rajtam múlna.

Jobb lenne, ha elmenne, Taligás, dűnnyögi kelleltenül, törölni kezd egy másik kupát, és félrenéz, mint aki pókhálót keres az ivó sarkában.

Mindenkinek ez lenne a jó, Taligás.

Hiszen tudja, hogy nem mehetek el, Milian, nem engedik.

Hallgat, gyöngyözik a homloka, tud ő mindent, csak most már félni kezdett miattam. Nem engem, nem bennünket félt, hanem magáért aggódik, természetesen. Nem kárhoztatom ezért, hogyan is tehetném.

Jöjjön, Milian, mondom neki, üljön csak le, csak előbb hozza ide azt a palackot, mutatok a borosüvegeket tartó fapalcok felé, s miután megreccsen alatta a lóca, s az alfélet eligazgatja rajta, elmesélem neki, és igazán olyan ékesszólóan és elhivatottan, mint egy költő, hogyan lesz valaki boszorkány, vagyis striga.

Nem túl bonyolult ez, fogadós úr. Nem bonyolult, de a lelket kikezdő.

Iszunk Miliannal, ő most már jobban fél, mint én.

Szerződést kell kötni az Ördöggel, mondom halkán. Ennyi az egész. Meg lehet tenni mézesmázos szavakkal, valamint tükörrel, annak a fényével. Ő meg, az Ördög fogja a nagy könyvét, mert bizony könyve neki is van, hosszú, kacifántos, voltaképpen vége nincs lajstrom ez, abba az illető nevét följegyezi. Szépen ír az Ördög, csakhogya tudja, Milian, mint egy szerelmes kislány. Na, az ilyen pára, akit leszerződttettek, aztán ördöngösködni kezd. Szeretné tudni, fogadós úr, mitket tesz?

Úgy veszem, mintha Milian bólintana, pedig meg se rezdül. Ott marad a keze a kupán, szorítja, nem mozdul, aztán hirtelen föl pattan.

Hagyja ezt abba, Taligás!, ordítja, vastag nyakán ráng az ideg, ropogtatja az ujjait, majd mint aki elszégyelli magát, visszaereszkedik. Az üres borospalackot rázogattja.

Abbahagyom, uram, mondom.

Hátramegy, zörög kicsit, majd jön sóhajtozva vissza, hallgatunk, bort tölt.

Miért fecseg nekem erről, Taligás?! Gyanúsít?

Hogy én magát, Milian? Hogy tehetném? Mivel? Ha gyanakvásra adhat okot valaki a maga környezetében, az csak én lehetek.

Bólogat, hát ezért is mondtam, kérem, hogy el kellene innen mennie. Ne is fizesse ki a kvártélyt. Csak menjen.

Arra gondolok, hogy a félelem elvette a jóember eszét. Hát hogy fizethetnék én kvártélyt, amikor nem jószántamból vagyok itt?! Nem vendég voltam, s vagyok itt én, hanem fogoly. És ekkor valaki verni kezdi a fogadó ajtaját, döng a lécz, be akar szakadni. Milian ábrázata eltorzul, úgy látom, most átgondol mindent, sok rosszat és kevéske jót, fölméri gyorsan, mi lesz, mi lehet vele. Inkább arra jut, hogy elveszett. Neki tehát vége van. Jókorát szusszantva ilyen lemondással emelkedik, így is nyúl az egyik kupáért, így kezdi törölgetni öntudatlanul, így

nyitja aztán a fogadó ajtaját. Hunyorog kifelé, nem lát semmit, elveri tekintetét a fény. Hátul boldogan rőfögnek a disznói. Aztán már lát Milian. Egy püspöki szolgálta verte az ajtót, fiatal gyerek még, pelyhes állú, liheg, mint a kutya, futhatott idáig. Az izzadsága a szemébe csorog, a könyökével törölgeti az ábrázatát. Bejön a helyiségbe, megáll előttem.

Kicsoda hív?, kérdem, hogy elébe menjek annak, ami úgyis lesz.

Róth titkár úr, lihegi.

Nekem mi dolgom lenne vele?

Hogy vele lenne dolga, azt nem tudom, uram, szól, megvonja a vállát, liheg tovább, toporog zavartan.

Jön az úr, vagy nem?

Jól van, gondolom, s bölintok, megyek vele. Nem tudom, mi a tervük. Illetve azt már erősen sejtem, csak abban bizonytalankodom, hogy velem mi a szándékuk. Persze, talán lefognak engem is, s odatesznek a megkínzott, vallomásra bírt némberek mellé. Az ajtóból még visszalépek a remegő Milianhoz, aki boroskancsóba bámul, mintha varázsolni akarna.

Látja, Milian, nem poroszlók jöttek értem.

Nem néz föl, úgy motyogja, attól még lefoghatják, Taligás. És iszik, majd felém nyújtja a korsót, mint aki így búcsúzik, mert engem többé nem lát, jól van, hát belehúzok én is. A szolgáltnak intek, várjon, még fölszaladok a szobámba, s Barbara üvegét a zsebembe rejtem.

Hová megyünk, Taligás?, kérdi az almaarcú.

Tudod te azt, Barbara.

Megtaláljuk Júliust, Taligás?

Nem tudom, Barbara, honnan tudhatnám, és ahogy ezt mondom, megállok. De biztosan közel leszünk hozzá, teszem még hozzá, majd a söntésbe visszatérek, iszom egy nyelet bort, és ballagok a fiú után.

Félek.

Róth tüzetesen végigmér, még a csizmámat is megvizsgálja. Nem váratott tovább annál, hogy az embernek kellemetlen érzése támadjon. Könnyedén int, üljön le, csak nyugodtan eressze le a seggét, Taligás. Kemény a szék, dudoros, néha még mindig fáj az ülepem. Bort, kenyeret, füstölt húst hozat néhány koppantással, közben úgy csücsörít, mint aki elgondolkodik. Nem jártam még a rezidenciáján, ezért aztán nyíltan tekergetem a nyakamat, van néhány feszület, tükör alá préselt, szárított mezei virág a falon, meg latin föliratok az Evangéliumokból. Észreveszek egy piciny aranykeretes képet a Szűzanyáról. Az asztalán kötegekbe emelt papírosok magasodnak, testes tintásüveg vigyázza őket, mint valami kövér öreg kobold, a titkok tudója. Róth a csupasz állat simogatva nézi, hogyan veszem szemügyre a birodalmát. Végül megszólít, talán hozzám is ér. A vállam fölött lebeg a tenyere, egyik csak, és a kolbászra, füstölt nyelv szeleteire mutat.

Egyen velem, mondom.

Nem vagyok éhes, Taligás.

Magam se lennék, titkár úr.

Enni nem csak akkor kell, amikor éhség tör az emberre. Néha akkor eszünk, amikor lehet.

A gyertyást miért kellett lefogatni?, kérdem.

Nem kellett. De talán jobb így, tűnődik. Nehogy bajt csináljon.

Engem is lefogatnak, titkár úr?

Szórakozottan sóhajt, végül leül velem szemben, együtt falatozunk, többször koccintunk. Félek. Attól is félek, ami történhet velem, de attól is, ami nem fog megtörténni. Légy száll a számra, elfújom, mint egy semmirekellő szót, és valóban, hosszú ideig nem beszélünk. Őrölnek a fogak. Ő nem kérdez, én meg csak várok, mint ahogy ezt tettem itt a városban több héten át, s hogy eztán ebben a várakozásban mind tisztább kontúrokat öltsenek a formák, hogy végül már ne lehessen kétségem arról, mi készülődik. Hiszen Miliannak is miket meséltem legutóbb. Róth kendőbe törli a szép száját, még kétfelé csorgatja a maradék bort, aztán megrázza a flaskát, üres, de a biztonság kedvéért az utolsó csöppet is kicsöpögteti. Átfigyel az üveg zöld, tompa fényén, s mint aki azt mondja, lám, most már átlátok rajtad, most már az enyém vagy egészen, ezért nem kellesz. Nincs szükségem rád, a mámort, azt a zabolátlant, azt a törvénytelen kiszoptam belőled. Koppan az üveg az asztalon, s mintha csoda lenne, az a légy, mi a számat piszkálta az előbb, beletéved. Ott zümmög bent, énekel. Mosolygok ezen, hogy ez is Phalarisz. Róth kiált az inasának, hordja el az ebéd maradékát. Kedvesen, de félelmetesen parancsol, iparkodjon a fiú. Az asztalához lép, körülményesen pakolászni kezd, a papírosokat eltolja, némelyiket a földre helyezi, matat a szép, hosszú ujjaival, majd a letisztított asztalra új paksamétákat igazít. Friss iratok, érzem az illatukon. Mennyire más a tinta illata, amikor régi, és mennyire más, ha nemrégén karistolták a papírra. A kövér üvegcsében ott lötyög az a kék tintalé, abból szaladt ide a papírra, élni és meghalni az a sok szó. Barbara jut az eszembe, érte nyúlok, kiteszem az asztalra. Ő meg hallgat, azt hiszem, meg van rémülve nagyon. Róth rámosolyog, mutatóujja körmével rákoccant az üvegre.

Szavak, mondja egyszerre.

Úgynevezett periratok, válaszolok.

Arra kérem, olvasson beléjük, Taligás!

Gyorsan megjegyzem az irathalmot kicsit eltolva, hogy nem konyítok a jog tudományához, bár jogi természetű könyvekkel akadt dolgom nem kevésszer, hoztam is, vittem is őket. Egyszer közös ismerősünknek, Wolzbein tanácsosnak szállítottam ilyesmiket, több könyvet is, mire Róth a polcához lép, s az ujját futtatja a gerinceken, kihúzza a többi közül egyet, azt a bizonyos Carpzoviust. Hogy erre gondolok nyilván, mutatja, közben ráfújkal, mintha por ülte volna meg. De nincs azon por egy szem se, sokat forgathatták mostanában.

Erre, titkár úr, mondom.

Nos, olvasson, ül le újra velem szemben.

Ne makacskodjon már!, öklével üt az asztalra.

Kezdem az első lappal, tintapaca sötétlik az alsó szegélyen, mint eldörzsölt ujjnyomat. Jó lenne ráköpni, ezt érzem máris, aztán hunyorogva silabizálni kezdek. S valóban, mintha egy nagyszabású, a megregulázott fantáziát könnyedén és cél szerint röptető költemény soraiba temetkeznék, az Iliászba akár, Vergiliusba, igen, valóban eszembe jut Homérosz, Dante, de leginkább persze Shakespeare, így olvasom a mondatokat, az ételtől elnehezülve, a bortól kissé mámorosan, de mind nagyobb megrendüléssel. Mert ahogy tekintetem a sorokat rója, megtud-

hatom, hogy Rózsa Dániel, a volt városbíró nemcsak a Sátánnal, de a törökkel is szövetkezett. Na, igen. Az ördögnek a lelkét, a turbánosoknak az esővizet adta, pontosan hét évre kótyavetyélte el, eladta a csapadékot, megbabonázta és elrontotta a harmatot, ami nélkül üszkösre égett a határ, elhullt a jószág, borjak és üszök tetemei bűzölögtek a pusztákon, csakhogy éhezzen és szomjazzon az ember. Ezt vallotta az átkozott, míg kikérdezték a cselekedeteiről, a szemei forogtak, ordított, feketét prüszkölt és köpdösött. Kiolvasom, mi volt az áruló városbíró jutalma. Bolha, maroknyi bolha! Azzal fizette ki az Ördög!

Róth most köhint, kérdést intéz.

Igaz is, Taligás, maga járt nála a napokban. Meglátogatta ezt a Rózsát. Mi célból, ha szabad tudnom?

Azért mentem, hogy figyelmeztessem, titkár úr.

Mire, Taligás?

Csak arra, hogy veszélyben van.

Miből gondolta, hogy abban van?

Abból, titkár úr, hogy a püspöki vizitáción őt egy szóval sem emlegették.

Abból éppen ellenkezőre következtethet az ember, mondja, és föláll, járkál, recseg alatta a padló. A Szűzanya képéhez lép, majd előveszi a zsebkendőjét, és végigtöröl a képen, majd többször megteszi.

Figyelmeztette, rendben, fordul felém hirtelen. Nem kellett volna, de most ezzel ne törődjünk, mert felesleges. Mire Rózsa?

Azt hiszem, tudta a veszélyt. De nem akart foglalkozni vele. Mint aki beletördött a sorsába.

Látja, ez is mit jelent, Taligás?

Mit jelent, titkár úr?

Hogy jobb volt neki vele. Az Ördöggel. Jut eszembe, maga, Taligás, az Ördög cimborájával cimborált. És ez meglehetősen csúnya dolog.

Jártam a városbíró földjein, titkár úr. Sok földje van, sok állata, nagy birodalma, bólintok. Az is az Ördögé lenne?

Erre aztán Róth jóízűen fölnevet.

Olvasson csak tovább, mutat az irathalomra jókedvűen.

És én olvasok tovább.

Az egyik dög boszorkány dióhéjban, a másik rostán csónakázott át a Tiszán, hogy ott az Ördöggel találkozzon, és hagyták, hogy a sátáni fajzat az arcukba fíngdossa az összes gonoszságát. Ők hálából csókolgatták a gonosz segge lyukát.

Egy másik vénasszony azt a vallomást tette, hogy az Ördög megtanította záptojást tojni. Hát rá akarták venni, tegye a vallatók előtt is. Tojjon tojást a banya! De csak maga alá fosott a nyomorult, amikor a vallatók szóra bírták volna, beszart, legalábbis a jegyzőkönyvek szerint, megrugdosták érte.

Repültek ezek a strigák, mint a szél fölkapta, dögszagú fekete vásznak. Suhantak az alkonyati város vörös fényében, akár az éledő denevérek, hogy éles rikoltással nyugat felé kanyarodjanak, és Buda dombjaihoz érve, egyenesen a Gellért-hegy szikláira ereszkedjenek. Lett ott visongás, sikongatás, lihegés, támadt ott szörnyű paráznaság, csecsek, seggek és ferdén ágaskodó faszok ünnepe. A még meleget lehelő sziklahátakon baszták magukat a Sátánnal. Szamárcsontból kifaragott trombitával, lókörm dobbal zenéltek, őrzöngve, egy-

mást tapogatva táncoltak, egymással is basztak. És ha takarodóját trombitálta egy lidérc a szörnyű mulatságnak, mint jóllakott varjak, hazaszálltak. Reggel kamillát, zsályát, harangvirágnedvet gyűjtöttek, üzekedésre készítő kéjkenőcsöket főztek. Igéztek, mérgeztek, megrontottak. Bábáskodtak is, de a placentát a vajúdo asszonyba rontották, hogy pusztuljon a gyerek, torzónak vagy gnómnak születessen. Mert folyton csak rá, az Ördögre gondoltak, az járt az eszükben, aki az előző éjjel a viszkető seggükbe dugdosta a hatalmas, parázsló faszát, miközben számárhangoz fuvolázott. A lopott harmatból dagasztottak halálos, mérgező kenyeret.

Hogy lopták a harmatot, ha már Rózsa eladta?, kérdezem hirtelen, és fölállok, talán túl gyorsan, mindenestre légszomjtól küszködve, az ablakhoz lépek, kitárom gyorsan, odakint szekér zörög komótosan, ember ballag, madár kering. Jölesik ez a kis levegő, még ha meleg és fojtó is. Róth könnyedén felel a hátam mögül, szinte kárörvendő.

Szegeden adta el az a Rózsa a harmatot, Taligás. Ez a budai harmat, Taligás. Olvasson tovább!

Hogy nincs kedvem ehhez, az már egészen mindegy. Itt már harapófogóban vagyok. Visszaülök az asztalhoz, megérintem a hatalmas tintatartót, milyen hideg.

Olvasson, Taligás!

Olvassom tehát, hogy a megvádolt, s kihallgatásnak alávetett emberek előadták, mint kongott az üres ég alatt az alsóvárosi kistemplom harangja, és ők akkor hogyan billegtek a misére. Áldoztak, mintha a jót szomjúhoznák. Pedig dehogyis tudták lenyelni az ostyát, Jézus Úr drága testét, kihányták, elköpdösték már a templom csalánvirággal és kutyatejnapocskákkal kísért kőkerítése mellett vagy az onnan elvezető bokros úton, két szárazon fulladozó parcella között. Ha láttak rongyokba csavart gyerekembert, föléje hajoltak, az Ördögről suttoztak neki. Egyikük egy gyermek fejét levágta, s miután a koponyára titkos helyen megköpödött, összeszart földet kapart, a gyereketem nyakára tökört illesztett, s úgy noszogatta vissza az életbe. Vannak szemtanúk! Látták sokan ezt a gyalázatot, és már soha nem feledik!

Kicsit pihenek megint az olvasásban. Egyszerre észreveszem, hogy mennyire kapkodom a levegőt.

Olvasson, Taligás!

Én folytatom, Róth már egy gyűszűvel játszik, az ujjá hegyére húzza, csillogtatja.

Volt kapitányuk a dögöknek, hogyne lett volna! Ki más, Rózsa Dániel volt a boszorkánykapitány! Szerződést kötöttek az Ördöggel, aki bakkecskeként jelent meg nekik, sűrűn csókolták a homlokát és a seggét. Jó, ezt már olvastam, megtagadták Istent, az Ördög ezután emberi alakban baszott velük. Ezt is olvastam. Miért tették? Könnyebb életet, gazdagságot reméltek. Rózsa kapitány bűzőlgő bársony ruhát viselt, ami az orgia után semmivé lett, az ott használt ezüst-arany pohár ganajjá változott. Fényes, aranyos zászlójuk van az Ördög képével, dióhéjban őrzik.

Fölpillantok, sok, mondom, sok ez, titkár úr, olyan sok, hogy nem is hihető.

Pontosan annyi, amennyi kell, Taligás, és újra nevet, milyen derűs az ábrázata, már-már gyerekes az öröme. Mintha vörös kobakját simogatva megdicsértem volna. Hirtelen megkeményedik az arca.

Mit mondott Rákócziról, Taligás?

Semmit, uram, mondom gyorsan.

Hazudik.

Nem tikár úr, nem hazudok. Rákócziról mindenki beszél, elhallgatok, dac támad bennem. Adja vissza, uram, Júliust és Johannát, szólok hirtelen, és meglepődöm a bátorságomon, de ő mosolyogva rázza a fejét, hogy nem teheti, nem áll módjában, mint aki azt is sugallja, hogy a pár sorsa már eldőlt, korrekcióra nincs lehetőség, még az sem segít, hogy a hiúságát birizgálom, amikor rekedt hangon azt suttogom, hogy mindent megtehet itt ő, már látom, látja ezt mindenki, az ember, ha nem félnótás, könnyen fölfogja, kinek van a legnagyobb befolyása itt, ki mozgatja a szálakat, kinek van a legerősebb inspirációja bizonyos döntéseket illetően, mígnem rám legyint, hogy nem, ennyit mégsem, hogy a bolondot és a lányt elengedje, nem rajta múlik.

Hanem?

Tölt egy kis bort, tűnődik, ujjheggyel kopogtatja a sima, fénylő állát.

Igazából nem tudom, kin múlik, Taligás. Értse meg, ha maga a püspök úr fordulna hozzám hasonló kéréssel, igyekezném lebeszélni. De bennem is van késztetés, higgye el, hogy a püspököt fölkeressem, s a kezére csókolva azt mondjam neki, atyám, nem jó felé halad a történet.

De hát ezt neki csinálják, nem?, majdnem kiáltva kérdezem, s az irathalomra csapok. Neki csinálja a város, a püspöknek, hogy a kedvében járjon.

Bonyolultabb ez ennél, Taligás. Ha ezt a történetet ajándéknak fogjuk föl, hát maguknak szánt ajándék is. Láthatta a tanácskozáson, melyre meghívtam, jóllehet maga nem mutatott hálát ezért. Egyszóval illet ez az ajándék mindenkit. Mondjon csak egy szereplőt, egyetlen illetékest, aki a kezét föltéve kihátrálhat a történetből, hogy nem, uraim, nekem ehhez semmi közöm.

Hosszan hallgatunk, én már nem tudom, mit mondhatnék, végül Róth int, jöjjön.

Ezek voltak a szavak, Taligás. Most nézzük a tettet, folytatja, s aztán ahogy kilépünk a szabadba, elvakít a fény. Tüsszentek néhányat, Róth megáll, vár rám, kavarog előttünk a por, az élet. Még mindig vár türelmesen, lovas kocsí halad el a közelünkben, lassan, komótosan lépdelnek az állatok. Egy német szállít gerendákat, a minap érkezhetett, most falat emel, házat épít.

Most hová?, kérdezem.

A városi börtönbe, mondja Róth, s lép tovább. Én meg bizonytalanul haladok utána, s míg szaporázunk, le-le maradok, csakhogy ő rendre bevár. Majd az épülethez érünk, s az egyik ór gyorsan kitarja a titkár előtt az ajtót.

Ide költöztették hajnalban, mondja, majd pedig gyorsan, szakszerűen összefoglalja. Megtudom tehát, már nem Miller házánál működik a városi tömlöc, ahogy még napokkal ezelőtt. Nem bírtak el annyi emberrel. Harmincan vagy negyvenen vannak lefogva, legalább ennyi. Nem gondoltak ennyi éhes, üvöltő szájjal és ürítő seggel. Tortúramester, vallató és vallomásjegyző sem volt elegendő. Nem számítottak arra, hogy ilyen nagy a bűn kiterjedése. Elkezdtek a lefogást, aztán az egyik ijedt szájr erre köpött, a másik meg amazt vádolta be, és nem volt megállás.

Nincs kiadó szoba, állapítja meg Róth tűnődve, miközben könnyed, mégis határozott mozdulatokkal terelget, mert már aláéreszkedtünk, hogy erre, most

balra, most jobban figyeljek a lábam elé. Csöpög a víz a nyakamba, tárulnak az ajtók, csörög a lánc, csattog a kallantyú. Végül arra jövök rá, hogy minden helyiséget megmutat, viszont még nem értem, miért. Aztán megtaposok egy kölyökpatkányt, és ahogy az állat fölvisít, megértem. Minden börtönajtón benyit a foglár, hogy láthassam a sarokban gubbasztó szerencsétlent, hogyan ül maga elé húzott lábakkal a sarokba vetett szalmán, üveges tekintettel, már túlesve a tortúrán, vagy szorongások közepette arra várva, hogy bekövetkezzen. Némelyik tömlőben hárman, négyen is nyomorognak. Az egyik dúdol, mint a szélfújta üres lopótök.

Róth int, egy újabb tömlőcajtóra mutat, s mondja, hogy ezekkel még van gond. Most, szól még aztán, most csináljuk.

A foglár bólint, tiszteleg. Róth megfogja a karomat, erősen hurkolódnak a finom ujjai, mintha máris fogoly lennék, visszavezet. Tocsogunk a folyosót borító mocsokban, iszapos szarságban. Hogyan lehet így elázva a mély, amikor kiszáradt a világ?! Talán a jégeső alatt hömpölygött alá a víz. Róth, mint aki hallja, min gondolkodom, bólint. Játszik a csillogó gyűszűvel. Közben hallom a kiabálást, a tortúramestert szólítják, s mintha bennem történne, a testemben vagy a lelkemben, megérzem, hogy fészkelődni, sóhajtozni kezdenek a tömlőkben a lefogottak.

Aki túlesett a dolgon, és már tudja, mi vár rá, kapkodva szedi a levegőt, gyűjtené a párologó erőt. Aki pedig még nem volt a tortúrán, csak éppen sikolyokat, jajveszékélést hallott, azért moco-rog. Még néhány perc, és ő következik. Erre gondol napok óta. Erre gondol azóta, amióta behozták, pontosan tudja, mi vár rá. Történjen már meg! Fölállnak, igazgatják a gönceiket, közben imát mormolnak, szeretnének gyorsan túllenni az egészen. Átkozzák a napot, amikor megszülettek, gyűlölet támad bennük a többi iránt, akik éppúgy bajba jutottak, mint ők, és még inkább azokkal szemben, akiket nem fogtak le, kint maradhattak a fényen. Hát ne maradjanak! Fogják le azokat is! Csak ők szenvedjenek?! Már dolgozik bennük valami heves artikuláció, lázasan gondolkodnak, ki mentheti meg őket, ők kit veszejthetnek el, hogy társuk legyen a méltánytalanságban.

Róth még mindig terel, még mindig szorítja a karom. Attól tartana, hogy menekülőre fogom? Aligha hihetem. S akkor egy sötét folyosó kanyarulata és néhány még mélyebbre eresztő lépcső után másik helyiségbe jutunk. Ennek nem nyikorog az ajtaja. Ez a helyiség tágasabb, mint a többi, ablaka nincsen, hová is nyílna, vastag gyertyák és két szagos fáklya világítja be. Árnyékunk táncol a falon. Mint egy rémmesében, igazán. A föld szalmával van teleszórva, de azért a köves, mocskos falon meglátok néhány barna foltot. A helyiség közepén faasztal. Körülötte, meg a sarokban van néhány súlyos tölgyfaszék, vízzel teli vödörök sorakoznak a fal mellett.

Hangokat hallunk, két öregasszonyt és egy fiatalabbat lökdösnek be oldalról, most látni csak, ott másik ajtó van. Csörtet utánuk a tortúramester, nincs rajta csuklya, nem takarja el az arcát, a tekintete egészen szórakozott. Ismerem ezt az embert, Petz az, akivel már volt dolgom a korbácsolásnál is. Meg persze a városkapunál. Van vele két segítő is, egyforma emberek, rongyos katonaruhában. Az asszonyokhoz lépnek, akik sikoltani se mernek, csak tétován kapkodnak és a zihálásukat visszanyelve ellenkeznének, amikor vetkőztetni kezdik őket, már ha annak nevezhetem, ahogyan szaggatják a rongyaikat. Kibomlanak a megeresz-

kedett, lapos mellek, a ráncos hasak, az ejtett vállak. A fiatalabbat, akiben van még némi erő, megütik. Megtántorodik, de nem esik el. Akkor belerúgnak, penderítik, egyetlen mozdulattal tépik le az ingét, hogy egy pillanatra fennakadnak a mellei, s ha nem erősek, tán bajuk is esik. De erős, telt mellek azok, még nem szoptatott, gondolom. Készen vannak, nem kellett két perc sem, csupasz mind a három asszony. Néhány további ütleg kíséretében a falhoz taszigálják őket.

Közben Petz telerakja a faasztalt mindenféle eszközzel, vasakkal és tompán, de fenyegetően fénylő fémekkel. Egyenként mutogatja, melyik mire való. Megmutatja nekik a szerszámokat. Az arcuk elé emeli a tűket, a fogókat, az ujjtörő kalapácsokat, eléjük tolja a szöges lovacskát, melyen majd lovagolhatnak. Az egyik öregasszony jajgatásba kezd, köpi a nyálát, s mintha erre várt volna, nyílik az ajtó, érkezik a városi írnok, bocsánatot kér, éppen az ebédjét költötte, nem gondolta, hogy lesz munka, és még szabadkozna hajlongva, de Róth türelmetlen intéssel hallgattatja el. A titkár bólint, mire Petz két kísérője munkához lát. Előbb az öregasszonyokat veszik kezelésbe. A testüket a hosszú vastúkkal szurkálják. Az egyik vénség föltartja aszott karját, a hóna alatt csupasz, csak a mocsok rajzolt fekete vonalakat a hónalj gödrébe. Nincs szőre, elhullott.

Nincs szőre, ez is bizonyosság a bűnre, jegyzi az írnok, és fölítat egy vércseppet a papírról.

Tüzetesen átvizsgálják az aszott testüket, Petz embere a lógó mellek alá nyúl, ott tapogat, még csak nem is undorodik. A vénasszony teste tele van szemölcsel, újabb bizonyíték, hogy a gonosszal forgolódtak. Az írnok bólogat, szorgalmasan körmöl, egyre-másra sorakoznak papirosán a cikornyás mondatok. Aztán a másiknak nem lelnek szőrt a lába között, hervadt pinája csupaszon és szomjasan tátog, ez is bizonyíték. Odaengedte a gonoszt az ölébe, kiette a vulvája szőrét a Sátán, kecskeszakállat, vendég-hajat csinált belőle magának, bálba, szörnyű dáridóra. A fiatalabb asszony testén anyajegyek barnállnak, le is lesz jegyezve, az Ördög szarta és köpdöste oda őket, újabb bizonyosság a förtelmes viszonyokra. Vér fakad a szúrások nyomán, hasba, hátba, hónaljba döfködik a vasak hegyét, meg is forgatják őket. Beleszúrnak az egyik vénasszony lógó emlőjébe, ad-e vért. Lassan kezd csordogálni, majd ömlik a pirosság, eret találhattak. De a másik sehogyan sem vérzik. Akárhogy döfködik, vére nem cseppen. Mintha az aszott, rángatózó testben nem lenne már folyadék. Kihallgatják, szóra bírják, afféle tettek beismerésére bírják őket, amiket Róth szép megmunkálású, fényes íróasztalánál olvastam néhány órával ezelőtt, s balra dőlő, finoman kanyarított betűkkel lejegyzi az írnok a részletes, mindenki elégedettségére érdemes vallomást, mert hiszen annak is jó ez, aki elsuttoghatta, elnyöghette végre, és nem ölik tovább, és jó annak is, aki inspirálta, mint vasforgató tortúramester, merthogy munkája értelmet nyert, ügybuzgalma sikerrel járt, és annak is jó természetesen, aki lejegyezte az eseményeket és a vallomásokat, mint ez az elkésző, ám annál buzgóbban firkáló kicsi írnok, és annak is jó, aki majd fölhasználja ezt a sok szót, vallomást és konfessziót az igazság, a béke és a rend érdekében. Így kerekedik ki a világ. Az asszonyok félholtan dideregnek, vért öklendeznek, szemük tükre megtört és elhomályosult, nem értik ők már, miféle történet alanyai, a félelmükből kód lett, beborította a szűkülő lelküket és tudatukat, s egyetlen gyertyavilágnyi láng lobogott már csak bennük, hogy a vackukra visszatérhessenek. Már

nem bántják őket. De persze lenne kedv némi öncélúságra, látom a szemek csillogásából, csakhogy ezt most a püspöki titkár jelenléte tiltja. Megrugdosni őket például. Fejüket a falba verni, hogy reccsenjen a csontjuk.

Ami kellett, megtörtént. Róth ábrándos, gondokba merült tekintettel vezet föl a napvilágra, ott aztán úgy vizsgál meg, mint aki attól fél, történt velem valami odalent, valami veszélyes változás. Hunyorogva néz, csettintget közben. Én meg arra gondoltam végig, lent maradok magam is. Vád alá vesznek és megvallatnak. Hát nem. Nem kellettem nekik, más szerepet szánnak nekem. Róth kiegyenesedik, végigsimít a ruháján, váratlanul elköszön, gyorsan magamra hagy, elsiet a vár irányába, s mint két csonka szárny, billeg közben a két válla. Olyan gyorsan történik, hogy meglepődni sincs időm. Elveszetten téblábolok a város délutánjában, az emberek jönnek és mennek, kosarak billegnek, hordókat gurigatnak a vár felé, szekerek zörögnek, még füvekkel, alaposan megrakott talicskával araszoló asszonyt is látok, meg az árnyékban üldögélő szerb határőrkatónákat.

Mit akart Róth? Miért mutatta meg, hogy mi folyik odalent?

Maradt a számban valami sáros, rothadó íz, a lenti mocsok és szenvedés íze, oldalra köpök, bólintok. Már tudom, megértettem. Azért nyílt ki nekem minden ajtó, azért nézhettem be az összes helyiségbe, a legkisebb és a legsötétebb lyukba, hogy a saját szememmel győződhessenek meg, Johanna és Július nincsenek itt.

Szarvas a ködben

regényrészlet

Hólégballon, ejtőernyő, Balaton közepe, hullámvasút, mentőautó, börtöncella; akadnak idióta kívánságok, sajnos egyre több, sok filmet néznek az emberek. A kerületem eddig viszonylag szerencsésen megúsza, így aztán konkrétan én is, ez jó, mert nem szívesen vállalok szélsőséges dolgokat. Nem annyira a méltóság elvesztése miatt, az nem érdekel annyira, inkább mert nincs kedvem minden hülyeséghez. Superman-jelmezes esküvőm mondjuk volt már, egy pillanatra felmerült a vőlegényben, hogy én is vegyek fel olyat, nem vettem, sok lett volna a rosszból.

Ez a ma délutáni menet sima lesz, tíz percig tart majd a szereplésem. Nem akarnak semmi különlegeset, csak két gyorsigent. Egyébként már az maga extremitás, hogy közvetlenül előtte mutatkozom csak be az ifjú párnak, a kolléganőm egyezettette le velük az egyeztetnivalókat, persze nekem is át kell nézнем gyors a papírokat, de ez formaság, semmi több.

Jaj, a *gyors*, erről miattad próbáltam meg leszokni, bár szeretted, hogy nem azt mondom, *gyorsan*, de közben mégiscsak röhögtél rajta. Nem sikerült átállnom, túlságosan belém ivódott. Kiskorom óta így mondom, így tanultam. De azért sok kifejezést nem használok már, annyiszor megszégyenítéttél, a lábost nem nevezem kaszrojnak, a létrát se lábtónak, a létra az létra, a lábos lábos. Vagy lábas? Nem tudlak megkérdezni.

Kicsit túlvisz a taxi a bejáratnál, száguldott, nehogy elkéssek, én kértem a sietést, nem fékezett a sofőr időben. Húzom elő a csekket, közben figyelem, az a típus, akitől pár éve még megkérdeztem volna, *mennyiert visz haza ingyen*, ha éjszaka utaztunk volna a Belgrád rakpart felé, de egyben az is, aki szívesen félreértett volna. A harmadik kellemetlen reakciónál hagytam abba a szórakozást, az volt a legdurvább, konkrétan nyúlkált felém a vezető, alig tudtam kimenekülni a kocsiból, azóta tegeződni se vagyok hajlandó taxisokkal, beszélgetésbe pedig egyáltalán nem bonyolodom velük. Mostanában amúgy is csak munkaidőben veszem igénybe a szolgáltatásaikat.

Na kéremszépen, mondja lazáskodva, *itt is volnánk*, a 128-as busz megállójában tesz ki, adom a csekket, kinézek az ablakon, „KEGYELET” felirat olvasható egy cégéren, mellette fiatal lány megy be gondterhelten egy kapun. Majdnem az ülésen felejttem a táskámat a mappámmal, benne a minden ünnepélyes jelleget nélkülöző házassági lappal, észreveszem időben, szerencse, anélkül nem lennének érvényesek az igenek. Mióta bevezették az elektromos anyakönyvvezetést, a nagy, vastag könyvet már nem kell magunkkal vinnünk, nincs is olyan, megszüntették, pedig szerettem. Bal kezemben szatyor, az ölemben utazott végig, a

fehér ruhám van benne, bár szerintem nem veszem ma át. Nem akarom leöltözni a menyasszonyt, jó lesz a rajtam lévő fekete. Ha mégis nagyon csiricsárén tolja a csaj, magamra húzom a fehérét. De jobb a sötét, jobban megy hozzá a nemzetiszí-nű szalag.

Talán mégis korán értem ide, a két rendezvényszervező úgy fogad a bejáratnál, mintha első lennék, örömmel, de kicsit csodálkozva, *hello, Anna*, visszaköszönök, nem az első közös esküvőnk, nem is a második. Az órára nézek, huszonöt perc van még, szó sincs korai érkezésről. És látom is már, gyülekeznek az emberek, csak hát nem lesz egy sok résztvevős ceremónia. Szökőkút mellett haladok el, intenzíven üzemel, hat irányból lövell vízsugarakat a középben lévő legnagyobb lövőcső, vagy mi köré, az egész egy szépen rendezett, ízléses kis füves térség közepén helyezkedik el, mintha szóróparcella lenne. *Az ingoványban hagy-tuk*, hallok meg egy kósza félmondatot, és hopp, itt a menyasszony, jön felém mosolyogva, vajon honnan tudja, hogy én vagyok, akit keres, biztos rám van írva, hiszen vigyorgok, ahogy szoktam ilyenkor. Jól sejtettem, átlagos a ruhája, maradok, amiben vagyok.

Behívom a kis oldalsó helyiségbe adategyeztetésre, *én leszek az anyakönyvvezető*, mondom neki teljesen feleslegesen, fiatal srác lépked mögötte, eddig észre se vettem, köszöntöm a vőlegényt. Kiderül, hogy nem az, ő csak tanú. Gyors haladunk, lacímváltozás nem történt, virág megvan, a pezsgőt intézik a rendezvényszervezők, a gyűrűk remélhetőleg jönnek, ez a férj reszortja. *Kábé hányan leszünk, Andrea*, kérdezem, hogy teljen az idő, *negyvennyolcan-ötvenen*, mondja, megszólal a telefonja. Megreppen, jogos, ki hív egy menyasszonyt pár perccel az esküvője előtt, valami rokon az, eltévedt. Röviden beszél, útbaigazítja, mindig minden a nő dolga, búcsúzik, kinyomja a mobilt. Megkérem, vessen egy pillantást a házassági anyakönyvi kivonatra, kedvesen érdeklődik, mit nézzen rajta. Semmi különös, csak az adatokat. Figyelmeztetem, az új nevét írja majd a papírra, izgul szegény, én viszont úgy érzem, nem tudok kellően felpörögni. A rutin azért hajt valamennyire, mosolygok, *majd sűgök bent*, mondom a névvel kapcsolatban. Kérdezzet, a köztes időben hogy írjon alá, míg meg nem kapja az új igazolványait. Felajánlom, hogy hétfőn kijavítom a nevét, kap ideiglenes igazolványt az átmeneti időszakra, így mondom, hogy *kijavítom* a nevét, nevetek, ő nem, a bejárat felé pillantgat.

Jön végre a vőlegény, nagyobb szabású csávó, bemutatkozunk, nyugodtnak tettei magát, *érkezzetnek a vendégek*, kérdezem sután, bólogat. Megérkezik a másik tanú, a leendő férj testvére, azonnal bámulni kezd, erősen, kellemetlenül, előfordul ilyesmi időnként, próbálok negligálni, nem nézek rá. Ettől még érzem, hogy nem veszi le a szemét rólam, ajjaj, ezt fogja játszani végig, nehéz percek következnek, persze tudom kezelni, hozzászoktam hasonló szituációkhoz, viszonylag jó nő vagyok, mint tudjuk, az meg ezzel jár.

Úgy ülnek le a négy székre, ahogy bent is kell majd nekik, megdicsérem őket, ösztönösen tökéletesen foglaltak helyet, ismertetem a menetet, a tanúk és én megüünk be először, állva fogadjuk a párt. Megkérem őket, lehetőleg lassan jöjjenek, ne siessék el a szép pillanatok, hadd menjen egy darabig csak a zene, *legyen hangulata annak, hogy házasságot fognak kötni*. Ettől a három szótól, látom, elérzékenyül a menyasszony, a vőlegény nagyon nem akar, néz előre mereven, szorítja

össze a száját, nem szeretném, ha az én párom lenne. Felvet valami álproblémát, melyik oldalról kerülje meg a széket, tisztázzuk ezt is. Elmondom, mire hogy válaszoljanak, lehetőség szerint határozottan és egyértelműen, először a hölgy, aztán az úr, nem lesz gond, nem vicceskedő típusok. Azokkal nehéz, sokan a gyűrű felvételekor tréfálkoznak, ó, sehogyan nem akar felmenni, erőltetni kell, mások kivárnak a válasszal, mindenkinek kínos az ilyen. Ha előzetesen valakin ilyen ambíciót látok, figyelmeztetem, nem fog jól elsülni a tréfa, inkább mellőzze.

Nemmel egyetlenegyszer válaszolt valaki, az is csak jópofáskodás volt. *Nem*, mondta egy öregúr, volt vagy hatvan, a nője úgy húsz, *nem mondhatok mást, mint-hogy igen*, lett nagy nevetés, próbáltam minél szélesebbre húzni a számat, ott is próbálkozott az egyik tanú, megkörnyékezett koccintás közben, először udvariasan tértem ki előle, csak a második beszólásánál küldtem el a picsába, pezsgőspohár volt a kezemben, még rá is lötyyintettem egy kicsit.

Időnk, mint a tenger, bocsátanám el a párt, menjenek ki nyugodtan a vendégeikhez, esetleg kérjék meg őket telefonjaik kikapcsolására, nem mozdulnak, ülnek tovább. Akkor megyek én, egyenesen a mosdóba, meg kell mosnom az arcomat, nem izgulok, nem azért, egyébként se nekem kell vibrálnom, de ez a szertartás része nálam. Kis víz a homlokomra. Első alkalommal hánytam az idegességtől, aztán elfelejtettem a szülőköszöntést, a fotós hajolt oda a fülemhez aláírás közben, rendes volt, szólt, utólag mondtam, hogy ne feledkezzünk el természetesen felnevelőinkről sem. Így mondtam, többes szám első személyben. Tetéztem a bajt. Ma ilyen probléma nem lesz, nem kérték. Talán nem élnek már a szülők, vagy rosszban vannak, mindegy, egy feladattal kevesebb.

Foglaljanak helyet. Köszöntöm a jegyespárt, a menyasszonyt, a vőlegényt, a tanúkat, minden kedves családtagjukat és ismerősiüket, akiket nagy szeretettel meghívtak és tisztelettel elvártak.

Automatikusan beszélek, magától mozog a száj, az agyban nem kell forogni a kereknek, annyiszor mondtam el a szövegemet. Körbe tudok nézni, még gondolkodom is, előfordul, hogy egész máson. Két kisbaba van a teremben, az egyik csendben figyel, a másik alszik, az asztal közepén fehér virágcsokor, temetői koszorú jut eszembe róla, ez már a harmadik halálgondolat a cégér és a szóróparcella után, nem örülök, nem is értem pontosan.

Amióta világ a világ, az emberek kutatják a mindenség titkait. Elméleteket állítanak fel, melyeknek egy része az idők során igaznak bizonyul, más részüket elvetik. De létezik egy mindenekfelett álló igazság, egy megdönthetetlen elmélet, mely szerint az ember számára a legfontosabb maga az ember. A férfi számára a nő, a nő számára a férfi.

Darálom becsülettel a mondatokat, kifejlődött az a képességem, hogy viszonylag hitelesen nézek közben szemekből szemekbe, a tanúkat is beveszem, a férjét ezúttal nem akarom, a kisördög mégis belemondatja velem az arcába a férfi-nő mondatot, gúnyosan néz vissza, mint aki máris győzött, zavarba hoz, pedig ez nem jellemző, nem szoktak tudni megingatni. Van valami erőszakosság benne, taszít és vonz egyszerre, az mondjuk bosszant, hogy mintha előre örülne a diadalának, szívesen megbüntetném valamivel, aztán elszégyeltem magam, mikén jár az agyam, visszakapcsolok, nem kéne, el is rontom a következő mondatot.

Önök azzal a szánt szándékkal jelentek meg önkormányzatunk előtt, hogy egymással ma házasságot kössenek. Hogy ketten bizonyos szempontból eggyé váljanak.

Szánt szándékkal, jézusom, senki nem veszi észre, mekkora marhaság, megyek tovább, megállapítom, hogy a házasságkötésnek törvényi akadályja nincs, megkérem őket, határozott igennel vagy nemmel feleljenek a kérdéseimre, előtte felállítok mindenkit, szót kell fogadnia a paraszt tanúnak is, örülök, hogy ugráztat-hatom. Kijelenti, *igen*, a másik is, *igen*, megállapítom, hogy Magyarország polgárjogi törvénye alapján ők a mai naptól házastársak. Gyűrűhúzás. A nő, amikor csak teheti, a férfit néz, fordítva nincs így, de ez semmit nem jelent, te se vagy meghatódós típus, ettől még nem tudni, mi zajlik belül.

Most megkérem az ifjú férjet, köszöntse feleségét az első hitvesi csókkal.

Andrea szeme nyitva marad, a férjé becsukódik, mintha fordult volna a kocka, taps csattan fel, az eddig alvó baba felsír, megtörténnek az aláírások, sűgok a feleségnek, mosolyogva bólint. A férj tanúja úgy ügyeskedik, hogy hozzám ér-hessen a vállával, sikerül neki kétszer is, el fogom küldeni a francba, amint lehet-őségem lesz rá.

Az anyakönyvvezető feladata ennyi. Feltenni a kérdéseket, és megállapítani, mi van. Minden más grátisz. A beszéd is ajándék. Nyilván szól az ember pár szót, akad, aki itt éli ki elfojtott előadói vagy írói ambícióit. Amikor kitaláltam a szöve-gemet, nem voltam jó passzban, ezért közhelyezek annyit, nem sokkal az utolsó üzenetváltásunk után álltam munkába, ezek még akkori mondatok. Azóta nem változtattam rajtuk.

Csak akkor érthetjük meg életünk csodáját, ha hagyjuk, hogy ez a csoda megtörténjen velünk. Mit jelent a házasság nyüzsgő, forrongó világunkban? A nyugalom szigetét, a biztonság várát, a lélek megpihenésének medrét. Ezt kellene jelentenie évtizedek múltán is. Azt, hogy legyen bárhogya is, van egy bizonyosságom: te átsegítesz, hozzád visszatá-lalok, öledben megnyugszom. És egyek leszünk mi ketten. Emlékezzenek mindig mai foga-dalmukra. A boldogság sokszor áldás, de általában meg kell harcolni érte. E pillanat ab-ban segít, hogy elinduljanak közös álmaik útján. Hogy mit jelent az életre szóló emberi boldogság, nem tudom. Biztos hallottak a boldogság kék madaráról. A legenda szerint elég egyszer megpillantani, egész életében boldog lesz, aki látta. Én azt kérném, álljanak inkább két lábbal a földön, ne keressék a kék maradat. De igenis létezik kiegyensúlyozott, szép házasság. Nem akarok, nem is tudok nagyra törő bölcsességeket útravalóul adni. Csak egy-egy rövid gondolatot, aztán átengedem az ünneplésnek a mai délutánt. Andi, maradjon olyan, amilyennek Andris megszerette. Legyen türelmes és elégedett feleség. András, ha szeretné, hogy Andrea mindig ennyire boldog legyen, egyetlen feladata van: szeresse őt. Egy nő addig olyan, mint ma az Ön felesége, míg a férje, a társa szereti. Végezetül átadom a házassági okiratokat. Mint mindig, most is a férjnek, de tudom, mint mindig, a nő őrzi majd meg. Engedjék meg, hogy elsőként gratuláljak. Boldog közös életet kívánok.

*

Koccintás, köszönés, elhúzás. Ennyi feladatom marad még ilyenkor. Már a mo-soly is ráadás. Tudják rólam a hivatalban, mennyire el szoktam fáradni a házasu-landóktól, nem annyira az esküvői pár perctől, az semmi tulajdonképp, az már a gálarész, inkább a bejelentkezésektől. Az adminisztrációtól. A sok lelkestől. Ezen a héten nyolc pár érkezett hozzám, nem annyira extrém mennyiség, de nem is

kevés, nekem ennyi önmagát boldognak hívó ember látványa komoly sokkot okoz. Vagy csak irigy lennék? Vagy csak okos?

Ők is sokkolódnak, mindjárt az első kérdéstől, amit felteszünk nekik: milyen ügyben érkeztek, születés, esküvő vagy halál? Néhányan lelombozódnak, fagyogatnak le a mosolyok, borulnak el a nevető szemek, a legtöbben aztán hamar túllépnek a dolgon, megfigyelésem szerint körülbelül másfél másodperc a megütközés átlagos időtartama. Talán azért fáradok el az ügyfélfogadásban, mert túl becsületes vagyok; igyekszem együtt örülni az örülőkkel, miközben mégiscsak vadidegenek, mi dolgom velük, nem látom soha többé őket, kivéve, ha pár héttel később én leszek az összeadójuk.

Ma már fél tízre kimerültem, pedig még csak csütörtök van. Láthatták rajtam, hogy nem vagyok a topon, Erika kolléganőmtől kaptam is egy tábla csokit vizsgálatásul. Ő jelenleg halálesetes, kegyeleti ügyeket intéz, csodálatosan bírja, nem enged semmit közel a szívéhez, ami megsajdíthatná. Én az esküvősökkel foglalkozom kábé egy hónapja, a tőlem balra ülők intézik a születéseket, érdekes megfigyelni, mennyire rányomja a bélyegét a hangulatunkra, épp melyik területtel foglalkozunk. Kivéve Erikát.

Úgy egészséges, ha cserélgetjük a feladatainkat, bárki kérheti, ha elege lesz. A névváltoztatás és az állampolgársági eskütétel a két legsemlegesebb intéznivaló, ezek csak unalmasak, mint egy ásványvízvétel. A három fődolog érdekesebb, talán mert az élet legfontosabb sarokköveivel kapcsolatosak. Sarokkő, van olyan? Vagy sarkpont? Erika évekig ellenne a halálos területtel, irigylésre méltóan könnyedén fogja fel a dolgot, a halált az élet részének tartja, nem háborítja fel, nem kéri ki magának, érdemes tanulni tőle, egyszer mesélt erről nekem, majdnem meggyőzött. Képes egy pillanat alatt megnyugtatni az ügyfeleket a higgadtságával, pedig sokszor nem akármilyen lelkiállapotban érkeznek hozzá. Imádja az étcsokit, ez a hobija, az étcsokievés, hónap elején bevásárol, felhalmoz vagy ötven darabot tartaléknak, a friss készletéből adott ma nekem. Aztán megkérdezte, összeadnám-e a pasijával, ha esetleg úgy alakul. Nem is tudtam, hogy menyasszony.

Néha a boldog párok hirtelen felindultságból meghívják a ceremónia utáni vacsorára. Figyelmeztettek a többiek már az elején, vigyázzak, ezek csak szeszélyes fellángolások a lelkes szerelmesek részéről, ne fogadjam el. Főleg a férjek indítványoznak ilyesmit. Jó ötletnek tűnhet, aztán később nem érti senki, hogy kerül a fotókra a magányos anyakönyvvezető. Invitációveszélyt ezúttal nem érzékelek, azt tervezem, két percet mosolygok még, utána hívok egy taxit, és megyek, várom, hogy végre egyedül maradhassak. Nézem majd elalvás előtt a Dunát az ablakomból, és veled beszélgetek.

Itt az idő, indulnék, de látom, nem fogok tudni kitérni a férj tanúja elől, kinézett magának, a megfelelő pillanatot várta. Most idelép. Gratulál, tetszett neki a beszédem, személyes volt és megindító, kezet nyújt, bemutatkozik, valamilyen Szilárd. *Mátyás Anna, köszönöm szépen*, mondom semlegesnek szánt fejjel, fogadni mertem volna, hogy a kelleténél erősebben szorítja meg a kezemet, olyan csávónak tűnik, aki ezzel jelzi a jelentőségét, ráadásul nagydarab, de a legkevésbé sem, normális a kézfogása. Közben a bal kezével indokolatlanul, ügyesen megérinti a könyökömet. Nem esik rosszul, ez megint váratlan, nem először történik más, mint amire számítok. Alapvetően továbbra is ellenszenves, de egyre kevésbé. Jó,

ennyi most már elég lesz belőle. Nem azért közvetítem ezt neked ilyen részletességgel, mert féltékennyé akarlak tenni, én is szórakozottan figyelem, mi történik velem, mintha kívülálló lennék.

Sokszor látom magam kívülről, szinte idegennek, akihez nincs közöm, valami rendszer részének, alkatrészének. A hideg fej ki tud segíteni a kellemetlen helyzetekből. Nincsenek a srácnak rossz szemei, nem tudom nem észrevenni, ugyanakkor nem rajta járnak a gondolataim, és nem is rajtad: a beszédem egyik passzusa jutott eszembe, az, hogy ez a semmi-minden gyerekkori problematika, amiről beszéltem, milyen szépen átment bennem abba, hogy az egyetlen igazság a férfi és a nő szerelme. Akkor legalábbis, utánad, amikor írtam a beszédemet, akkor, úgy látszik, ezt gondoltam.

Régi szöveg, ideje volna felfrissítenem, túl határozott a kijelentés, komolykodó, bölcseledő. Érdemes lenne végiggondolnom, vajon ma is ez a véleményem, vagy már rég nem, soha nem tűnődtem még el rendesen a mondataimon. Úgy nyomom, mint egy megbízhatóan működő, jól teljesítő, eminens robot. De azért furcsa, hogy tudtam ekkora határozottsággal ilyesmit gondolni, még le is mertem írni, sőt hirdetem, mint valami nagy igazságot. Pedig nem vagyok könnyen döntő nő. Irigylem azokat, akik kész recepteket tudnak alkalmazni az életükre, képesek például választani. Múlt héten végigkérdeztem a kollégáimat, melyik a kedvenc évszakuk, mert én hiába gondolkodtam, nem tudtam hármat kizárni. Senki nem problémázott, azonnal lökték a válaszokat, furcsa módon magasan az őszy nyert. Talán azért, mert október van. Második helyen a tavasz végzett, a nyarat még a tél is megelőzte. Mindenki rávágta egyből a kedvencét, én meg nem tudom. Még ezt se. Honnan tudnám? Mindegyik évszak jó. Mindegyik rossz.

Ha komolyan, őszintén ezt tudtam érezni, hogy a szerelem az egyetlen igazság, akkor mégiscsak romantikus csaj lehetek. És közben trágár. Együtt a kettő. Néha indokolatlanul bazdmegezek, bár ma kifejezetten visszafogott vagyok, gondolatban se igen káromkodom. Biztos az emelkedett hangulat miatt. De hát nem is az. Emelkedettnek nem érzem a légkört, kicsit ünnepélyesnek igen. Akkor amiatt.

Jön felém a pár, kézen fogva, aranyosak, most ők gratulálnak nekem, megígérik, hogy boldogok lesznek, oké, legyenek, bár mi vagyok én, valami tanító néni, akinek szót kell fogadniuk? A hozzám lépéssel megzavarják Szilárdot, aki nyomulna tovább, tolná magát nekem, egyelőre nincs rá módja. Tényleg olyan ez az Andrea és ez az András, úgy állnak egyik lábukról a másikra előttem, mintha nekem kéne megfelelniük, bíznak benne, hogy jól viselkedtek, szinte megsajnálom őket, mindjárt megsimogatom a fejüket, vagy elzavarom őket az épület mögé, essenek egymásnak, az lenne a legokosabb. Zavarjanak le a pár durvább nászpercet.

Igen, létezik ez a jelenség, szertartás közben gyakran veszem észre, tisztelettel, sőt már-már félelemmel néznek rám, a mindenkori vőlegény és menyasszony, mintha valami komolyabb hatalom lennék, pap a templomban, vagy nem tudom, szigorú nagymama, pedig egyszerűen csak egy heti negyvenórás közszolgálati munkát végző hivatalnok vagyok, semmi több. Aki megengedhetetlen önbizalommal nagy jelentőségűnek szánt álbölcsességeket mond nekik, mert valamiért úgy érzi, joga van hozzá. Persze még mindig jobb lehetek, mint a helyes házasesetre oktató pap. Honnan tudhatná, milyen az? Már ha katolikus.

Beszélgetni kezdenek velem, bár túl vagyunk a kötelező udvariaskodáson, elhangzik egy vicc a férj részéről, elég szar, aztán tegeződést javasolnak, jó, akkor mostantól tegeződünk, addig a pár másodpercig, amíg még közünk van egymáshoz. Újra köszönetet mondanak, ezúttal azért, mert annyira laza voltam, olyan jókedvű, teljesen feloldottam a feszültségüket. Ezt nem vettem észre, de legyen, jólesik, amit mondanak, és nekik is, hogy mondhatják, kell az embernek, hogy néha hálát adhasson, nagylelkűnek mutakozhasson, muszáj hagyni megindulni másokat. Nagyon ritkán, időnként előfordul, hogy meghatódik az anyakönyvvezető is. Legtöbbször magától.

Szilárd is mond egy viccet, valamivel jobb, mint a férjé, nem sokkal, ezek itt diskurálgatni akarnak velem, pedig a rokonok várnak rájuk, most már mind a két kisgyerek sír. Mennék, de be kell vallanom, kellemesen érint ez a közvetlenség, igazolja kicsit, amit a viselkedésemről gondolok, vagyis amit szerintem tartanak rólam.

Azt hiszem, alapvetően nehezen megközelíthetőnek, távolságtartónak tűnhetnek, de azért kedvesnek, olyan csajsziinak, akinek az arcán szétterülő nagy nevetésről nem gondolják az emberek, hogy álarc. Nem veszik észre. Nem jut eszükbe, hogy esetleg nem őszinte, sőt épp a valódi érzelmeket fedi el. Nem üvölt rólam, hogy nehezemre esik végighallgatni mások nyavalygásait. Ez a mosoly a készletem része. Pedig rendesen oda se tudok figyelni sokáig másokra, hamar megfájdul a fejem. De udvariasságból képes vagyok eljátszani, hogy ott vagyok fejben és lélekben. Sok esetben akkor is ezt teszem, nem célozom átverni vele senkit, és ha közben egyáltalán nem is akarok mindenáron, feltétlenül tetszeni. Vagyis nem gondolok folyton erre. Ezek csak hangulatok a nőknél. Legalábbis nálam. A tetszeni vágyás. Vagy akarás. Van, amikor azt gondolom, istenien nézek ki, de ez csak úgy jön, ahogy bármelyik másik hangulat.

Most kezdem így érezni. Tök jól nézek ki. Ez most hirtelen előtört valahogy.

A pár lassan végez velem, sok a dolguk, haladniuk kell. Az adategyeztető helyiségben hagytam a cuccaimat, oda még ellépek, aztán jöhet a taxi, kezembem a telefonom, de nem tudom hívni, Szilárd tanú nem tágit mellőlem. Jön, kísér, beszél, le kell koptatnom sürgősen, veszem hozzá a levegőt, de elakad a szavam, mielőtt kimondódnának a leépítő mondatok. Azt kéri, menjek vele a Margitszigetre. Vagyis nem velem, hanem velük.

A Margitszigetre.

Ott voltunk a második napunkon. Ott neveltél először rajtam, amikor azt mondtam, vigyázz, beletörök a fű a nadrágodba. Épp az előbb jutott eszembe, nincs egy perce se, amikor elhaladtam a szökőkút mellett, és ránéztem a fűre. Beugrott róla a Margitsziget, a beletörés, te. Az öreg, mindent túlélte eperfa melletti rész, ahol ültünk a fűben. Az ugrott be, hogy oda kéne mennem emlékezni kicsit. Az előbb történt, mikor a tetszeni vágyásról gondolkodtam neked.

Jócsajszter azt mondaná, ez nem véletlen, bár szerinte semmi nem az. Azt mondaná, miattad van itt ez a Szilárd, talán egy angyal ő, akit te küldtél. Nem hiszem, akkor nem nézegetné egyre szemérmetlenebbül a mellemet. Évek óta nem voltam a Margitszigeten, most meg oda hív, de hát ő, nem te. Most akkor mi van?

Nem válaszolok, csak nézek rá, ismét hangsúlyozza, hogy természetesen nem kettesben gondolja, az egész násznép odamegy különféle autókkal, ott készülnek

majd a fotók, konkrétan a Rózsakertben, nagyon szép még ilyenkor, ősszel is, tegyem már meg, hogy elmegyek velük, Andi és Andris is örülne.

Mi sok mindenben hasonlítunk egymásra, de pár dologban nagyon nem. Ilyesmit például nem tudnék elképzelni rólad, hogy gondolatban társalogj valakivel, ahogy most én veled. Annyira jó érzés ez nekem, mintha bennem lennél, és figyelnél, ahogy soha még. Mintha eljutnának hozzád a szavaim, meg az érzések, zavarban vagyok tőlük, de nem baj, engedem átfolyni magamon őket. Meg kell tisztulnom, nagy a bűnöm veled kapcsolatban, még ha nem is tehetek semmiről. Most már egyre könnyebb. Dolgozok fel. Régen úgy mondtam volna, felfele. Ma már én sem bírom, ha valakitől így hallom.

Meg az is van, hogy soha nincs késő. Ez azért valami, hogy most így be tudlak engedni magamba, belülről érezhetsz engem, a lebonyolítót, aki nem színész, nem balett-táncos, nem bohóc, mégis játszik, napközben halált vagy szülést dokumentál, délután meg összeboronál. Nem mondtam neked egyszer se, hogy szeretlek, folytonos taktikázás volt köztünk, túlgondolás, félelem, halogatás, és most se tudom, mondjam vagy ne mondjam, annyira régen történt minden. Csak hát nem mész ki belőlem. Vagyis megint itt vagy, így pontosabb. Ja, hülye vagyok, már mondtam is. Akkor mindegy, ezen túl vagyok.

Várja a válaszat a tanú, szinte esdekel a tekintetével, lassan mosolyodom el, finomabban, mint szoktam, bölintok, annyit kérdezek, *miért ne*, ezzel nem mondtam igent semmire, amire majd nem akarok, nem is szabad, nehogy elkezdődjön megint egy kezelhetetlenné váló játszma.

A depressziós

A depressziós szörnyű, szűnni nem akaró lelki gyötrelemben élt, és a helyzetet csak tovább súlyosbította ennek a gyötrelemnek az artikulálhatatlansága és megoszthatatlansága, ami maga is alapvető alkotóelemét képezte a depressziós iszonyatos kínjának.

Amikor kétségbeesve feladta a gyötrelme körülírását, vagy hogy egyáltalán azt meg tudja értetni a körülötte lévőkkel, hogy milyen abszolút *léptékű* a kín, a depressziós végül körülmények leírására szorult, tehát nem maradt más lehetősége, mint múltbéli vagy továbbra is fennálló körülményeket elmagyarázni, amiknek valahogy, valami köze volt a kínhoz, a kín okához és etiológiájához, remélve, hogy ha valamicskét meg tud fogalmazni a kínszenvedés kontextusából, a többiek legalább a fájdalom alakjáról és szerkezetéről megsejtenek valamit. Csak egyetlen példával élve, a depresszióst a szülei, akik elváltak, amikor kicsi volt, bábusnak használták a beteges játékaikban. A depressziósnak, gyerekként, fogszabályozásra volt szüksége, amiről mindkét szülő azt állította – nem is ok nélkül, ha a válási szerződés reneszánsz jogi kétértelműségét vesszük, szúrta közbe a depressziós mindannyiszor, ahányszor a szülei az ő fogszabályoztatásának költségei fölötti csatározásait ecsetelte –, hogy a másíknak kell állnia a költségeit. És persze mind a ketten ráöntötték a másik piti önző smucig-sága miatti keserű dühüket a lányukra, akinek újra meg újra végig kellett hallgatnia mindkét szülőjétől, hogy a másik így meg úgy egoista és szeretetképtelen. Mindketten jómódúak voltak, és privátban mindketten biztosították a depresszióst arról, hogy ők természetesen, ha minden kötél szakad, hajlandóak a világ összes fogszabályozóját kifizetni, ha a depressziósnak arra lesz szüksége, de most valójában nem pénzügyi vagy fogászati, hanem „elvi” kérdéstről van szó. És a depressziós mindig ügyelt rá, amikor már felnőttként kísérelte meg, hogy leírja egy bizalmas barátjának a fogszabályozás költségei fölötti küzdelem körülményeit és a lelki gyötrelmet, amit ez a küzdelem hagyott hátra benne, hogy annyi engedményt tegyen nekik ezen a ponton, hogy talán tényleg mindkettejüknek őszintén, igazán annak tűnhetett (t.i. „elvi kérdésnek”), csakhogy sajnos nem olyan „elvi” kérdésnek, ami figyelembe vette volna a lányuk szükségleteit vagy hogy mindezzel azt az érzelmi üzenetet kommunikálják felé, hogy a gyerekük maxillofaciális egészségénél is fontosabb nekik, hogy a másik rovására piti pontokat szerezzenek, és ez bizonyos szempontból szülői gondat-

---

David Foster Wallace (1962–2008) író, esszéista. *Infinite Jest* (1996) című főműve a kilencvenes évek amerikai irodalmának emblematikus nagyregénye. Az alábbi novella a *Brief Interviews With Hideous Men* (1999) című, a depresszív függőséget és a szolipszisztikus magányt groteszk monológokban ábrázoló novelláskötetben jelent meg.

lanságnak vagy elhanyagolásnak minősülhetett, vagy akár egyenesen bántalmazásnak, még hozzá olyan bántalmazásnak, ami nyilvánvalóan lényegi kapcsolatban áll – itt a depressziós szinte mindig közbeszúrta, hogy ezt a terapeutája is megerősítette egy ülésükön – a feneketlen, krónikus kétségbeeséssel, amit ő most, felnőtt korában nap mint nap érez, és aminek a csapdjából egyelőre nem lát kiutat. És ez csak *egy* példa volt. A depressziós átlagosan négy bocsánatkérést szúrt közbe egy-egy alkalommal, amikor efféle fájdalmas és megsebző múltbéli körülményt írt le valamelyik támogató barátnőjének a telefonba, és egy kötelező bevezetés-szerűséget is, amiben megkísérelte megértetni, hogy milyen ijesztő és fájdalmas érzés, hogy képtelen kifejezni a krónikus depresszió kínját magát, és így ahhoz kell folyamodnia, hogy példákat soroljon, amelyek így, önmagukban valószínűleg szegényesnek és önsajnálatónak hangzanak, vagy olyannak – mindig ügyelt rá, hogy ezt időben elismerje –, mint azoknak a narcisztikus embereknek a sirámai, akik rá vannak kattantva a saját „jajdefájdalmas gyerekkorukra”, és a „jajdefájdalmas életükre” és dagonyáznak a terhelt emlékeikben és ragaszkodnak hozzá, hogy az egészet végtelen hosszan mesélgessék a barátaiknak, akik próbálnak támogató és figyelmes barátok módjára viselkedni, de valójában már rég unják, és viszolyognak tőle.

A barátok, akikről a depressziós segítséget és támaszt kért, akik előtt megpróbált megnyitni, hogy legalább a legtágabb összefüggéseiben megossa velük a szüntelen lelki gyötrelmét és magányérzetét, körülbelül féltucatnyian voltak, és bizonyos mértékben rotálódtak. A depressziós terapeutája – aki az egyetemi tanulmányai befejezése után posztgraduális orvosi diplomát is szerzett, és aki kutatásaival lerakta egy sajátos terápiafelfogás alapjait, ami a felnőtt alanyok az endogén depresszióból *kivezető* és a gyógyulásba *bevezető* utazásában a kortárs támogatói közösség kiépítésére és rendszeres használatára helyezte a hangsúlyt – összefoglaló néven úgy nevezte ezeket a barátokat, hogy Személyi Védőháló. Ennek a Személyi Védőhálónak a mintegy féltucatnyi rotálódo tagja, akik általában a depressziós gyerekkori ismerősei közül kerültek ki, vagy olyan lányok közül, akikkel a depressziós az iskolai pályafutása valamely pontján együtt lakott, törődő, lelkileg viszonylag egészséges nők voltak, akik immár mindenféle távoli városokban éltek az életüket és személyesen hosszú évek óta nem is látták egymást a depresszióssal, akiket gyakran hívott fel támogatásért késő este, távolsági hívással, hogy néhány rövid szóban megossa velük a nap borzalmait, nyerjen tőlük némi realiztikus távlatot, gyorsan összeszedje magát egy kicsit, erőt gyűjtsön a másnapi kibírhatatlan agónia leküzdéséhez, és akiktől az ilyen hívások alkalmával a depressziós sosem mulasztott el először is hosszasan bocsánatot kérni, ha lehangolja vagy untatja őket, vagy ha esetleg úgy nézne ki, mintha csak azért telefonálna, hogy sajnáltassa magát és elvonja az adott barátnőt a tevékeny, lüktető, nagymértékben fájdalommentes, távoli életétől.

Ilyenkor, miközben a Személyi Védőháló valamelyik tagjához közeledett, a depressziós lelkiismeretesen kerülte, hogy úgy hivatkozzon a körülményekre, amilyen például a szülei fogszabályozás körüli csatározása is volt, mintha ezek *okozták* volna a szüntelen felnőttkori depresszióját. Az simán csak ócska bűnbakosdi lenne, mondta mindig, szálnalmas és megvetésre méltó, és különben is, neki személy szerint egy életre elég volt annyi a bűnbakosdiból, hogy évekig

hallgathatta a kicsesztett szülei végtelen vádaskodásait oda-vissza, amit ezek képesek voltak fölötte, rajta, általa intézni, és magának a depressziósnak (t.i. a depressziós kiskori énjének) az érzéseit és szükségleteit az egymásra mutogatásra használni, mintha az ő érzelmei és szükségletei nem lennének érvényesek másként, csak az ő konfliktusuk csatateréként vagy színpadaként, vagyis egymás ellen felvonultatott arzenálként. A jelek szerint a szülei sokkal több érdeklődést, szenvedélyt és érzelmi kreativitást használtak fel az egymás iránti gyűlölködésben, mint amit akármelyikük valaha is kifejezett a depressziós kiskori énje felé, így érzi, vallotta be a depressziós, néha még mostanában is.

A depressziós terapeutája – akinek a terápiafelfogása kizárta az áttételt a terápia folyamatból, ezért szándékosan került a konfrontációt, a kéne/kellett volna-típusú állításokat, és minden ítélező, normatív, tekintélyelvű elméletet, amelyek helyett inkább az értéksemlegesebb, bioexperenciális modellt preferálta és analóg szemléltetésre, valamint a történetek kreatív használatára biztatott (például ujjbábok, műanyag kellékek és játékok, szerepjáték, élő szobor, tükrözés, drámaterápia, és alkalmasint aprólékosan kidolgozott forgatókönyvre és storyboardra épülő teljes gyerekkor-rekonstrukciók segítségével) – a következő gyógyszerek felírásával kísérelt meg enyhíteni a depressziós akut rossz közérzetén, illetve segíteni az előrehaladását (t.i. a depressziósét) a normális felnőtt életnek legalább valamiféle látszatához vezető úton: Paxil, Zoloft, Prozac, Tofranil, Welbutrin, Elavil, Metrazol egyoldalú ECT-vel kombinálva (egy kéthetes önkéntes bevonulás során, a Körzeti Klinikán), Parnate lítiumsókkal és nélkülük, Nardil, Xanaxszal és anélkül. Egyik sem hozott jelentős javulást. A kín és a lelki izoláltság érzete, ami a depressziós minden ébren töltött óráját leírhatatlan földi pokollá változtatva, nem enyhült, ráadásul a gyógyszerek egyik-másikának a mellékhatásait a depressziós kibírhatatlannak találta. Jelenleg csak Prozacot szedett nagyon apró napi dózisban a figyelemzavaros tünetekre, és Ativant, egy nem-addiktív kis nyugtatószert, a pánikrohamokra, amelyek a mérgezően diszfunkcionális és elenséges munkahelyi légkörben töltött óráit tették pokollá. A terapeuta szelíden, de ismételten figyelmeztette, hogy meggyőződése szerint (t.i. a terapeuta meggyőződése szerint) az a legjobb orvosság az endogén depresszió ellen (t.i. a depressziós depressziója ellen), ha kiépít és rendszeresen igénybe vesz egy Személyi Védőhálót, olyan emberekre támaszkodva, akik felé, úgy érzi, mer közeledni, akikkel megoszthatja az érzéseit és akikre számíthat, ha feltétel nélküli odaadásra és támogatásra van szüksége. A Személyi Védőháló konkrét összetétele és az egyik legkiemeltebb, legbizalmasabb beltág kiléte az idő múlásával bizonyos mértékig változott, de a terapeuta arra biztatta a depresszióst, hogy vegye ezt a rotációt tökéletesen normálisnak és rendbenlévőnek, hiszen nincs mód máshogyan kideríteni, hogy melyik barátság mennyire teherbíró és milyen mértékben elégíti ki az igényeit, mint ha kockázatot vállal és kitárulkozik, ami pedig amúgy is mindenféleképpen szükséges egy támogatói viszony elmélyítéséhez.

A depressziós nagy bizalmat helyezett a terapeutába, és koncentrált erőfeszítéssel igyekezett annyira nyílt és őszinte lenni vele, amennyire csak bírt. Bevallotta neki, hogy az éjszakai távolsági hívások alkalmával mindig aggályosan figyel rá, hogy megossa az éppen hívott baráttal a meggyőződését, hogy piti siránkozás lenne, ha a szüntelen, leírhatatlan felnőttkori szenvedéséért a szü-

lei traumatikus válását vagy azt a cinizmust okolná, amivel az egymás elleni játszmákban kihasználta őt, miközben mindketten képmutatóan úgy tettek, mintha jobban törődnének vele, mint a másik. Végül is a szülei, vezette rá a depresszió a terapeuta, semmi más nem tettek, csak képességeikhez mértén a lehető legjobban használták a rendelkezésükre álló érzelmi tartalékokat. És végül is, szúrta itt mindig közbe a depressziós szomorúan nevetve, egy szava se lehet, mert végül megkapta a fogszabályozóját, amire szüksége volt. A gyerekkori ismerősök és lakótársak, akikből a depressziós Személyi Védőhálója állt, gyakran mondták neki, hogy bárcsak egy kicsivel megbocsátóbb tudna lenni magával, amire a depressziós esetenként úgy reagált, hogy önkéntelen könnyekben tört ki és azt zokogta, hogy nagyon is jól tudja, hogy ő is egyike annak a rémes ember-típusnak, akik alkalmatlan időpontokban fölhívogatják az ismerőseiket, és aztán csak mondják, mondják, mondják a sirámaikat, és akiket csak kínos trükkökkel lehet lerázni, de akkor is csak sokadik próbálkozásra. A depressziós az elmondása szerint talán már túlságosan is tisztában volt azzal, hogy mennyire siralmas teher ő a barátainak, és a távolsági hívások közben gondosan ügyelt rá, hogy mindig kifejezze az afölött érzett gigantikus hálát, hogy ott van neki az adott barát, akit fölhívhat és akivel megoszthatja az érzéseit, és akitől, ha mégoly röviden is, megértést és támogatást kaphat, mielőtt a barátot érthető módon elszólítja a teljes, örömteli, tevékeny élete, arra kényszerítve őt (t.i. a barátot), hogy letegye a telefont.

Az alkalmatlankodás és a szégyen gyötrő érzése, amit a depressziós minden alkalommal tapasztalt, amikor késő este interurbán föl kellett hívnia a Személyi Védőháló támogató tagjait, és aztán terhelnie kellett őket az ügyetlen kísérleteivel, hogy legalább a lelki gyötrelem legtágabb kontextusát megértesse velük, olyan probléma volt, aminek a megoldásán a terapeuta és a depressziós jelenleg is sokat dolgozott a közös alkalmakon. A depressziós bevallotta, hogy általában azután, hogy az aktuális együttérző barát, akivel éppen megosztotta az érzéseit, bevallja, hogy iszonyatosan sajnálja, de egyszerűen nincs mit tenni, most már egész egyszerűen muszáj letennie, és, mint akinek végre sikerül lefejtienie a depressziós görcsös ujjait a ruhaujjáról, tényleg leteszi a telefont és visszatér a teljes, lüktető, távoli életébe, ő (a depressziós) majdnem mindig ottmarad ülve a telefonnal a kezében, és hallgatja a tárcsahang monoton bűgását, és még magányosabbnak, ormótlanabbnak és szájalmasabbnak érzi magát, mint a hívás előtt. A terapeuta arra bátorította a depresszióst, hogy induljon felfedezőútra önmagába és próbáljon meg kapcsolatba lépni a saját kóros szégyenérzetével, amit a közösség előtti megnyílás és a másokhoz való közeledés vált ki belőle, hogy majd együtt részletesen földolgozassák ezt az érzést. A depressziós beismerete, hogy majd minden alkalommal, amikor interurbán közeledik a Személyi Védőháló valamelyik tagjához, bevillan neki az adott barát arca, amint a lesajnálás, az unalom és az undor keverékének és valami absztrakt büntudatfélének a kifejezését ölti, és majdnem mindig az olyan embereknek a fáradságát és frusztrációját képzeletben (t.i. a depressziós) a barát egyre hosszabb szünetei és/vagy egyazon bátorító közhely egyre fárasztóbb ismételtetése mögé, akikre valaki éppen kéretlenül ráakaszkodott. Bevallotta, hogy egy kicsit túlságosan is jól el tudja képzelni, hogy már az összes barátját kirázza a hideg, ha késő este csöng a tele-

fon, vagy ahogy a beszélgetés alatt türelmetlenül az órára pillantgatnak, grimaszolnak, vagy némán elmutogatják a velük (t.i. a barátokkal) egy szobában tartózkodó embereknek, hogy nem tehetnek róla, csapdába vannak esve, aztán, ahogy az elbeszélése nyúlik, a depressziós képzetében ezek a néma mozdulatok és arckifejezések is egyre szélsőségesebbé és kétségbeesettebbé válnak. A depressziós terapeutájának a legszembeötlőbb öntudatlan személyes szokása vagy tikkje az volt, hogy az összes ujjbegyét összeérintve elhelyezte a kezeit az ölében, és miközben élénken figyelt a depressziósra, lustán mozogni kezdtek az ujjai, így az összepárosított kezei mindenféle zárt formákat alkottak – például kockát, gömböt, piramist, egyenes hengert –, amiket aztán a terapeuta magáról megfigyelve tanulmányozni kezdett. A depressziós utálta ezt a szokást, noha ő lett volna az első, aki beismeri, hogy ez főként azért lehet így, mert ezzel az ő figyelmét is az ujjaira és a manikűrjére vonja, ezért aztán kénytelen összehasonlítani ezeket a sajátjával.

A depressziós megosztott mind a terapeutával, mind a Személyi Védőhálójával egy, sorrendben a harmadik bentlakásos iskolájában történt esetet, amire túlságosan is élénken emlékezett. Figyelte a lakótársát, miközben az mindenféle arcokat vágva egy ismeretlen fiúval beszélt a szobához tartozó közös telefonon, és végig az undor és az unalom gesztusait mutogatta kifelé, míg végül ez a magabiztos, népszerű és vonzó lakótárs kétségbeesett arcjátékkal a depressziós felé fordult, őrá irányítva adta elő a túlzó pantomimot, amiben addig színlelte hangtalanul, hogy egy ajtón zörget, amíg a depressziós meg nem értette, hogy most ki kell lépnie a szobából és hangosan be kell kopogtatnia a nyitott ajtón, ürügyet adva a lakótársnak, hogy végre letehesse a telefont. Az iskolaévei alatt a depressziós soha nem beszélt a telefonáló fiú és a gerinctelen pantomim esetről ezzel a lakótársával – akivel egyébként a depressziós soha nem érzett lelki rokonságot, és akire szolgálai és keserűen nehezelt mindig is, amitől ráadásul még meg is vetette magát, és ezután a végtelen hosszúra nyúló második szemeszter után semmilyen kísérletet nem tett rá, hogy kapcsolatban maradjon vele – viszont megosztotta az eset fájdalmas emlékét a Személyi Védőháló számos tagjával, azzal a megjegyzéssel együtt, hogy feneketlenül borzasztó és szárnalmas lehet annak a névtelen, ismeretlen fiúnak lenni a vonal túlsó végén, aki jöhízeműen vállalta a magabiztos lakótárs felé való nyitás és közeledés érzelmi kockázatát, mit sem sejtve arról, hogy kéretlenül alkalmatlankodik, és mindvégig szárnalmasan gyanútlan a vonal túloldalán némán elmutogatott unalommal és megvetéssel szemben, és hogy a depressziós semmitől nem borzadt annyira, mint attól, hogy egyszer akár ő is kerülhet abba a helyzetbe, hogy ő legyen az, akinek a telefonhívásai közben némán jelezned kell valakinek a szobában, hogy szolgáltatson valami ürügyet, hogy letehesd. Ezért aztán a depressziós mindig könyörgött annak a barátjának, akivel éppen telefonált, hogy abban a *pillanatban*, amint úgy érzi (t.i. a barát), hogy kezdi untatni, idegesíteni vagy taszítani a mondókája, vagy hogy sürgősebb/érdekesebb tennivalója akad, akkor az isten szerelmére kéri, legyen teljesen nyílt és őszinte, és egy másodperccel se töltsön több időt vele (a depresszióssal) a vonalban, mint amennyit még ténylegesen örömmel tölt. A depressziós persze nagyon is jól tudta, amint erről biztosította is a terapeutáját, hogy hogyan értheti egy kívül-

álló ezt a visszaigazolásra való száználmas rászorultságot, hogyan lehet például túlságosan is könnyen úgy értelmezni, mintha nem is figyelmes engedmény lenne, hogy ha úgy tartja kedve, nyugodtan tegye le a telefont, hanem mintha éppen ezzel a görcsös, önsajnáltató, megvetésre méltóan manipulatív esedezés-sel adná a barátja tudtára, hogy *ne* tegye le a telefont, *soha* ne tegye le a telefont. A terapeuta¹ minden alkalommal, amikor a depressziós valami azzal kapcsolatos aggodalmát osztotta meg, hogy egy adott állítása vagy cselekedete milyennek „tűnhet” vagy „látszhat” a többiek szemében, fáradhatatlanul buzdította a depresszióst ennek az érzelmi terepnek a földerítésére, és mindig megtudakolta, hogy mit érez, ha elképzeli, milyennek tűnik kívülről.

Megaláztatást; a depressziós megalázottnak érezte magát. Azt válaszolta, hogy megalázónak érzi, hogy gyerekkori barátokat távhívogasson az éjszaka közepén, amikor nyilván van más dolguk is, és életük, és lüktető, egészséges, gyengéd, intim, törődő társkapcsolatuk; megalázónak és nyomorúságosnak érzi, hogy folyton bocsánatot kell kéregetnie, amiért untatja őket, vagy hogy minduntalan ömlengve meg kell nekik köszönnie, hogy még mindig a barátai. A depressziós szülei végül elosztották a fogszabályozás költségeit, miután az ügyvédek felbéreltek egy független, professzionális döntőbíró, hogy előkészítse számukra a megállapodás-tervezetet. A békebíró szolgálataira akkor is igény mutatkozott, amikor a depressziós bentlakásos iskoláinak, Életmódváltó Nyári Táborainak, oboa-leckéinek, kaszkójának, baleset-biztosításának és plasztikai műtétjének a finanszírozását kellett megtervezni és levezényelni. A műtetre azért volt szükség, hogy korrigáljanak egy apró deformációt a depressziós orrsövényén és orrhegyi porcán, ami miatt mindaddig úgy érezte, hogy kibírhatatlanul hangsúlyos ormányszerű mopsz-orra van, és hogy ez az orr a rögzített külső fogszabályzóval párosítva totál elintézi, hogy az, hogy ő bele nézzen egy tükörbe, egyszerűen nagyobb szenvedés legyen, mint amennyit egy emberi lény még kibír. És mégis, a depressziós apja abban az évben, amikor újránősült, fogta magát, és – vagy azért, hogy a kompromisszummentes gondoskodás ritka példáját adja, vagy azért, hogy szánt szándékkal betetőzze a depressziós anyjának a megaláztatását és fölöslegességérzetét ezzel a *coup de grace*-szal – nagyvonalúan, *in toto* kifizette a lovaglőleckéket, a jodhpur lovaglónadrágot és a felháborítóan drága lovaglőcsizmát, ami szükségeltetett ahhoz, hogy a depresszióst felvegyék az utolsó előtti-előtti iskolája Lovaglókлубjába, ami a tagjai közé számította azt a néhány lányt, akik, mint a depressziós később telefonon bevallotta az apjának egy igazán gyötrelmes éjszakán, egyedülként, de legalább csekély mértékben elfogadták őt, és akikben volt valami minimális kis együttérzés és empátia, szóval az a néhány lány, akik körül a depressziós nem mindig érezte magát annyira ormányosnak, erőmű-szájúnak, ormótlan-

¹ A különféle térbeli testek, amiknek a mértani formáját a terapeuta összekulcsolódott ujjai felöltötték, kalitkákra emlékeztették a depresszióst, de ezt a képzettséget inkább nem osztotta meg a terapeutával, mert nem akarta ennyire nyilvánvalóan banális jelentésű szimbólumokra vesztegetni a terápia-időt. A terapeuta figyelemre méltóan jól tartotta karban a hosszú, formás körmeit, míg a depressziós olyan rövidre és egyenetlenre rágta az övéit, hogy néha az eleven hús is kilátszott és spontán felvérzett.

nak és kiközösítettnek, hogy pusztán csak kimenni a szobájából és a közös étkezőben vacsorázni is kivételes bátorságot jelentsen.

A profi döntőbíró, akinek a felbélelésében a depressziós szüleinek az ügyvédei végül megállapodtak, és akinek a depressziós gyermekkori szükségleteinek anyagi fedezetével kapcsolatos megállapodások elrendezése volt a feladata, nem volt más, mint a köztisztelőben álló Walter D. („Walt”) DeLasandro Junior, konfliktusmegoldó specialista. Gyerekkorában a depressziós soha nem találkozott Walter D. („Walt”) DeLasandro Juniorral, noha a névjegyártyáját – amelyet zárójelben nyomtatott, tegeződésre való felszólítás egészített ki – többször is megmutatták neki, és a neve számtalan alkalommal felidéződött azzal az ominózus ténnyel együtt, hogy óránként 130 dollárt (plusz felmerülő költségek) számlázott. A terapeuta erősen támogatta a depresszióst – aki vonakodott, mert nagyon is jól tudta, mennyire bűnbakosdiszerűen hangozhat mindez – abban, hogy minden ellenérzése dacára kockáztassa meg, hogy megosztja a Személyi Védőhálóval azt a fontos lelki áttörést, amit a Belső-Gyermek-Központú Kísérleti Terápiás Menedékhétségén megélt, amire azért vállalta végül a jelentkezés emocionális kockázatát, mert a terapeuta felbátorította, hogy előítélet-mentesen adja át magát új élményeknek. A Bels.-Gyer.-Közp. Kís. Ter. Men. Hétv. kiscsoportos drámaterápiás foglalkozásán a kiscsoport tagjai eljártasították a depressziós szüleit, a szülei életében jelentőségre szert tevő idegeneket, ügyvédek és a depressziós gyerekkorának millió más lelkileg mérgező mellékszereplőjét, majd a drámaterápiás gyakorlatok kritikus fázisában lassan bekerítették, egyre közelebb jöttek, végül olyan szorosán közrefogták a depresszióst, hogy moccanni sem tudott, és közben előre megírt szövegeket deklamáltak a fülébe, amiket szándékosan úgy fogalmaztak meg, hogy megidézék és felébresszék az elfojtott traumát, ami szinte rögtön fájdalmas emlékek egész áradatába és egyenesen az eltemetett trauma közepébe taszította a depresszióst, és rövid úton azt eredményezte, hogy katartikus dühkitörés formájában előbukkant a depressziós lelkéből a Belső Gyermek, és többször lesújtott egy halom műbársony díszpárnára egy polisztirén habgumiból készült ütővel, trágár szavakat üvöltött, és felszakadt benne egy csomó mélyre temetett, de csökevényesen jelen levő lelki seb, amelyek egyikének² bizonyult az a rég elfojtott düh, amit a depressziós afelett érzett, hogy míg Walter D. („Walt”) DeLasandro Junior óránként leszámíthatott 130 dollárt (plusz a felmerülő költségeket) a szüleinek azért, hogy eljátssza a közvetítő szerepét és elnyelje a kétoldalról ömlő szarságokat, addig ő (t.i. a depressziós gyermekkori énje) pontosan ugyanezt a koprofágikus szolgáltatást nyújtotta gyakorlatilag napi szinten, viszont *ingyen*, a nagy *semmiért*, méghozzá olyan szolgáltatást, ami nemcsak hogy bruttó igazságtalanság, és nem elvárható egy érzékeny lelkű gyerektől, hanem ráadásul a szülei még meg is próbálták úgy beállítani, mintha *ő*, a depressziós *gyermekkori* énje lenne a *felelős* a megrázóan magas árért, amit Walter D. DeLasandro Junior, a konfliktus-specialista szolgáltatásaiért kellett fizetniük, mintha a veszekedés és a Walter D. DeLasandro Juniorra költött ösz-

---

² (t.i. az egyik ilyen gennyedző lelki sebnek)

szeg elvesztése az ő hibája lenne és csak az ő elkényeztetett, ormányos kis nyúl-fogú személye tehetne róla, hogy a kicseszett szülei elbaszottul, *betegesen* képtelenek kommunikálni, kibeszélni egymással a problémáikat, és megoldani a beteg, diszfunkcionális, nyomorúságos ügyeiket maguk között. A terápiás gyakorlat és a katartikus dühkitörés élménye hozzásegítették a depresszióhoz ahhoz, hogy kapcsolatba lépjen néhány igazán mélyre temetett nehezteségi problémájával, ami akár fordulópontot is jelenthet a gyógyuláshoz vezető útján, jelentette ki a csoportvezető a Belső-Gyermek-Központú Kísérleti Terápiás Menedékhétségén, de a depresszióhoz közvetlenül a dühkitörés és a díszpárnap-püfölés után olyan mértékben hatalmába kerítette a kiszípolyozottság, a traumatizáltság és a szégyen, hogy úgy érezte, nincs más választása, mint még aznap éjjel hazarepülni és kihagyni a Belső-Gyermek-Központú Kísérleti Terápiás Menedékhétségét, a kiscsoportos foglalkozással együtt, ahol az élménye által felszínre került érzelmeket kellett volna közösen megbeszélniük.

A terapeuta és a depressziós végül abban állapodtak meg, amikor együtt dolgoztak föl a napvilágra került nehezteségi problémát és az ezt követő szégyent és bűntudatot, ami a depressziós szerint kívülről akár a bűnbakosdi és az önsajnáltság egy újabb formájának is tűnhetett, hogy a depressziós ugyan vállalja az emocionális kockázatot, hogy megossa a Menedékhétségén megélt lealacsonyító élményét a Személyi Védőhálóval, de csak a két-három legeltebb „beltaggal”, akik jelenleg a legtámogatottabb és leg-nem-ítélkezőbb módon éreznek együtt vele, és akikre úgy érzi, éppen leginkább támaszkodhat. A megállapodás legfontosabb kitétele az volt, hogy a depressziós felfedhesse előttük, hogy akarata ellenére osztja meg velük a nehezteségi problémáját, és hogy nagyon is tisztában van vele, hogy milyen szálnalmasnak és vádaskodónak tűnhet ő ettől (t.i. a nehezteségi probléma megosztásától), és hogy abba is beavathassa őket, hogy most is csak a terapeuta nyomtatékos kérésére osztja meg velük ezt a tisztára szálnalmas „áttörést”. A terapeuta a megállapodás életbe lépése előtt még hangot adott a depressziós tervezett beszédében sűrűn előforduló „szálnalmas” jelző elleni tiltakozásának. Azt mondta, úgy érzi, teljesebb szívvel tudná támogatni a „sebezhető” jelző használatát, mint a „szálnalmas”-ét, mivel azt súgja az ösztöne (t.i. a terapeuta ösztöne), hogy a depressziós által javasolt megfogalmazásban a „szálnalmas” jelző használata nem egyszerűen öngyűlöltő, hanem, érzése szerint, kissé önző és manipulatív is. A „szálnalmas” szó, osztotta meg őszintén a terapeuta, gyakran olyan érzést kelt benne, mintha a depressziós védekezési mechanizmusként használná a hallgatósága lehetséges negatív megítélése ellen, mégpedig úgy, hogy előre leszögezi, hogy ő maga (t.i. a depressziós) már úgysis rég és sokkal jobban elítélte önmagát, mint amennyire a hallgatónak lenne szíve elítélni őt. A terapeuta nagy gondot fordított rá, hogy tisztázza, ő nem kritizálja és nem ítéli el a depresszióhoz a „szálnalmas” szó használata miatt, csupán arról próbál, amennyire csak lehetséges, nyíltan és őszintén beszélni, hogy milyen érzéseket kelt benne ez a szóhasználat a kettejük kapcsolatának kontextusában. A terapeuta, akit az életéből ekkor már kevesebb, mint egy év volt hátra, itt egy kis időt még rászánt arra, hogy ezen a ponton újra elmagyarázza a depressziósnak a meggyűződését (t.i. a terapeuta meggyűződését), miszerint az öngyűlölet, a mérgező bűntudat, a narcizmus, az önsajnáltság, a szeretetkoldulás, a manipuláció, és egy sor más szégyen-alapú viselkedésminta, amit az endogén depresszióban szenvedő felnőttség páciensek

tipikusan alkalmaznak, mind úgy értelmezhető legpontosabban, ha a régi lelki sebeket a testén hordó Belső Gyermekek lelki védőbástyáiként tekintünk rájuk, amiket a lehetséges trauma és elhagyatottság ellen épít ki. Más szóval ezek a viselkedésminták a lélek primitív megelőző intézkedései, amelyek valódi funkciója az, hogy eleve kizárják az intimitás minden formáját; tehát lelki páncélzatként működnek, amit a depressziós alany azért épít maga köré, hogy érzelmileg elartsa magától a többieket, hogy azok (a többiek) soha ne kerülhessenek annyira közel hozzá, hogy megsebezhessek, és ezzel visszatükrözzék és felszakítsák a mélyre temetett, de csökevényként még mindig jelen lévő lelki sebeket, amiket a depressziós gyerekkora óta, mint öntudatlanul eltökélte, kész bármilyen áron megvédelmezni. A terapeuta – aki a téli hónapokban, védekezésül az ablakokkal bőségesen ellátott rendelője hideg levegője ellen, amerikai őslakos kézművesek autentikus cserzőműhelyéből származó szarvasbőr bundát viselt, ami meglehetősen kísérteties, hússzínű, nedvesnek tetsző hátteret adott a zárt testeknek, amiket beszéd közben az összekulcsolt kezeiből formált az ölében – biztósította a depressziósról, hogy nem célja sem kioktatni, sem a saját, egyéni depresszív-etiológiai modelljével (t.i. a terapeuta modelljével) terhelni őt. Egyszerűen csak az „intuitív ösztönök” szintjén érzi, hogy elértek egy olyan pontot, ahonnan már érdemesnek tűnik a saját érzéseiből valamennyit megosztania a depresszióssal. Tehát: a terapeuta érzései azt súgják, hogy nem árt, ha a közös terápiás munkájuk jelen pontján rögzítik, hogy a depressziós akut, krónikus hangulatzavarai maguk is értelmezhetőek egyfajta védelmi mechanizmusként, vagyis amíg a depressziós a saját depressziójával és akut rossz közérzetével van elfoglalva, amivel teljesen le is köti minden emocionális energiáját, addig sem kell kapcsolatba lépnie a mélyre temetett, de csökevényként még mindig jelen lévő, gyermekkorban szerzett lelki sebekkel, ezzel is bizonyítva, hogy öntudatlanul továbbra is ezeknek az elfojtása és védelmezése az elsődleges célja.³

³ A depressziós terapeuta mindig rendkívül gondosan ügyelt rá, hogy ne úgy tűnjön, mintha elítélné vagy hibáztatná a depressziósról, amiért ragaszkodik a védőburkához, vagy ne úgy látszatot keltse, mintha úgy vélné, hogy a depressziós tudatosan választotta a krónikus depressziót, és direkt kapaszkodik a betegségébe, ami minden ébren töltött óráját nagyobb kinszenvedéssé változtatja, mint amit ember elviselni képes. A személyes filozófia, amiben a terapeuta a gyógyuláshoz vezető utazásról kis híján tizenöt év alatt megszerzett klinikai tapasztalata kikristályosodott, úgy tartotta, hogy az értékítéletek kerülése, a feltétel nélküli támogatás és az alanynak az érzelmei maradéktalan, őszinte kimondására való bátorítása együttesen alkotja az interperszonális egység helyreállításához legeredményesebben vezető professzionális hozzáállást. Az intimitás elleni önvédelemért majdnem mindig eltemetett vagy csökevényes túlélési mechanizmusok a felelősek, mondta ki a depressziós terapeutájának a kísérleti elmélete, vagyis valaha, eredeti környezetükben helyénvaló és szükséges volt ezeknek a mechanizmusoknak a felállítása, és valószínűleg ténylegesen pajzsként szolgáltak a védtelen gyermeki psziché számára bizonyos traumatizáló lelki sérülések ellen, csak hogy majdnem minden esetben helytelen mértékben bevesződnek, annak ellenére, hogy a felnőttkori környezetben már nincs rájuk szükség (t.i. a védelmi mechanizmusokra), sőt, paradox módon ebben a formában már több traumát és fájdalmat okoznak, mint amennyit kivédenek. Mindazonáltal a terapeuta a kezdetektől egyértelművé tette, hogy soha nem fogja a depressziósról presszionálni, megfélemlíteni, behízelegni, beleérvelni, belesokkolni, beletrükközni, beleszónokolni, beleszégényíteni vagy belemanipulálni abba, hogy hamarabb elengedje a csökevényes védőgátjait, mint hogy készen állna rá, hogy megkockáztasson egy vakugrást a saját belső erőforrásaiba, megtalálja az önbecsülését, a saját személyi fejlődéséhez vagy egészségéhez vezető utat (vagyis hamarabb, mint ahogy magától meg merné kockáztatni, hogy kilépjen a burkból, és szabadon repüljön).

Néhány hónappal később a terapeuta váratlanul elhalálozott – hivatalosan balesetben, a fogyasztott koffein és egy homeopátiás étvágycsökkentő szer „véletlenül” halálosra sikerült mérgező elegyének hatására, de ezt a hipotézist a terapeuta kiterjedt orvosi háttérének és a kémiai kölcsönhatásokkal kapcsolatos alapos tudásának ismeretében csak olyan ember vette be, aki tényleg nagyon mélyen lehetett a tagadási fázisban, mert máskülönben egyértelmű volt, hogy legalábbis részben szándékosan kellett, hogy történjen –, anélkül, hogy búcsúlevelet, búcsúkazettát vagy néhány bátorító utolsó tanácsot hagyott volna hátra az életében szerepet játszó embereknek és/vagy pácienseknek, akik pedig mindenféle bénító szorongásuk, magányuk és régi traumák által hátrahagyott csökevényes lelki sebük ellenére intim közelségbe engedték és megnyíltak neki, noha ez a saját sebezhető pontjaik fedetlenül hagyását jelentette, még olyan áron is, hogy így biztosíték nélkül maradnak egy lehetséges traumatikus veszteség vagy a másik elvesztése esetén. A depressziós a veszteség és az elárultság olyan megrázó erejű traumáját élte át, és annyira kibírhatatlannak élte meg a gyászt követő kétségbeesést, reménytelenséget és szenvedést, hogy nem maradt más lehetősége, mint hogy éjszakánként többször is magánkívül közeledjen a Személyi Védőháló tagjai felé, időnként egy este alatt három, vagy akár négy távolsági támaszt hívta föl, sőt, egy este akár kétszer is ugyanazt az egyet, néha egészen késő éjjel is, és néha álmukból keltve föl, vagy – a depressziós sajnos szinte émelyítően biztosan érezte, hogy így van – akkor szakítva félbe őket, amikor éppen egészséges, kielégítő intim meghittséget élveztek a partnereikkel. Más szóval, pusztán annak érdekében, hogy túlélje a gyász, a sokk, az áruulás zűrzavaros érzéseit, amelyeket a terapeuta hirtelen halála ébresztett benne, a depressziós kénytelen volt félretenni az ösztönös tapintatát és szégyenérzetét, és teljes erőből a Személyi Védőháló együttérzésére és figyelmes törődésére hagyatkozni, annak ellenére, hogy ez egyike volt annak a két pontnak, amiben a depressziós mindaddig szinte dacosan ellene ment a terapeuta útmutatásának.

Nemcsak az éppen felszínre került, megrázó erejű elárultság-érzet miatt jött most különösen rosszkor a terapeuta váratlan halála, hanem azért is, mert épp akkor ütött be (t.i. a gyanús haláleset), amikor a depressziós, a belső gyógyuláshoz vezető utazásának részeként, már éppen elkezdett volna a szégyenlősségi és neheztelési probléma mélyére hatolni, és tenni pár lépést a fejlődés útján, legalábbis ami magát az intim páciens–terapeuta-viszonyt, és ennek a viszonynak a depressziós kibírhatatlan magányára és gyötrelmére tett hatását illeti. A gyász feldolgozása közben ugyanis újabb felfedezést tett, amit később a Személyi Védőháló figyelmes tagjaival is megosztott, mégpedig, hogy tulajdonképpen az utóbbi időben már magát a terápiás kapcsolatot is bizonyos mértékig gyötrőnek, izolálóznak és traumatizálóznak élte meg, amely felfedezés kapcsolatban állt azzal, amin az üléseken éppen intenzíven dolgoztak a terapeutával. Hogy csak egy példát említsen, osztotta meg egy távolsági telefonbeszélgetésben, az utolsó ülésen éppen azt az észrevételét igyekeztek földolgozni, hogy, visszaszámolva, kezdi megalázónak érezni, hogy most, felnőttként abba a helyzetbe került, hogy 90 dollárt kell fizetnie óránként egy terapeutának pusztán azért, hogy az türelmesen meghallgassa őt, őszintén és együttérzően reagáljon, és – noha ő a szülei zűrés

agyagi ügyein keresztül már gyerekkorában a saját bőrén tapasztalhatta, milyen árat kell fizetni az anyagiasságért, úgyhogy igazán képből van – mégis egy kissé szálnalmasnak és megalázónak érzi, hogy most arra kényszerült, hogy *megváltás-rolja* valakinek a türelmét és együttérzését. Ebbe a depressziós be is avatta a terapeutát, azzal együtt, hogy ő (a depressziós) mindebben éppen azokra a fájdalmas gyerekkori emlékekre ismer rá, amiket olyannyira szeretne végre maga mögött tudni. A terapeuta – miután figyelmesen és ítélkezéstől mentesen végighallgatta azt, amiről a depressziós is beismerte később a Személyi Védőhálónak, hogy akár még úgy is lehetett volna értelmezni, hogy valójában nem más, mint a pszichiátriai kezelés árán való zsupori nyiffogás, és ami után, egy jelentőségteljesen kitarított szünetben mind ő, mind a depressziós az összekulcsolt kezeiből (t.i. a terapeuta kezeiből) formált tojás-alakú kalitkára bámultak⁴ –, azt felelte, hogy ugyan

⁴ A terapeuta – aki lényegesen idősebb volt a depressziósnál, viszont ezzel együtt is fiatalabb a depressziós anyjánál, akire egyébként a körmei állapotán kívül semmilyen fizikai vagy ízlésbeli szempontból nem hasonlított – néha idegesítette a depressziózt az ujjából formált kalitkák fabrikálásával, amiknek az egymásba alakuló formáira aztán a közös munkájuk alatt is gyakran rámeredt. Idővel, ahogy a kapcsolatuk elmélyült, intimebbé és bizalmasabbá vált, egyre kevésbé zavarták a depressziózt a kalitkák, végül már majdhogynem a figyelmét sem terelték el. Ekkorra már a depressziós bizalmatlansági és önbecsülési problémája szempontjából sokkal relevánsabb volt a terapeutának az a másik rossz szokása, hogy időről időre gyors pillantást vetett a depressziós szarvasbőr karosszéke fölé, a hatalmas, sugármintás faliorára, annyira gyorsan, majdnem sunyin, hogy nem is az kezdte egyre jobban zavarni a depressziózt, hogy a terapeuta néha ránéz az órára, hanem hogy láthatóan *el akarja leplezni* a tény, hogy ránézett. A depressziós – aki saját bevallása szerint kínosan rettegett attól, hogy esetleg a másik, akit éppen a legbelsőbb érzéseibe avat, titkon halálra unja őt, undorodik és szeretne mihamarabb szabadulni tőle, és ezért aránytalanul érzékeny volt minden gesztusra vagy mozdulatra, ami azt engedte sejteni, hogy a hallgatója várja, hogy teljen az idő, sőt, egyáltalán tudatában van az idő múlásának, így egyetlenegyszer sem kerülte el a figyelmét, amikor a terapeuta gyors pillantást vetett a faliorára, vagy akár a karcsú, elegáns karórájára, aminek a számlapját befelé fordította, hogy a csuklója elrejtse a depressziós elől – míg végül a terápiás kapcsolat első évének a vége felé nem bírta tovább (t.i. a depressziós), sírva fakadt és végre bevallotta, hogy minden alkalommal totálisan megalázónak és lealacsonyítónak érzi, hogy a terapeuta el akarja hazudni a nyilvánvaló tény, hogy kíváncsi rá, mennyi a pontos idő. A depressziós gyógyuláshoz és az intraperszonális egység megtalálásához vezető utazásának első évében a közös munkájuk során többnyire abból indultak ki, hogy a depressziós különlegesen és visszataszítóan unalmasnak és nyakatekertnek érzi magát, és hogy emiatt nem is képes bízni abban, hogy a másik, akinek megnyílik, valódi érdeklődéssel és empátiával viseltet az irányában; és tulajdonképpen az első jelentős áttörés, amit együtt elértek, osztotta meg a depressziós a Személyi Védőhálóval a terapeuta halálát követő szörnyű időszakban, csak a terápia második évének a vége felé történt, amikor sikerült végre kellő mértékben kapcsolatba lépnie a saját belső önértékelésével és az érzelmi erőforrásaival, hogy képes legyen öntudatosan megosztani a terapeutával, hogy ő (t.i. a tiszteltető, de ellentmondást nem tűrő depressziós) jobban szeretné, ha a terapeuta szimplán, egyszerűen és nyíltan nézne föl a napsugármintás órára és a csuklóját is nyíltan fordítaná meg, ha rá akar nézni a befelé fordított karórájára ahelyett, hogy láthatóan azt hiszi – vagy legalábbis hiperszenzitív nézőpontból úgy tűnhet, azt hiszi –, hogy sunyi módon félrevezetheti a depressziózt azzal, ha megpróbálja az óránézést becsomagolni az ölében formált ujjkalitkák baszkurálásának valami mellékes részmodulátába, és aztán úgy tesz, mintha nem az órát nézné, csak a kalitkákra bambulna.

elméleti szinten, úgymond a „fej” szintjén nem tud egyetérteni a depressziós mondandójának a tartalmával, mindazonáltal tiszta szívből biztatja a depresszióst,⁵ hogy továbbra se tartsa magában a terápia által kiváltott érzéseit, hogy

---

Szintén fontos áttörést jelentett a közös munkájukban – amit a terapeuta személyesen nevezett megtermékenyítő, ugrásszerű haladásnak a kettejük közti őszinte kapcsolat elmélyülésének a folyamatában –, amikor a harmadik évben a depressziós végre bevallotta, hogy néha azt is megaláznak éli meg, ahogy a terapeuta beszél hozzá, vagyis hogy a depressziós úgy érzi, a terapeuta leereszkedően beszél vele és gyerekként kezeli a közös munkájuk során, főleg amikor újra meg újra nekiáll végtelen hosszan elszajkózni neki a terápiafilozófiáját és a depresszióssal kapcsolatos céljait és kívánságait, és ha már a terapeuta megalázó viselkedésénél tartanak, azt is érdemes megemlíteni, ahogy a terapeuta időnként fölneéz rá az ölében épülő kalitkákról, és az arca a szokásos nyugodt, végtelen türelmet fejezi ki, amiről a depressziós persze tudja, hogy az ítélkezésmentes, megerősítő érdeklődés kifejezése a célja, de az ő szemszögéből egy csomószor inkább úgy érződik, hogy érzelmi távolságtartás, szinte klinikai objektivitás és pusztán professzionális érdeklődés van mögötte az intenzív, *személyes* érdeklődés és együttérzés helyett, amire pedig a depressziós egész életében ki volt éhezve. A depressziós bevallotta, dühöt érez, gyakran mérges és neheztel, amiért a terapeuta csak a professzionális együttérzése, a száználmas Védőhálóat alkotó állítólagos „barátai” pedig csak a jótékonyosságuk és az elvont büntudatuk tárgyaként kezelik őt.

- ⁵ A depressziós hiába vizslatta mindvégig izgatottan a terapeuta arcát, hogy megbizonyosodjon arról, hogy az negatívan reagált, mialatt ő kitalált és előokádta ezeket az esetlegesen visszataszító érzéseket a terápiás kapcsolatról, és az ülés jelen fázisában már az őszinteségnek ebből a kis mozzanatából is képes volt (t.i. a depressziós) elég erőt meríteni, hogy méginkább megnyíljon, és könnyekben fuldokolva meg bírja osztani a terapeutával, hogy tulajdonképpen azt is megaláznak és sértőnek érzi, hogy tudja, hogy például ma is (t.i. a megtermékenyítő, ugrásszerű haladás napján is), amint lejár a depressziós ideje, és felállnak az ülőalkamatosságaikból és búcsúzóul kimérten megölelik egymást, a terapeuta abban a pillanatban visszavonja a látszólag intenzív, személyesen őrá, a depressziósra összpontosuló figyelmét és érdeklődését, és könnyedén átviszi a következő alávaló, száználmas, nyafogó, önző, nyúlógó, disznóorrú, hájascombú *seggfejre*, aki éppen kint ül, fogdossa a használt magazinokat, és alig várja, hogy benyomulhasson és egy óráig száználmasan szorongathassa a terapeuta bundája szélét, mivel annyira ki van éhezve egy bizalmas barátra, hogy képes havonta ugyanannyit költeni egy ideiglenes barátpótlékra, mint a kibaszott *lakkbérre*. Mint a depressziós megengedően elismerte, azzal is tökéletesen tisztában van – felemelte az egyik szétrágcsált körmű kezét, hogy megakadályozza a terapeuta közbeszólását –, hogy a terapeuta professzionális távolságtartása valójában nem mond ellent az igazi figyelemnek, és hogy az, hogy a személyesség helyett a terapeuta megtartja a kapcsolatokat professzionális szinten, csak azt jelenti, hogy az ő támogatására és törődő figyelmére a depressziós mindig számíthat, mert az nem eshet áldozatul azoknak az elkerülhetetlen konfliktusoknak és félreértéseknek, amelyek egy kevésbé professzionális, inkább személyes viszonyt jellemeznek, és így nem befolyásolhatja a kapcsolatukat a terapeuta aktuális hangulataiban jelen lévő természetes fluktuáció sem; azt nem is említve, hogy a terapeuta professzionális távolságtartása azt is jelenti, hogy legalábbis a hűvös, de azért otthonos rendelője négy fala közt, és a közösen kijelölt heti három órában, a depressziós teljesen nyíltan és őszintén beszélhet az érzéseiről, mert nem kell félnie attól, hogy a terapeuta személyesnek vesz valamit és megsértődik, vagy megharagszik rá, elhidegül tőle, ítélkező, gúnyos vagy elutasító lesz vele, és megszegyeníti, kineveti vagy elhagyja; sőt, a depressziós beismerte, tulajdonképpen egy csomó szempontból a terapeuta az abszolút *ideális* barát a számára – vagy legalábbis a depressziós elszigetelt, önző, száználmas, elkényeztetett, sérült-Belső-Gyermek-énje számára –, aki mindig ott van neki, hogy figyelemmel hallgassa, együttérezzen, rendelkezésre álljon lelkileg, és feltétel nélkül támogassa a depresszióst, viszont soha ne kérje, hogy cserébe a depressziós visszaadjon valamit ebből az együttérzésből, és soha ne várja el tőle, hogy törődjön az érzéseivel, vagy hogy egyáltalán számoljon azzal, hogy neki is vannak emberi szükségletei és érzelmei. És a depressziós persze azt is nagyon jól tudta, hogy pontosan a 90 dollár/óra teszi ezt a terápiás barátságstimulákrumot ilyen ideálisan egyoldalúvá; vagyis hogy a terapeuta csakis a szerződésben rögzített 90 dollár/órát várja el tőle, és amint ezt elrendezték, az egész kapcs-

együtt tudjanak dolgozni az ilyen jellegű érzések biztonságos, érvényes kontextusba ágyazásán.

Amikor a depressziós később felelevenítette a terapeuta – az utálatosan és gyerekesen elővezetett reklamálásra adott – türelmes, figyelmes, nem ítélező reakcióját, még nagyobb és elviselhetetlenebb veszteség- és elhagyottságérzetet érzett, és újabb elsőprő önsajnálathullám indult meg benne, amiről pedig túlságosan is jól tudta, hogy milyen rendkívüli módon visszataszító, amint erről biztosította is a

---

latuk szólhat kizárólag a depresszióról. Racionális, intellektuális szinten, tehát a „fej” szintjén a depressziós nagyon is tisztában volt mindezekkel a tényekkel és rafinált ellensúlyokkal, és természetesen azt is tudja, mondta a terapeutának, hogy semmilyen racionális indoka nincsen, hogy ezeket a hiú, gyerekes, irigy dolgokat érezze, amelyeknek a megosztásához most végre merte vállalni az emocionális kockázatot, és amelyekre nincs mentsége, csak annyi, vallotta be a terapeutának, hogy egy elemibb, intuitívabb szinten, az „ösztönök” szintjén érzi úgy, hogy szánalmas és megalázó dolog a saját elszigeteltsége, krónikus lelki gyötrelme, és a megnyílásra való képtelensége miatt arra kényszerülni, hogy havonta 1080 dollárt kelljen költenie egy kvázi „képzelt barát” megvásárlására, akin kiélheti a gyerekes, narcisztikus fantáziáját, hogy van valakije, aki kielégíti az érzelmi szükségleteit, úgy, hogy neki viszont nem kell meghallgatni és támogatni a másikat, és még annyira sem kell viszonznia a másik együttérzését, hogy egyáltalán tudomást vegyen róla, hogy neki is vannak érzelmi szükségletei, vagyis, pityeregte a depressziós, valószínűleg az a megalázó és kétségbeesítő helyzet, hogy soha nem lesz képes egy másik embernek valódi együttérzést adni. A depressziós itt közbeszúrta, hogy gyakran aggódik például azon, hogy a férfikkal való kapcsolatteremtésre tett számos traumatikus kísérlet sikertelenségében talán igazából ő volt a ludas, mert nem volt képes túllépni a saját érzelmi önzésén, hogy tényleg *adjon* és ott legyen a másíknak, és végeredményben valószínűleg mindig is ez okozta az összes férfikkal való meghitt, kölcsönösen törődő partnerkapcsolat kiépítésére tett próbálkozás totális, megalázó kudarcát.

A megtermékenyítően ugrásszerű kitérülködés alatt a depressziós azt is megosztotta a terapeutával, mesélte a terapeuta halála után a Személyi Védőháló válogatott, „elit” beltagjainak, hogy a havi 1080 dollár miatti neheztese igazság szerint nem is annyira a pénznek szólt – mert, mint nyíltan bevallotta, megengedhette magának –, hanem tényleg inkább annak a megalázó elgondolásnak, hogy fizesse egy mesterségesen egyoldalú barátságért és egy narcisztikus fantázia beteljesítéséért, itt megtorpant, és keserű kis kacajt hallatott (t.i. a depressziós, az eredeti, terapeutával való eszmecsere alatt), hogy jelezze, nem kerülte el a figyelmet, hogy mindez öntudatlanul rímél a hideg, anyagias, érzelmileg hozzáférhetetlen szülei álláspontjára, miszerint nem magában a pénzösszeg kiadásában van a kifogásolható elem, hanem az elgondolásban, az „*elvieken*”. Igazából úgy érezte, vallotta be később a távolsági támaszainak, mintha 90 dollár/óránkénti váltásádját vagy védelmi pénzt kellene fizetnie azért, hogy egy időre mentesüljön a leforrázó belső szegéyentől és önsanyargatástól, amit a hajdani, távoli barátok hívogatása jelent neki, akiket ezer kicseszett éve *nem is látott*, és akiknek a barátságára már egyáltalán semmilyen jogot nem formálhat, és akiket a kéretlen hívásával az éjszaka közepén kiszakítani a működő, öntudatlanul boldog, kissé talán sekélyes életükből, teljes kinszenvedés – mert kinszenvedés volt szegéyentelenül rájuk mászni, próbálni folyamatosan segélykérően közeledni hozzájuk és törekedni a szüntelen, kibírhatatlan fájdalom és magány kimerítő megfogalmazására, noha éppen ez a szörnyű magány teszi teljesen lehetetlenné, hogy cserébe ő is igazán ott legyen a másíknak, hogy az is kölcsönösen támaszkodhasson rá és megnyílhasson neki –, hiszen az ő mohó, beteges önzése csak egy komplett idiotának kerülne el a figyelmet, úgyhogy az úgynevezett Védőháló tagjaitól sem lehet elvárni, hogy ne szűrjék ki, ne kezdjenek csípőből, rögtön viszolyogni tőle, és aztán ne csak a pusztá elvont emberi jótékonyosság miatt ne basszák rá a telefont; viszont közben persze vágianak arcokat, lessék az órát, kívánják, hogy végre véget érjen a telefon, hogy bárcsak valaki mást hívna (t.i. a szánalmasan önző depressziós), és nem pont őt (t.i. az unatkozó, undorodó, szemét forgató állítólagos „barátot”), bárcsak sose lettek volna szobatársak a depresszióssal, bár soha ne lettek volna iskolatársak, sőt, hogy bár ne született volna meg a depressziós, bárcsak egyáltalán nem is létezne – más szóval az egész totálisan, kibírhatatlanul szánalmas és megalázó volt, ha a terapeuta tényleg a „*cenzúrázatlan, teljes igaz-*

Személyi Védőhálót alkotó barátait, akiket ekkoriban már szinte megállás nélkül hívogatott, ezúttal már napközben, a munkahelyéről is, az ő távoli munkahelyeik számát tárcsázva, könyörögve nekik, hogy különítsenek el a számára egy icipici kis időt a saját kihívásokkal teli, inspiráló karrierjüktől, és segítsenek neki a figyelmükkel, az együttérzésükkel, a megjegyzéseikkel feldolgozni a veszteséget és a gyászt, és valahogy túlélni ezt az egészet. Bocsánatkérései, amiért fényes nappal, munkaidőben terheli a barátait a problémáival, átéltek, barokk körülményességgel kimunkáltak, kíméletlenül önkritikusak, és majdnem teljesen állandóak voltak, csakúgy, mint a folyton hangoztatott hálaimái, amiért a Személyi Védőháló mindig ott van

---

*ságot akarja hallani”, ahogy mindig állította (t.i. a terapeuta), és itt már, mint később a Védőhálónak bevallotta, gúnyosan, sziszegve beszélt a terapeutával (t.i. a depressziós, ezen a megtermékenyítően őszinte, ám egyre rondább és megalázóbb harmadik évi alkalmon), és már az arca is nyilván groteszk mértékben eltorzult a harag, önsajnálát és a totális megaláztatás érzésétől. És éppen ez, a saját vérben forgó szemének és dühös arcának a maga elé képzelése hatott rá hirtelen annyira, hogy ezen a ponton, amikor az ülés már a végéhez közeledett, elkezdett szörcsögni, nyöszörögni, sírni és végül aztán igazán hevesen zokogni, mesélte a bizalmas barátainak később. Mert ha a terapeuta tényleg az igazat akarta hallani, az intuitív, ösztönös, a gyerekes, dacos haragnál és szégyennél *lényegibb* igazságot, mondta a sugármintájú falóra alatt majdnem magzatpózban kuporgó, zokogó, de az orrát szándékosan ki nem fújó, szemét meg nem töröl depressziós, akkor most elmondja, hogy ami *igazán*, legeslegbelül fáj, az az, hogy csak arra – még itt, a terápián, az együttérző terapeuta jelenlétében is – *csak* arra képes, hogy a körülmények nehézségéről és fájdalmas, eseti dolgokról, ok-okozatokról, kontextusról és néhány tünetről beszéljen, ahelyett, hogy *magát a depresszió szüntelen, szörnyűsége kínját tudná megfogalmazni*, az ő minden egyes földön töltött percének a gyászos realitását *magát* – vagyis hogy csak azt nem tudja leírni, hogy mit érez *igazából*; hogy pontosan mi az, amit nap mint nap, legbelül érez, verte öklével a szarvasbőr ülőalkalmatosság karfáját a depressziós hisztérikusan zokogva – tehát képtelen bárki másnak úgy kommunikálni a depressziót, hogy az ne csak figyelmesen törődjön vele, végighallgassa és megértse, hanem *tényleg*, igazán érezze is, amit ő (t.i. a depressziós) érez. A depressziós bevallotta a terapeutának, hogy amire igazán szüksége lenne, és amiről valójában fantáziál, egy szuperképesség, ami képessé teszi rá, hogy tényleg, igazán szó szerint *„megossa”* (t.i. a szüntelen kinszenvedését). Azt mondta, a depresszió annyira központi, megkerülhetetlen eleme az identitásának, annak, hogy micsoda ő, a depressziós, mint ember, hogy ahhoz tudja hasonlítani, milyen érzés neki képtelenné lenni a depresszió érzésének megosztására, mintha például élet-halál kérdése lenne, hogy sikerül-e pontosan körülírnia a napot az égen, de közben csak lefelé mutogathatna a földre, az árnyékokra. Annyira végtelenül belefáradt már, hogy folyton csak árnyékokra mutogasson, zokogta. Aztán hirtelen föleszmélt, keserűen felkacagott, és bocsánatot kért, amiért ilyen csicsás, melodramatikus, önsajnálató hasonlatot használt. A depressziós később részletesen megosztotta mindezt a Személyi Védőhálóra a terapeuta homeopátiás koffeinizmusban való elhalálózása utáni gyászfolyamat részeként, néha egy este alatt többször is, és azt a nosztalgikus megjegyzést sem hagyta ki, hogy ezalatt a terapeuta együttérző, értéktelmentes figyelemmel követte a kitarulkozó depressziós minden kibuggyanó, elnyávozott, kiköpött, elsziszegett szavát, amit csak a traumatikusan megtermékenyítő áttörést hozó ülés alatt kiejtett a száján, és meg kell mondani, meg nem alkuvóan és félelmetesen keveset pislogott, egyszerűen sokkal, de sokkal kevesebbet, mint ahányat bármilyen amatőr vagy professzionális hallgató, akinek a depressziós életében valaha szemtől szembe megnyílt, pislogott volna. A Védőháló jelenlegi két legbizalmasabb és legtörődőbb „beltafia” erre szinte szóról szóra ugyanazt válaszolta, vagyis hogy a depressziós terapeuta tényleg különleges ember lehetett, és biztos nagyon hiányzik a depressziósnak; az egyetlen pótolhatatlanul értékes, elit, ám fizikailag súlyosan beteg baráti „beltafia”, akinek a támogatására a gyászfolyamat során a depressziós jobban épített, mint bárki máséra, még azt is hozzátette, hogy mind a terapeuta emlékét, mind a depressziós saját gyászával azzal lehetne legnagyobb szeretettel, a legmegfelelőbbben megtisztelni, hogyha a depressziós megpróbálna olyan lankadatlanul törődő, különleges barátjává válni saját magának, amilyen a néhai terapeuta volt.*

A terapeuta minden bizonnyal önként előidézett halálát követő gyásznak ebben a fázisában a depressziós veszteség- és elhagyottságérzete annyira ellenállhatatlanul fölerősödött, és annyira megrendítette a csökevényes belső védelmi mechanizmusait, hogy például mindig, mikor a távolsági támasz (t.i. „barát”), akinek a depressziós éppen megnyílt, kibökte, hogy rettentően sajnálja, de nincs mit tenni, most már egyszerűen *muszáj* letennie és visszatérnie a saját teljes, lüktető, depressziómentes életébe, akkor egy elemi, ösztönös érzés, ami valószínűleg nem volt más, mint a pusztá pszichikai túlélés szava, arra kényszerítette a depresszióst, hogy nyelje le a porrá tört büszkeségének az utolsó maradványát is, és szemérmetlenül könyörögjön a barát figyelmének még egyetlen percéért; és, ha a „törődő barát” még ezután is hajthatatlan maradt, és miután kifejezte abbéli reményét, hogy a depressziós egyszer még megtalálja a módját, hogy szeledebb és megértőbb legyen önmagával szemben, és véget vetett a beszélgetésnek, a depressziós már nem ült ott tompán hallgatva a tárcsahangot vagy rágcsálva a kiálló bőrdarabkákat a mutatóujján, vagy az öklével vadul zúzva a homlokát, vagy egyszerű elemi kétségbeesésen kívül mást is érezve, hanem már is sietve tárcsázta a következő tízjegyű számot a Személyi Védőhálói Számlistán, aminek a fénymásolata a gyászfolyamat e pontján már el volt helyezve a depressziós noteszében, a TSZAMOK.VIP mappában a munkahelyi csatlakozótábla mellett, egy külön becipzárázható biztonságos rejtkehelyen a retiküljében, a Holisztikus Torna- és Életmódközpont csomagmegőrzőjében, és egy kis zsebben, amit ő maga ragasztott a bőrkötéses Érzelmnaplója hátsó borítójának belsejére, amit a néhai terapeuta javaslatára szintén mindig magával hordott.

---

ba, pedig a depressziós régóta sejtette, hogy a terapeuta valószínűleg érzi, hogy a „kín szenvedés”, „kétségbeesés”, „gyötrelem” és hasonló szavak választása egyfelől melodramatikus, tehát önző és manipulatív, másfelől lekicsinylő, vagyis szégyen-alapú és káros. A depressziós azt is megosztotta a távolsági támogatóival, hogy a fájdalmas gyászfolyamat alatt megrázó erővel tudatosult benne, hogy egyetlenegyszer se kérdezte meg a terapeutát, hogy a közös munka adott pillanatában ő (a terapeuta) mit érez vagy gondol, illetve azt sem, soha, egyetlenegyszer sem, hogy mit gondol róla, a depressziósról, mint emberről; tehát hogy kedveli-e vagy sem, alapjában rendes embernek gondolja-e, vagy esetleg undorító féregnek tartja, stb. És ez csupán csak két példa volt.

^{6/A} A gyászfolyamat természetes részeként a depressziós megkínzott pszichéjét a legváratlanabb pillanatokban érzékletességig részletes emlékek árasztották el, persze teljesen letaglózóan, és olyan kiszámíthatatlan formákban, hogy persze azonnali kibeszélést, feldolgozást követeltek. Például: a terapeuta szarvasbőr bundája, noha a terapeuta, úgy tűnt, szinte fetisizálja és mindennap viseli ezt az amerikai bennszülött ruhadarabot, makulátlanul tiszta maradt, és sosem szűnt meg hűs-árnyalatú, nedvesnek tűnő hátteret biztosítani a terapeuta öntudatlanul folyton változóban lévő kalitkákat formáló kezeinek – aztán a halála (t.i. a terapeuta halála) után a depressziós megosztotta a Személyi Védőhálója tagjaival, hogy el sem tudja képzelni, milyen eljárásnak köszönhetően maradt a cserzettbőr bunda felszíne ilyen hamvas és érintetlen. A depressziós megvallotta, hogy néha narcisztikusan azt képzelte, hogy a terapeuta csak az ő kedvéért, az ő közös alkalmakon hordja ezt a makulátlan, hússzínű ruhadarabot. A terapeuta hűvös rendelője tartalmazott még: egy, a bronzsugaras falióra falával szembeni fal mellett, a terapeuta széke mögött álló molibdén íróasztalt/számítógépállványt, valamint egy, a Braun Delux márkájú kávégép mindkét oldalán a néhai terapeuta férjének, nővéreinek és kisfiának a bekeretezett fényképeivel telepakolt polcot; és a depressziós sokszor újra a gyász, kétségbeesés és önkritika könnyeiben tört ki, amikor meggyóna a munkahelyi headsetjébe a Személyi Védőhálóának, hogy soha, még a nevét sem jutott eszébe megkérdezni a terapeuta szeretteinek.

A depressziós szép sorban a Személyi Védőháló minden tagjával megosztott valamennyit az erről az ülésről őrzött emlékek mélyről feltörő áradatából; hogyan nyílt meg először a terapeutának, miközben megosztotta vele az esetet a nevető, a lányt a végcsészéhez hasonlító fiúról; hogyan jelentette ki, hogy soha nem lesz képes ezt elfelejteni, annak ellenére, hogy soha nem állt igazán személyes, sőt semmilyen kapcsolatban az illető lánnyal, akit a végcsészéhez hasonlítottak; és hogy ezen az ominózus lacrosse-mérkőzésen hogyan temette mégis teljesen maga alá, hogyan borzasztotta és töltötte el együttérző kétségbeeséssel a depresszióst a tudat, hogy ez a lány (akit tényleg csak nagyon távolról ismert, szögezte le ismételtelen a depressziós) anélkül vált efféle megvető, rosszindulatú gúny céltáblájává, hogy ő maga egyáltalán tudhatott volna róla. A depressziós nagyon valószínűnek tartotta, hogy a teljes későbbi érzelmi fejlődését és a képességét, hogy bizalommal közelítsen másokhoz, rendkívül mélyen károsította ez az eset; de végül amellettt döntött, hogy vállalja a kitarulkozást, még ha csak a jelenlegi Védőháló legkiemeltebb, legelítettebb „beltaagja” előtt is, és nyíltan megosztja vele, amint a terapeutának is bevallotta, hogy még mindig, felnőttkorában is fél az együtt nevető embercsoportoktól, mert azt képzei, hogy a háta mögött megalázó, gúnyos dolgokat mondanak róla. A néhai terapeuta arra mutatott rá, mesélte a depressziós ennek a legközelebbi bizalmasának, hogy a traumatikus elsőéves-kori emlék, és a depressziós hajlama, hogy mindenütt gúnyt és megvetést feltételezzen, tipikus példája annak, hogyan válnak egy felnőtt számára diszfunkcionálissá és lelkiileg mérgezővé a saját csökevényes, eltemetett gyermekkori védekezési mechanizmusai, hogyan szigetelik el a felnőtt alanyt, és hogyan fosztják meg a bizalmasság és az emberi közösség érzéseitől még saját magával szemben is, és hogyan akadályozzák meg (t.i. a mérgező csökevényes védőgátak), hogy az illető depressziós felnőtt alany hozzáférjen a saját belső erőforrása-ihoz, amelyekre éppen azért lenne szüksége, hogy közeledni tudjon másokhoz és segítséget tudjon kérni, illetve hogy képes legyen önmagához gyengéden, megerősítőn és együttérzéssel viszonyulni – vagyis paradox módon az eltemetett védőgátak éppen azt a szomorúságot és kint tetézik, amelynek a megelőzésére eredetileg emelték őket.

Mialatt ebbe a négy évre visszanyúló emlékfolyamba avatta be őszintén, sebezhetően, a headseten keresztül az egyetlen igazán belső Védőháló-tagot, akire, a gyászoló depressziós úgy érezte, legbiztosabban építhet, hirtelen tapasztalt valamit (t.i. a depressziós), amit később majdem ugyanannyira traumatikus és értékes érzelmi ráeszmélésként írt le, mint amekkora ráeszmélés az volt, amit kilenc hónappal ezelőtt a Belső-Gyermek-Központú Kísérleti Terápiás Menedékhétvégén élt át, közvetlenül azelőtt, hogy lelkiileg annyira kifacsartnak és enerváltnak kezdte érezni magát, hogy muszáj volt azonnal hazarepülnie. A depressziós úgy fogalmazta meg ezt a legbizalmasabb, legmegértőbb távolsági támaszának, hogy úgy tűnik, paradox módon éppen most, a terapeutája természetes ajzószeres túladagolása miatt bekövetkezett halála által felébredt gyász és elárultság szélsőséges érzései közepette talált rá valahogy a belső erőforrása-ira, és tanulta meg eléggé tisztelni a saját pszichikai túlélését ahhoz, hogy végre elég erősnek érezze magát, hogy megkockáztassa megfogadni a másodikat is a néhai terapeuta két legnehezebb, legnagyobb kihívást jelentő javaslata közül,

vagyis hogy megkísérelje nyíltan felszólítani a legőszintébb és legmegértőbb ismerőseit, hogy mondják meg neki kerek-perec, éreztek-e valaha megvetést, gúnyt vagy undort iránta. És a depressziós azt is állította, hogy most végre, négy évnyi vad ellenállás és nyavalygás után azt tervezi, hogy ténylegesen elkezd feltenni ezt a termékenyen őszinte és érzelmileg valószínűleg nagyon megviselő kérdést azoknak, akikben megbízik, és mivel túlságosan is tisztában van a saját eredendő gyöngeségével és az elkerülő és tagadó mechanizmusaival, úgy döntött, hogy azzal az elit, összehasonlíthatatlanul őszinte és legeggyüttérzőbb Védőháló-beltaggal kezdi el ezt a példátlanul fájdalmas, kitarulkozó vállalási folyamatot, akivel a munkahelyi headsetjén keresztül éppen most, ebben a pillanatban is⁷ beszélt. A depressziós megállt egy pillanatra, hogy itt mellékesen közbeszúrja azt a információt, hogy szilárd elhatározása ezúttal ennek a mélyen traumatikus kérdésnek a feltevése elől elhagyni a szokásos szárnalmas és idegesítő védekezési mechanizmus-szagú bevezetőt, amiben bocsánatot kér és önkritikát gyakorol. Azt szeretné hallani, még hozzá, bizonygatta a depressziós, kímélet nélkül, hogy neki, ennek az egyetlen és legértékesebb, legközelebbi barátjának mi a véleménye – de brutálisan őszintén – róla, a depresszióról, mint emberről, az esetleg negatív, fájdalmas, ítélező részt sem hagyva el a pozitívan megerősítő, támogató, törődő részek mellől. A depressziós hangsúlyozta, hogy ezt valóban komolyan gondolja: akár melodramatikusan hangzik, akár nem, az, hogy ő most kapjon saját magáról egy brutálisan őszinte értékelést egy objektív, de jóindulatú, törődő valakitől, ezen a ponton majdnem szó szerint élet-halál kérdése.

Mert mélyről feltörő, soha-nem-érezett erejű félelemmel retteg attól, vallotta be a gyengélkedő bizalmas barátnőjének a depressziós, amit, úgy érzi, kezd meglátani önmagában, megtanulni önmagáról a terapeuta hirtelen halálát követő gyászon keresztül, ami nem meglepő, hiszen a terapeuta kishíján négy évig volt a depressziós legközelebbi bizalmasa, megerősítésének legfőbb forrása, lelki támasza, és – nem akarja megsérteni a Védőháló egyik tagját sem, de – a legjobb barátja a világon. Mert azt vette észre az egyik fontos napi Szilenciuma⁸ során, amit a gyászfolyamat alatt végre bevezetett, és ami alatt némán összpontosított és mélyen magába nézett, osztotta meg a depressziós távolságilag, hogy nem érez semmit, és még azt sem tudja pontosan beazonosítani, mit kellene éreznie a terapeuta

---

⁷ Az egyedülállóan értékes és törődő távolsági támasz, akinek a depressziós úgy döntött, hogy a legkevésbé félelmetes föltenni ezt az emocionálisan kockázatos, kitarulkozóan őszinte kérdést, aki egy, a depressziós legeslegesítő gyerekkori bentlakásos iskolájában végzett felülmúlhatatlanul nagylelkű és törődő kétgyermekes elvált anyuka volt, de genere Bloomfield Hills, Michigan, és nemrég esett át élete második kemoterápiás besugárzásán a rosszindulatú neuroblasztómájával, aminek következtében a kötelezettségeinek és a teljes, lüktetően jól működő felnőtt életében előadódó tevékenységeknek a száma erősen megcsappant, így aztán nemcsak, hogy majdnem minden idejét otthon töltötte, hanem ráadásul szinte korlátlan telefonos elérhetőségnek is örvendett, amiért a depressziós soha nem is mulasztott el naponta hálát adni az Érzelemlaplója lapjain.

⁸ (vagyis gondosan úgy alakította a reggeli időbeosztását, hogy végre szabaddá tegye a terapeuta által oly régóta javallott néma összpontosításra szánt húsz percet, amiben kapcsolatba léphetett az érzéseivel, megpróbálhatta birtokolni és lejegyezni őket, együttérző, ítéletmentes, majdhogynem klinikai távolságtartással)

iránt, mármint a terapeuta, mint ember iránt, aki meghalt, és akiről ráadásul csak az nem látja, hogy szándékosan ölte meg magát, aki tényleg dermesztően durva tagadási fázisban van, vagyis tehát aki, vezette le a depressziós, minden bizonynyal saját maga is lelki gyötrelemtől, magánytól és kétségbeeséstől szenvedett, és akinek a szenvedése hasonló szinten lehetett, vagy akár még túl is szárnyalhatta szörnyűségben – bár ennek a lehetőségét a depressziós bevallottan csak tisztán a „fej” szintjén, vagyis absztrakt, intellektuális szinten tudta elképzelni – az övét. A depressziós elmondta, hogy ennek (vagyis annak a ténynek, hogy ha összpontosított és mélyen magába nézett is, akkor sem volt képes valódi érzéseket felfedezni magában a terapeuta, mint önálló, hiteles emberi lény iránt) a legfélelmetesebb következménye, úgy tűnt, az, hogy ő végig csak és kizárólag *saját magát* sajnálta, még a terapeuta öngyilkossága után érzett kínzó fájdalma és szorongása alatt is, vagyis hogy a depressziós számára az egész végig az ő saját veszteségéről, az ő saját elhagyatottságáról, az ő gyászáról, traumájáról, fájdalmáról és elemi pszichikai túléléséről szólt. Ezután a depressziós annak a még ijesztőbb, még megrázóbban rettenetes ráeszmélésnek a megosztásához is megtalálta magában az erőt, hogy most, ahelyett, hogy felébredt volna benne a terapeuta mint személy iránti együttérzés és az órá (a terapeutára) irányuló gyász – és itt a depressziós türelmesen végigvárta, hogy a különösen elérhető bizalmas barátjánője befejezen egy hosszú öklendezési rohamot –, szóval ez a megrázóan ijesztő tapasztalat már megint csak újabb, csak vele, *önmagával* kapcsolatos érzéseket kavart fel benne. Elbeszélésének ezen a pontján a depressziós rászánt egy kis időt, hogy ünnepélyesen megesküdjön ennek a távolsági, súlyosan beteg, időnként öklendező, de így is szeretetteli és közeli barátinak, hogy ebben most tényleg semmi mérgező vagy szálnalmasan manipulatív önsértegetés nincsen, hanem hogy ő (t.i. a depressziós) ténylegesen meg akar nyílni, segítséget kér és őszinte vallomást tesz, mert mélységes mélyen meg van ijedve; a depressziós féltette önmagát, abban az értelemben, hogy az *önmagaságát* – vagyis a saját ún. „jellemét” vagy „szellemiségét” vagy éppenséggel a saját „lelkét”, más szóval a saját alapvető emberi együttérzésre és empátiára való képességét – féltette, közölte a megértően hallgató neuroblasztómás baráttal. Nyíltan kérdezi, mondta a depressziós, őszintén, kétségbeesetten: milyen ember az, aki egyszerűen semmit – „*semmit*”, hangsúlyozta – nem képes érezni senki más, csak önmaga iránt? Talán *tényleg* soha? Belezokogott a headsetjébe, és kijelentette, hogy kész itt és most szégyenérzet nélkül nekiállni, és könyörögni a jelenlegi legjobb barátjának és bizalmasának, hogy ossza meg vele a brutálisan őszinte véleményét (t.i. a mellékvesevelő-dagatanatos barát), ne kímélje, ne mondjon semmi megerősítő vagy felmentő dolgot, ha nem érzi őszintén úgy, hogy az az igazság. Nagyon bízik benne, erről is biztosította. Ugyanis úgy néz ki, mondta, hogy a teljes gyógyuláshoz vezető útjának ezen a szakaszán az élete, a kínszenvedéssel, szorongással és leírhatatlan magánnyal terhes élete *maga* múlik rajta – még ha ezért minden büszkeségét és ösztönös önvédelmét félre is kell tennie –, hogy kikéri és meghallgatja-e a támogatói közössége néhány válogatott tagjának a véleményét. Szóval, mondta elcsukló hangon a depressziós, most tehát könyörögni fog az egyetlen, legbizalmasabb barátjának, hogy ossza meg vele a legbensőbb személyes véleményét a depressziós „jelleméről” vagy „lelkéről”, vagy hogy képes-e ő egyáltalán az emberi szeretetre.

Iszonyatos szüksége van a visszacsatolásra, fuldoklott könnyeiben a depressziós, még ha ez a visszacsatolás esetleg részben negatív vagy bántó is lesz, vagy egyszer és mindenkorra az ideg-összeroppanás szélére löki őt – és még úgy is, esedezte, hogyha ez a feedback megmarad a „fej” szintjén, a hideg, objektív leírásnál, és nem megy tovább; ő még ezzel is megelégszik, ígéri – kuporgott félig-meddig magzatpózban reszketve az irodai kutricája forgós székén –, csak mondja már – sürgette a végstádiumban lévő barátját –, ne tartson vissza semmit, ezt az egyet tegye meg érte, mondja meg: milyen szó, milyen kifejezés írhatná le azt a köldöknéző, önző, végtelen kapacitású érzelmi vákuumot, ezt az ocsmány szivacsot, aminek látni kezdi magát? Egyáltalán, hogy tudná megérteni és megfogalmazni – akár csak önmagának, önmagában, befelé nézve –, hogy mit mond el róla mindaz, amit annyi kínlódás árán kiderített magáról?

KEMÉNY LILI fordítása

förgeteg

egrynek

a tavasz feltámadás

*gyertyásodik
cerkányi kristályhasábokra esik szét
a partra feszült jég*

*döng cincog ficáncol az élet
s mind egyszerre tülekszik a szabadba*

*mint lencsén gyűlt napfény a csiszolt gyémántnak
úgy kell mindennek a valóság*

*mekkora ég
se kávéja se géme
csak színe csak mélye*

*a fény visszhangzik
suvickolnak sugarai
bronztőgyből aranytej
lángpakolással
új tűzturbánnal
kúrálja magát badacsony*

*sirály függőget szítál
szőlő szemesedik
furát füttyent egy vonat*

*egry a farpadon ül
így felhúz a csónak orra
'szűzvíz' motyogja*

*szivarrá száradt avart ringat az öböl
s egy döglött csukát
melynek torkából félignyelt süllő farka áll ki*

'húzzunk a mélyre'

*a láthatár sötét mint a legfinomabb málna
borzolódik majd elszürkül a víz
az eddig locsifecsi hullámok habgerince
most rémisztően magasról hull alá*

*egy villám akár meredt karmesterujjak
int a zápornak hogy allegro zuhoghat
a szél fúvócai is mind jobban rákezdik*

*bevontuk az evezőket
egymásba karolunk térden
'a tó haragszik
vagy a tóra haragusznak' kérdem*

*'a fényt nézd' üvölt
'ne a színeket
a szín csak szennyeződés'*

*s ahogy ő az eget
úgy látom én egryt*

gyapotszedő

derkovitsnak

*öklömnyi pelyhek mindenütt
habkönnyű gennyes kis tetük
hajcsáraink 'esni fog' rinyálnak
'nedvesen nem kell majd a gyárnak'
öklömnyi pelyhek mindenütt*

*hideg holdfény csordul nyakunkba
'silány ócska rabszolgamunka'
idegesek lóhátról szórják a szitkot
'itt az eső szaporábban tunya nigrók'
öklömnyi bolyhok mindenütt*

*tarisznyába szedjük a pelyhet
már az asszonyok sem énekelnek
ujjunk vérzik jöjj drága zápor
kelts föl ebből az apátiából
öklömnyi bolyhok mindenütt*

*korbács kerül elő már szítál az eső
'feküdjetek rá meg ne ázzon a gyapot'
mielőtt megütne gyorsan ráhasalok
alszom de álmom ingerült
öklömnyi bolyhok mindenütt*

ne aludj el

henri rousseau-nak

*egy buta kaméleon pirossá lesz a tűzben
a páviánok az ágakról a folyóba ugranak
két öreg nőstény szőre lángra kap*

*ne aludj el
ég a dzsungel*

*még a főnök
sirkán is megretten
mint a nyúl iszkol
a pernyepermetben*

*a nektármadarak csőrükben tojással szállnak
a liánrácsok mögül fel-felvillan egy szempár
lenn anakonda
fönn lajhár*

*a tűz elől tódul aki még tódulhat
a fák gyökerei ökolbeszorulnak
s akár hulahoppkarikák
törzsükről sorra
lepotyognak az évgyűrűk*

*ne aludj el
ég a dzsungel*

Éjszaka a padon

*Mindig ugyanazon a padon,
ugyanazon a versen pihenek meg.
Hogy valamikor belekerüljön valami
a nagyapámról és a dédnagyapámról,
hogy a gyerekkorom helyett az utcánkról
és egy cseresznyefáról meséljek.*

*Csak ülök, hogy elmondjam
a felbukkanó csillagokról:
úgy fénylenek, mint a vécé
mellé kifröccsent húgycseppek
a fürdőszoba fókabarna kövén.*

*Ezen a padon ülte magát rokantra
a nagyapám. A ház előtt, ahonnan
az ő apját tüntette el az államvédelmi
hatóság egy bűvészmutatvány
szerencsétlen kiválasztottjaként.*

*Nagyapám után semmi, dédapám után
egy Petőfi-szerű kép maradt, amibe
ráadásul engem is belelátanak.
Már jégvirággal tapétázik a hajnal,
a zajaimat rendezgetem magam körül.
Reggelig csak ülök, hogy elmondjak
valamit, amihez idő kell, mintha
kizártam volna magam magamból.*

Visszatérő motívumok

A bányatóhoz mentünk, de nem ahhoz, amelyikből húsz éve nem tudtam volna kimászni a saját lábamon. Már nem tudom, hogy akkor fürödtünk is, vagy csak apám új vadászpuskáját próbáltuk ki, ahogy azt sem, hogy milyen autója volt éppen akkor, hisz minden autócsere jól elkülöníthető korszakot alkotott. Minden csak foszlány és töredék, fekete-fehér filmszalag. Arra mégis tisztán emlékszem, hogy elcsatangoltam és megláttam a közeli réten, ahogy a késő nyári szél pár szirmot vérőörösre simogat. Majd évekkel később felbukkantál, mint egy megtestesült vakuemlék, az alkarodon ugyanazokkal a pipacsokkal, a tarkódon ugyanannak a viharkék bányatónak az illatával és bennem az érzéssel, hogy előtte mindez semmit sem jelentett.

Egy néhai tengerimalachoz

*A sírodra ültetett fa a hajszálcsövességnek
köszönhetően magába szívta kedvességéd;
lombos ágaival legyezget engem, árnyat
ad nekem a nyárban. De ha tőle kérdem, ki
voltál és miért éltél gyorsabban, mint az
ember, vastagodik csupán az újabb és
újabb évyűrűktől, miközben árad belőle
felém a hallgatásod.*

Vizsgálat

*Szétszedte régi zsebórád, de az időt nem
találta meg; rozsdamarta fogaskerekek, rugók
kerültek elő csupán, az elmúlás alkatrészei.
A megakadt mutatókat a számlapon pedig
hosszan szemlélte – mintha sejténé, hogy
életünk is az örök visszatérés elvén működik.*

CSÉ E.-RŐL

(Cs. Szabó László főiskolai előadásai Erasmusról, 1946/47)

Ha lehetséges volna, mottóul Erasmus cyranói gesztussal megrajzolt, önmagát kigúnyoló önarcképét választanám, bibircsókos uborkafej, lapos homlokkal, formátlan orral és tompa szemekkel, nem pedig a híres, Holbein által festett elegáns és tartózkodó bázeli portrét, amelyet Cs. Szabó László annyiszor megidézett esszéiben. Ekfrázisaihoz sohasem felejtette el hozzáfűzni, hogy Erasmusnak szellemi rokona, neki valóságos felmenője volt a kőbor életű festő. Hogy milyenek szerette volna látni Erasmust, miért volt lelki szüksége rá, azt talán még a saját írásainál is világosabban mutatja Illyés Gyula egyik naplóbejegyzése abból az időszakból, amikor barátja már benne járt Erasmusról tartott főiskolai előadásában (Basel, 1946. december 12, csütörtök): „Cs. Szabóval tegnap este Erasmusról; a humanizmus: kontemplációval visszafojtani a rosszat, hogy a jó, a »vőlegény Krisztus« belénk költözhessek. A humanista igazságrendszer helyett pszichológiailag, tehát egyenként javítani az emberiséget.”¹ Előadásvázlataiban valahogy mégis inkább erre a karikatúraszerű arcra talál hasonlítani a kikerekedő portré – és annak is nagyon vigyázni kell, aki ezek alapján szeretné megrajzolni Cs. Szabó arcélét, nehogy görbe tükörben mutassa a csodálatos esszéistát.

Cs. Szabó László 1946–47-ben a Képzőművészeti Főiskola frissen alapított, már nevében is „reakciós” művelődéstörténet szakán Erasmusról tartott előadást.² Kinevezését nem volt egyszerű végigvinni. Az akkori művelődésügyi miniszter, a parasztpárti Keresztury Dezső terjesztette fel; a koalíciós kormányból a kiszagdák és a polgári demokráta támogatták, a kommunisták – mint később megírta – valamelyik jelöltjük elhelyezéseért cserébe „csak a vállukat vonogatták”, egyedül a szociáldemokraták tiltakoztak. Balszárnyuk a fasizmussal mutatott ideológiai közösség vádjával (okkal-ok nélkül) offenzívát indított a népi írók csoportja ellen – márpedig Cs. Szabót is ide sorolták, annak ellenére, hogy a népiek körében meg urbánus „esztétának” volt kikiáltva. Maga később mondvacsinálnak és károsnak nevezte az egész népi-urbánus ellentétet. Jóllehet a népi írók között is nem egy barátja és fegyvertársa volt, kétségkívül lerítt róla, hogy a „nemzeti műveltség” képviselője volt, nevetségesnek, fájdalmasnak és veszélyesnek ítélte, amikor valaki ennek a műveltségnek a megtagadásával kívánja feléleszteni magában a népfít. Nem sokkal Keresztury megkeresése előtt azzal a felkiáltással, hogy nem akar a „baloldali palcája alá” feküdni, nemet mondott a felkérésre, hogy korábbi munkaadójának, a rádió-

---

A szöveg részlete elhangzott 2015 novemberében Debrecenben, a *Németalföld emléke Magyarországon* című konferencián.

¹ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1946-60*. Szépirodalmi, Budapest, 1987. 144. Mátrai László, akinek a felfogásával Cs. Szabó Erasmus-képe sok hasonlóságot mutat, így írt Erasmusról: „Minden kultúrtörékvésnek, mely a humanizmus megkerülésével vagy egyenesen annak ellenében akar újat és jelentőset elérni, emlékeznie kell Morus Tamás egyszerű és kemény szavaira: „»semmi nem lesz jó és tökéletes, ha az emberek nem lesznek jók és tökéletesek«”. Mátrai László: *Erasmus, Magyar Szemle*, 1936, 260.

² OSZKK Fol.Hung. 3380.

nak az elnöke legyen, ahol Ortutay Gyula volt az osztályvezető.³ Nyilván nem kívánt vezető pozícióba kerülni, a háború éveiben – de már korábban is – megtapasztalhatta, milyen nehéz nyomás alatt nyitottnak megtartani egy szerkesztőséget. De a főiskolát is inkább reményteljes szigetnek tekinthette.⁴

A főiskolai szemeszter utolsó óráján, az Erasmus hatását bemutató – és mutató – gondolatsor zárásaként Cs. Szabó valamiféle egyensúlyi helyzet, béke beálltát üdvözölte, mintha a szörnyű háború után a békétlen emberiség végre megtanulta volna értékelní Erasmus sokszor észrevétlenül ható, kapillárisan felszívódott örökségét, amelynek annyival tartozott: „A harcok humanizmus, a tájékozott marxizmus, a haladó polgári gondolkodás ma már egyforma tisztelettel gondol a gondolat e vitatlan (sic!) hőisére, akinek legkiválóbb életrajzíróját s magyarázóját, Huizingát, a (áthúzza: német) hitlerizmus halált hozó fogságba vetette volt.” Nem lehetetlen, hogy így is látta, vagy szerette volna látni, de talán inkább volt ez olyan túlzás, amelytől azt várta, hogy legalább részben megvalósul. Ezekben a hónapokban aligha Erasmus alakja lehetett volna az összekötő kapocs; akkor már inkább a szovjet csapatok jelenléte akadályozta meg, hogy polgárháborús helyzet – de azt is, hogy demokrácia – alakuljon ki. Mindenesetre árulkodó, hogy nemcsak a világháború tapasztalata szól hatalmas tárgyi tudásról és pszichológiai élelátásról tanúszkodó előadásainak szinte minden sorából, hanem mintha már azt is pontosan érezte volna, hogy milyen idők jönnek; sejtelmekkel terhes szövegeket írt. Előadása azokkal a háború alatt született művekkel rokonítható, amelyekre rávetül, vagy amelyekbe beleíródott szerzőjük későbbi sorsa – ilyen volt például Thienemann Tivadar gimnáziumi némettankönyv-sorozata is 1939-45-ből.⁵ Amikor Erasmus folytonos vándorlásairól ír, s főleg azokban a részekben, ahol Itália és az angol „légkör” dicséretét zengi, Cs. Szabó megelőlegezni látszik saját sorsát. Ennek nem mond ellent, hogy például már első, még a harmincas években publikált írásaiban is különös hangsúlyt kaptak Erasmus angliai tartózkodásai, éppen ellenkezőleg. Gondolataiban korán szállást csinált az emigrációnak. Már 1937-ben megjósolta a száműzetését, később pedig azt nyilatkozta, hogy „eleve elrendeltetett a peregrinációra”.

Mi a maradandó Erasmusban, miért válik rendre időszerűvé a humanista? – tette fel a kérdést utolsó óráján Cs. Szabó. Erasmus utóéletét, hatástörténetét elemezve kimutatta, hogy a humanista befolyása a latinnal együtt halványul. Az sem tett jót a megítélésének, hogy – Huizinga kifejezésével – extenzíven hatott. Tagadhatatlan az is, hogy szelleme nem találkozott az újabb kor számos fejleményével. „Művét – minden jel szerint – magával temette a francia forradalomban elmerülő Ó-Európa. Erasmus azonban eleven maradt, mindenkor kortárs(unk: kihúzza), a mai ember épp úgy hozzáméri magát, mint a XVII. vagy XVIII. századi. Az örök emberi magatartások egyikét fejezi ki Erasmusban, nem az alkotó igazán halhatatlan, hanem a magatartás. Jelentőségét csak élettörténetéből foghatjuk fel.” Ez a szakasz alapvető kettősségre világít rá, amely az egész szövegen végigvonul. Amikor Cs. Szabó azt írja: „a mai ember épp úgy hozzáméri magát, mint a XVII. vagy XVIII. századi. Az örök emberi magatartások egyikét fejezi ki Erasmusban”, lényegében megismételni látszik azt, amiről a *Harminc esztendő* első darabja szólt, amelyben azt mesélte el, fiatalkorában hogyan próbálta Erasmus és Luther vitájába, drámai összeütközésébe behelyezkedve megtalálni az identitását.⁶ Utána (mintha maga nem lett volna

³ Cs. Szabó László: *Hűlő árnyékban (Önéletrajzi írások)*. Mundus, Budapest, 2004. 110–111. Jóllehet erre az életrajzi szövegre támaszkodik, Sárközi Mátyas ezt a részletet nem említi könyvében (Csé. Kortárs kiadó, Budapest, 2014).

⁴ Vö. Papp Tibor: Cs. Szabó László ünnepi megkönyékezése. *Kortárs*, 2014/2.

⁵ Erről ld. Balogh Tamás: Történelmi lecke fiúknak. In Balogh: *Ó volt Thienemann*. Kijárat, Budapest, 2013. 91–114.

⁶ Annak a hangsúlyozása, hogy az erasmusi magatartás ma is eleven, már elmozdulást jelent a *Harminc esztendő*höz képest, amelyben még azt sugallta, hogy a humanista vallástalanságának is

tudatában a különbségnek) mégis azt mondja, hogy Erasmus fontosságát csak az élettörténetéből érthetjük meg – és valóban, ennek a szellemében is járt el előadásában, Erasmus életének sorát tárta hallgatósága elé, hol távirati stílusban ismertette az eseményeket, hol nagy mesélőkedvvel belefeledkezve a történetbe.

Ráadásul az idézet utolsó mondata nem is olyan könnyen értelmezhető. Ha megfigyeljük, Cs. Szabó, ahogyan azt a *Harminc esztendőben* is tette, rögtön ítéletet mond a mű fölött, a magatartás javára; talán ezúttal is arra készült, hogy úgyszintén mérlegre tegye a magatartást is, *sub specie aeternitatis*. Vagy arra gondolt volna, hogy Erasmus magatartása csakis az élettörténetéből érthető meg, oly módon, hogy egyrészt behelyezkedünk a korba, amelyben élt, másrészt abból a távlatból tekintünk vissza rá, amelyet az elmúlt száz év ad (élettörténetébe ugyanis az utóéletét is beleérti)? Hogy akkor fogjuk fel igazán a jelentőségét, ha megértjük, hogy mit jelentett egy-egy megnyilatkozása és egész életformája a *maga korában*, illetve hogy milyen lenne az élet, ha ő nem lett volna? Modern interpretátorai előszeretettel hivatkoztak Erasmus előfutár-jellegére, de ez többnyire alig volt több üres szónál. A kevés kivétel egyike Szerb Antal, aki máskülönben is szívesen alkalmazta a marslakó-perspektívát. Világirodalom-történetében így jellemezte Erasmus különállását: a *Colloquia* szereplőinek a higiénia- és civilizációs folytatott párbeszédei olyanok, mintha egy hideg-melegvízes civilizációban felnőtt lény „visszakerült volna a XVI. század nagy- és mosdatlan világába és az írta volna”.⁷ (Ami azt is jelenti, hogy a testi tisztasághoz szokott – „civilizált” – mai ember a lelki vagy szellemi tisztátalanság bántását sem képes átélni.) Ezzel az eszközzel Cs. Szabó is élt: előadásainak szövegét rendre megtűzdelte modern magyarázatokkal, hasonlatokkal. Ezek a megjegyzések-közbeszúrások elvileg Erasmusnak a mai olvasó számára homályos reakcióit és dilemmáit segítenek megérteni. Ám itt is tetten érhető az ingadozás a kétféle perspektíva között, ugyanis a magyarázatok többnyire kifejezetten azt a képzetet keltik, hogy nem sok minden változott a középkor vége óta; ezt csak tovább erősíti, hogy sajátos magyar ízt adnak a szövegnek. Többségükben ugyanis olyan utalások, amelyeket csak a magyar közönség ért, az azonban rögtön.

„Nem érdekli se a filozófia, se a misztika, csak az irodalomnak él, mintha egy mai filozopter kizárólag a verseket bujná s meg volna sértve, ha nyelvészetből vizsgálhatnák.

Az olasz humanizmus felfedezése. (Babits, Kosztolányi, Juhász így fedezik fel a szimbolistákat.)”

„E. ugy gyűlölte a kolostort (s a szerzetesi életet), mint egy hivatalt, amely csak ideiglenesen szabadságot adott s bármikor karhatalommal vissza vezethető. Vigny, Széchenyi gyűlölte később így a tisztí pályát.”

„E. nyugalmat keres, bujna a harc elől, mint Jónás a prófétalástól.”

„A pénzszerzési ürgy az, ami a mai íróké: nagy művön dolgozik. Nincs se könyve, se szabad ideje, szegény és beteges; nem szerencsés koldus.” stb.

Az is elképzelhető azonban, hogy Cs. Szabó a pálya *ívével* akart megmutatni valami fontosat. Feltűnő, hogy sokkal közelebb érzi magához a kiábrándult, sokat szenvedett, magával meghasonlott idős Erasmust, mint a sikerei csúcán álló világhírességet, nem is beszélve az ifjúról.

---

szerepe lehetett abban, hogy művei hamar fényüket veszítették. Cs. Szabó László: *Harminc esztendő I. Magyar Csillag*, 1943. 349–358.

⁷ Szerb Antal: *A világirodalom története*. Bibliotheca, Budapest, 1958. 266.

A fiatal Erasmus tudja, hogy nagyra hivatott. Mecénások, kéziratok és hírnév reményében járja a világot: „Kőbor természet. Minden humanista az: futottak a kézirat és ünnepeletetés után.” Egyre feljebb jut, mégis merő görcs: a korabeli Európának ez a legnagyobb kozmopolitája felmentéséig valósággal menekült a kolostortól, azonban a szerzetesi köntöstől megszabadulva is a szobatudós életét élte: ahogy megérkezett új helyére, bezárkózott, és az írópulthoz állt. 1517: „E. ismét körülnéz, hogy hova települjön le? Kettős neuraszténia hajtja: a munka és vándor neuraszténia. Bárhová érkezik, rögtön asztalhoz ül; minden új otthon dolgozószobává szűkül. De seholse tud megmaradni, néhány havi vagy néhány évi megülés után kiábrándultan felkerekedik s újabb, alkalmasabb környezetet keres a munkájának. Seholsincs maradása.” Élete második felében ebből a vándorlásból valóságos bolyongás lesz, korábban mindig a nyitott jövő elébe ment: „Háta mögött a háborúk, a szegénység, egy új aranykor elé lovagol, híres ember. Lóháton, az Alpokban elkezd fogalmazni a Balgaság dicséretét.”, most zárt a horizont előtte: „E. azonban hajthatatlan volt, könyveit s emléktárgyait előreküldte; majd a néma néptömeg szemeláltára a Rajna-hídnál nagy kínnal, szomorúan hajóraszállt.” „Erasmus sokat szenved Freiburg klímájától s csonttá-bórré aszva hordágyon visszavitette magát Bázembe.”

De átvitt értelemben is nagy utat járt be Erasmus. A fiatal szerzetesről így vélekedett Cs. Szabó: „Racionális észjárása nem fogta föl, hogy a misztikus elmélkedés (szemlélődés) számos szerzetesben pótolta a tudást. Ő csak egyféle tudást becsült: az irodalmi. A könyvműveltséget.” A váltás – hol máshol? – Angliában következik be:

„Társadalmi környezetváltozás: A házitanító a legjobb társaságban. Nem névtelen, tudós szerzetes, hanem az urak barátja.

Még nem a műve hat, hanem személyes varázsa. E varázs nemzetközi eszköze: a latin. Megismerkedés Morussal. Az ifjú M. aszketikus hajlamai.

Oxford. Itt is uri vendég, nem koldus szerzetes.

Colet előadásai Szent Pál leveleiről. A hit forrásainál. Az Evangélium alapja a szeretet. Emlékezés a deventeri misztikusokra.” Élete végén, Freiburgban, Erasmus megtérne a kolostorba, ha így visszanyerhetné lelki békéjét és megcsappant alkotóerejét: „Kolostori csendre vágyik abból a világból, amelynek a hódolata olyan jól esett volt az ifjú humanistának.”

Felbukkan egy harmadik motívum is. Fiatalon még a személyes varázssával hat Erasmus: később viszont „ég rajta a világtekintély; a hírnév vámot akar szedni a becsületén” – mégis megőrzi a függetlenségét, tisztza marad, sőt, a szenvedéstől csak nemesedik. „Az igaz emberek nem élnek hiába” – írhatta róla előadása végén a kései utód.

Ennyiből is látható: Cs. Szabó nem sok kétséget hagy afelől, hogy milyennek látja a pálya ívét. Bármennyire is világosak az értékhangsúlyai, azt is érezteti, hogy (ha talán nem is volt szükségszerű) Erasmusnak végig kellett járnia ezt az utat, csak így juthatott el az értékes keserű tudásig.

Cs. Szabó bevallotta Huizinga monográfiáját használta mintaként. Egyedül őt említi Erasmus életrajzírói közül; a holland történész hatása sokkal nyilvánvalóbb, mint bármely más, Erasmusszal foglalkozó írásában, jóllehet már régebben is hivatkozott rá, ismerte és becsülte. Már a nyitás Huizingára emlékeztet: még mielőtt belefogna Erasmus élettörténetébe, ráközelít a tárgyára, képek (Berry herceg hóraskönyve, Van Eyck stb. – képzőművészeti főiskolásoknak adott elő) és versek (Eustache Deschamps, Villon, Charles d’Orleans) segítségével háttérül felvázolja a korabeli burgundi világot és kultúrát. Ugyanígy Huizinga adhatta neki az ihletést az ikonográfiai és az Erasmus hatástörténetét tárgyaló részhez (érzésem szerint mindkettőben messze felülmúlta a mintáját). A tagolásban is nagyrészt Huizingát látszik követni. Viszonylag gyakran szerepelnek oldalszámok a szövegben; egy részük Huizinga német fordítására utal. Cs. Szabó nyilván többször megszakította az okfejtését, hogy felolvasson a könyvből és vetítsen.

Huizinga mégsem a részletekben hat. Tudvalevő, hogy a holland történész könyvében szétválasztotta a „kis Erasmust”, az esendő, sokszor ellenszenvenesen kisszerű embert és a „nagy Erasmust”, a könyvművészt, az egyszerű keresztény életerények és a kölcsönös jóindulat hirdetőjét, a testi és lelki tisztaság – és a munka – megszállottját. Már André Jolles is felhívta a figyelmet arra, hogy Huizinga könyvében az érteni vágyás gyakran értetlenkedésbe fúl; az Erasmusra olyannyira jellemzőnek talált nagyvonalúság és kicsinyeskedés a huizingai megközelítésben éppúgy kimutatható. Közvetlenül az életrajz megjelenése után ezt írta barátjának: „Egyetlen ponton sem tudnék belekötni; ahogy mondd, úgy igaz minden, erős lábakon áll, és megírni is ragyogóan írtad meg... mégsem szeretném, ha oly módon ítélkeznének felettem, ahogyan Erasmusszal teszed.”⁸ Ugyanez hatványozottan igaz Cs. Szabó előadásaira, aki bár úgyszintén dicsérni jött Erasmust, gyakran még annál is kevésbé megértőnek bizonyul iránta, mint Huizinga. Veszélyes spirálba került: hiszen minél kevésbé volt képes szó nélkül hagyni Erasmus gyöngeségeit, annál kevesebbet mutatott a „nagy Erasmusból”, s annál inkább a „kis Erasmusra” emlékeztetett, akit pedig engesztelhetetlenül kritizált. Amit Cs. Szabó külön kommentárral is fontosnak tart kiemelni a szövegben, abban mindig érezni a személyes érintettséget. Néhány jellemző példa.

Az egyik, igen hangsúlyos szakaszban érezhetően olyan tulajdonságáért bírálja a humanistát, amely számára nagyon fontos volt, és meggyőződése szerint lakmuszként mutatja az emberi minőséget: „Nem szeretett (beszúrás: előszóval) tanítani. S nem volt hatásos tanító; nem maradt fenn róla tanítványi megemlékezés.” Ezt azzal magyarázza, hogy önző volt; ráadásul a beszúrás arra figyelmeztet, hogy még rosszabb volt róla a véleménye, hiszen egy korábbi óráján a kézirat tanúsága szerint azt mondta: „A megtestesült pedagógia, a diáktól a pápáig mindenkit kioktat, a koldusdiákokat arra, hogy írjon latinul, mit olvasson, hogyan kerüljék (sic!) ki a nyelvtani hibákat s a királyokat, hogy hogyan kerüljék ki a háborúkat.”

Ugyancsak felforrósodik a hangja, amikor Hutten kapcsán érinti a mester-tanítvány viszonyt. Főleg a jelzőkkel és határozókkal, illetve alliterációkkal éri el a hatást (amikor patetikussá válik a hangja, ezek szinte törvényszerűen megszokodnak a szövegben): „1522-ben Hutten Bazelben egykori mestere, E. elé akar jutni, hogy színvállásra bírja L. mellett. Valamikor *rajongva* ült a lábainál; a tanítványi szeretet a vallásharcokban azonban *ádáz* szektás-nacionalista gyűlöletbe csapott át. E. elzárkózik a testileg-lelkileg tisztátalan lovag elől, aki *haldokolva* még egy *gyalázkodó* pamfletet röpít ellene. Barátságuk bomlása jól jelképezi az Erasmus körüli „légváltozás”-t. Erasmus *indulatos* felelete H. halála után jelent meg.” (kiem. tőlem, B.T.)

Nem kevésbé hangsúlyos eleme a szövegnek, hogy Erasmus, a béke gondolatának első nagy megfogalmazója, állandó haragban állt a világgal. Ez a motívum végigvonul Cs. Szabó előadásain. Harmadik előadását, vagyis Erasmus életének voltaképpeni elmesélését a következő mondattal indította: „A sors iróniája, hogy a pacifista Erasmus a legharciasabb burgundi fejedelem, a kalandor, erőszakos Merész Károly alattvalója”, és ezzel a fordulattal még egyszer élt: „A sors iróniája megint kijátszott vele. Ahogy itáliai útján a harc közepébe vezette, úgy irányította most a Rajna völgybe, a közeledő óriási szellemi háború hadszínterére.” Megint máshol azt mondta: „Általános béke-hangulat. Éppen ekkor tör ki az európai szellem egyik legnagyobb (s legvégzetesebb) válsága, a reformáció. Élete utolsó husz esztendeje a legádázabb harcok közt telik el.” Cs. Szabó sokat írt arról, hogy Erasmus igyekszik kitérni a konfliktusok elől: „E. nyugalmat keres, bujna a harc elől, mint Jónás a profétálástól. Bujna, nem gyávaságból, hanem mert értelmetlennek tartja. Mindenfelől helytállásra, kiállásra sürgetik; ég rajta a világtékintély; a hírnév vámot akar szedni a be-

⁸ Idézi Anton van der Lem: *Johan Huizinga. Leven en werk in brieven en documenten*. Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1993. 165.

csületén. Mivel E. se színlelni, se hazudni nem tud; hízelgése mindig átlátszó, ártalmatlan, formalista: nem adja el a lelkét.” De az is igaz, hogy Erasmus, bár örök dolgokkal foglalkozik, semmit sem tud szó nélkül hagyni: „Nem tud azonban büszke némaságba zárkózni, leáll veszekedni vitatkozni a méltatlanokkal. Megvolt benne a túlérzékeny, kissé beteges és neuraszténiás irodalmárnak az a fegyelmezetlen, rossz szokása, hogy noha folyton örök dolgokkal érintkezett, halhatatlan szellemekkel társalgott, a sérelmeket nem tudta hasonló távlatba helyezni (csillag-távoból mustrálni), a legkisebb túszerűséget se viselte el, minden támadásra összerendezte, megsértődött, felszisszent, szóra sem érdemes silány tanítványait s elpártolt rajongóit feleletre méltatta s közben Szent Cassianushoz hasonlítja (hasonlított) magát, akit saját tanítványai szűrtak le. Valahányszor sorompóba lép protestáns ellenfelei ellen egy feldühödött katolikus is beledőf hátulról.”⁹

Huizinga azt írta: „Erasmus hatalmas szelleme erőteljes visszhangra lelt kortársai lelkében, és hosszan tartó hatással volt a kultúra fejlődésére. Mégsem mondhatjuk, hogy a történelem hősei közé tartozik. Nem azért van-e részben, hogy nem válhatott még nagyobbá, mert jelleme nem volt egészen arányban szellemének kiválóságával.” Cs. Szabó egyetlenegyszer használta előadásaiban a „hős” szót, Huizinga gyakorlatához hasonlóan akkor sem közvetlenül Erasmus személyére, hanem egy tulajdonságára vonatkoztatva: „Nem olvassák, hanem gondolnak rá. (...) A harcok humanizmus, a tájékozott marxizmus, a haladó polgári gondolkodás ma már egyforma tisztelettel gondol a gondolat e vitatlan (sic!) hőisére...” Még az is lehet, hogy nemcsak a „vitathatatlan”-nál botlott meg, hanem akkor is tréfát űzött vele sebes tolla – s még a tollánál is gyorsabb esze és fantáziája –, amikor a „gondolat ... hőse” szókapcsolatot használta (gondolkodás...gondol...gondolat). A sok kitérő, kommentár, értékelő rész miatt csaknem elsikkad az a tény, hogy bár más személyt is választhatott volna, mégiscsak Erasmus nevét tűzte zászlajára, történetének hőségévé a rotterdami avatta...

Akárcsak a *Harminc esztendőben*, Cs. Szabó ezúttal is két intéssel zárta gondolatmenetét, amelyek csak viszonylag lazán kapcsolódtak a két szemeszteres előadáshoz:

„Bárhogy vélekedjünk róla, két tanulság mindenképpen leszűrhető a művéből és magatartásából.

Az egyik az, hogy szabad kételkedni az igazságokban, de mindhalálig helyt kell állni az igazságkereső értelemért.

A másik az, hogy az ember ránevelhető a jóra.

Aki elfogadja ezt a két tanítást, jót akar embertársainak. Mert az emberek kevés kivétellel mind szadisták (kihúzza: nak születnek) (és sokan egyben mazochistáknak is: szeretik a kínzást s a kínzatót), de a legnagyobb indulatból is meg lehet nyergelni a jónak (jó ügynek). Hitler felmagasztalta az emberben a fenevadat, magasztaljuk fel ugyanebben az emberben a Krisztust!”

A záró mondatok kicsit talányosra sikeredtek. A zárlat második felében Cs. Szabó két tanítást emleget, de az azt követő kijelentés csak a másodikra vonatkozik – itt is megfigyelhető, hogy egy lélegzetre írta a szöveget, és nem tartotta fontosnak átolvasni az elkészült részeket. Az ilyesfajta – nem tisztán nyelvtani – bizonytalanságoknál lényegesebb, hogy bár embertársait emlegeti, úgy beszél, mintha maga az emberi korlátok felett állna; úgy tekint az emberre, mint akin segíteni kell, akit kiemelni, megváltani szükséges reménytelen ösztönvilágából (nyilván még nagyon eleven volt a világháború tapasztalata). Már az is árulkodó, hogy előbb tanulságot mond, de aztán már tanítást emleget.

Az első intelm nehezen értelmezhető másként, mint hogy Cs. Szabó meghagyja

⁹ Érdemes mellé rakni a megfelelő részt Huizinga könyvéből, aki megértőbb Erasmus hangulataival (hangulatváltozásaival) szemben. Huizinga: *Erasmus*. (Ford. Gera Judit). Európa, Budapest, 1995. 344.

Erasmusnak a kétkedés szabadságát (az értelmet fenntartás nélkül dicséri előadásában, olyannyira, hogy egyszer még Erasmust is megfeddi azért, hogy Luther elleni vitájában nem észokokkal érvelt), ugyanakkor rosszallja, hogy nem állt ki mindig az igazáért. Ez még akkor is így van, ha mentegeti is: véleménye szerint Erasmus azért is ódzkodott a nyilvános szerepléstől, mert szóban képtelen lett volna olyan árnyaltan megfogalmazni a gondolatait, hogy azok teljes komplexitásukban mutakozzanak meg – és az egyértelmű üzenetre éhes hallgatóság még így sem lett volna képes mit kezdeni azokkal.

Igazán kétértelművé a „mindhalálig” szó teszi a kijelentést. Jelentheti azt, hogy egész életében, szó szerint „utolsó leheletéig”, de a mártíromságra is utalhat vele Cs. Szabó – miközben Luthert éppen ezért kárhoztatta: „Igazi forradalmár alkat: hívó és gőgös. Nem kétkedik a maga igazában, nem hajlandó belátni (megfontolni) a más igazát, a maga igazáért azonban mindenre képes, a vértanúságra is.” De talán nem is az ellenpélda a lényeges itt, hanem a feltételezhető etalon. Elgondolkodtató ugyanis, hogy míg Lutherről és Erasmusról kritikusan nyilatkozott Cs. Szabó, Morusról a legszebb szavakkal emlékezett meg: „Személyében a legtisztább szándékú, lélekkel átnemesített humanizmust nyakazták le; s E.-nak annyi csalódás után joggal lehetett az az előérzete, hogy a világra szabadított démoni erők utolsó szálig kiirtják az ártatlan, evangéliumi embereket”; és ne feledjük, korábban Erasmust is megfeddte azért, hogy „nem tud azonban büszke némaságba burkolózni”. Morus tiszta ember volt, de nem hiányzott belőle a rendíthetelenség gőgje. Magatartása, bármennyire tisztelték és szerették is egymást, nagyon messze állt Erasmusétól – és ezt Cs. Szabónak is tudnia kellett, hiszen maga idézte például Erasmus egyik leveléből a következő passzust: „Ha előreláttam volna ezt a kort, nem írtam volna vagy másképp írtam volna bizonyos dolgokról, mert bár nem voltak veszélyesek az írása-
im, mégsem lehet minden időben mindenről beszélni.” Erasmus inkább azon igyekezett „mindhalálig”, hogy a másik is belássa: amit igazságnak vél, az nem az egyedüli igazság (meghalni vagy ölni biztos nem szabad érte).

Cs. Szabó szerint viszont – legalábbis későbbi írásai erre engednek következtetni – Morus nem ebben látta a veszélyt, hanem a rá jellemző nárcisztikus módon kísértést gyanított a mártíromságban. *Szabadság egy börtöncellában* című, Morus születésének ötszázadik évfordulójára írt esszéjében így jellemezte a püspököket: „aki éppen úgy vonakodott a ráerőltetett címektől, rangoktól, mint hatalomfosztva a fendorlatosan kieszelt s elrettentésül szánt vértanú haláltól. Persze az ő szívét és gyomrát is összefacsarta időnként a várható kínvallatás és a mind valószínűbb kivégzés réme, de nem jobban, mint más rátarti, keresztény férfit. Inkább félt attól, hogy félremagyarazzák makacs hűségét a »régik« egyházhoz; egyesek talán Krisztus-utánzásra átjártott különckedésnek fogják tartani.¹⁰ (érdekes egyébként, hogy a „rátarti” jelzőt – pontosabban azt is – használja...) Az esszé címében megidézett Boethius híres műve „szintén börtönben készült, szintén kivégzés előtt. Morus se rejtegeti, hogy időnként meglepi a rettenetes, de hát Isten nem esztelen hősiességet, hanem türelmet és belenyugvást, értsd: egyetértést kér a fiaitól”. Máshol a püspök „csöndes, de rendíthetetlen szembeszegülés”-éről ír „VIII. Henrik újfajta cezaro-papizmusával” szemben, és (nem tudván ellenállni az alliterációnak) „a keresztény világegység törekeny testű, törhetetlen angol vértanúját”-nak nevezi Morust. Esszéje végén a passióhoz hasonlítja Morus vértanúságát, és a szöveg végén is az áll: (készült) 1978 *Nagypéntekén*. (Nem vagyok benne biztos, hogy nem értette-e félre önmagát: mintha öszszemosódna a keresztihalálban az Istentől való elhagyatottságot elszenvedő és a Gecsemáné kertben társtalanul, magányosan virrasztó, az ember szorongattatását megelőző Krisztus alakja.) Ezúttal is az az érdekes, hogy mivel állítja szembe a vizsgált magatartást. Pár oldallal korábban még azt kérdezte: „De vajon nem Don Quijote meghatóan eszelős hitvalló őseivel van dolgunk? Ha Morus történetesen Cervantes kortársa, bizonyosan egyik legkedvesebb világi

¹⁰ Cs. Szabó László: Szabadság egy börtöncellában. In *Uő., Alkalm. Esszék irodalomról, művészetről*. Gondolat, Budapest, 1982. 580–594.

olvasmánya lett volna a regény, s Erasmust is megajándékozta volna egy példánnyal. Ő azonban nem a hit Don Quijotéja”. Morus magatartása itt élesen elválik Erasmusétól: Erasmus aztán minden volt, csak nem a hit Don Quijotéja, Morusra könnyebb lett volna rásütni ezt a bélyeget. Mindketten kedvtelve hódoltak a jó szándékú, szellemes és a világtól emelkedett humanista játékoknak – tanaikban, céljaikban és félelmeikben is sok a közös –, de ha választani kell, Cs. Szabót inkább Morushoz húzza a szíve, a vértanúságot alázatosan vállaló püspök rokonszenvesebb neki a végső állásfoglalás előtt minduntalan kibúvó barátjánál, aki senkinek sem adta oda magát (ami a díszére is válhatna) – de így Istennek sem.

A második intelem, úgy tűnhet, már inkább Erasmus szellemében fogant, jóllehet tőle idegen volt a gyámkodó tanító póza. Némi eldöntetlenséget jelez, vagy sietségre vall, hogy Cs. Szabó kihúzta a „születnek”-et, ám a rag alapján mégis ez maradt a következő zárójeles mondat állítmánya, és az egyeztetés sem tökéletes.

Lehetséges, hogy Cs. Szabó ezzel a második intelmmel a nevelés lehetőségére és fontosságára kívánt utalni. Végül is Erasmus sokat írt a „még alaktalan” kisgyermek nevelésének fontosságáról, a jó minták és a szeretetlenség légkör meghatározó szerepéről; az értelmezést azonban nem könnyíti meg, hogy a „ránevelni a jóra” és a „megnyergelni a jónak (jó ügynek)”, illetve a „magasztaljuk fel az emberben a Krisztust” a szöveg intenciója szerint ugyanazt kellene, hogy jelentse. Ennél is különösebb, hogy Cs. Szabó mintha elfelejtette volna, amit egyik korábbi előadásán Lutherről és Erasmusról, a két ellentétes alkatról, „karakter”-ről mondott: „Nem a gondolatok, az eszmék, hanem (a) jellemük választotta el őket egymástól. (...) Könnyebb lehet egyik világnézeti végletből őszintén átlendülni (átcsapni) a másikba, mint erőszakot tenni a jellemünkön (jellemet cserélni).” – és ez megegyezik a *Harminc esztendő* első darabjában olvasható gondolataival, ahol két ember magányos igazságát állította szembe egymással, és valódi drámát csiholt egymásnak feszülésükből.

Az Apokalipszis, az Antikrisztus és Krisztus küzdelmének megidézése talán azzal magyarázható, hogy Cs. Szabó úgy érezte, a második világháborúban egyértelműen szétvált a jó és a rossz; nem egy kortársa viszont, pont fordítva, abban látta a gonosz megjelenésének lehetőségét, hogy egy szekularizált világban nincsen arca, emblematikus alakja sem a jónak, sem a gonosznak, például 1946-ban megjelent, *A bennünk élő Hitler* című könyvében Max Picard, vagy „a gonosz banalitásáról” értekező Hannah Arendt.

Cs. Szabó nyilvánvalóan a modern pszichológiatudomány ismeretében írta ezeket a sorokat – már a freudi pszichológia alapkérdése az volt, hogyan szocializálható, tehető a közösség boldog és tevékeny tagjává az ember, aki szadista-mazochista lénynek születik, azonban érezhetően nem pusztá szimbólumoknak vagy mitikus ősképeknek tekinti a bibliai alakokat: egy hívő fohászt olvassuk. A bennünk lakozó fenevadról és Krisztusról ír,¹¹ mintha egy eszkatologikus misztériumjáték zajlana az emberi lélek és a világtörténelem színpadán, nem pedig ugyanannak a személyiségnek a két lehetőségéről, két lehetséges formájáról, amelyek közt látens harc folyik az emberben. Elképzelésében egymást kizáró személyiségek küzdenek egymással, a Jó absztrakt marad, és a gonosz ezt az absztrakt Jót gyűlöli.

Cs. Szabó egész életében viaskodott a teodícea kérdésével. Meggyőződése volt, hogy a rossz nem iktatható ki az Isten által teremtet világból; hogy a bűnnek *valamiképp* szerepe kell, hogy legyen az ember üdvözülésében és az üdvtörténetben. A *Harminc esztendőben* például elmesélte egyik fiatalkori fantáziáját: „Azt mondtam, hogy Dürerek nem voltak primitívek, mert a szentet és hóhérját, az áldozatot és a gyilkost egyenrangú embernek festették. Tudták, hogy a szenvedés hozzátartozik a világ rendjéhez, tehát az is hozzátartozik, aki okozza. Mi a világot felosztjuk jó és rossz világra, erkölcsös és erkölcstelen emberekre, de ezek csak emberi mértékek. Van egy másik igazság is, amely valószínűleg

¹¹ Egy korábbi írásában Machiavelli fejedelmével kapcsolatban használta a „fenevad”-ot, itt viszont sokkal erősebben biblikus jelentése van a szónak.

másképp oszt szét minket. Lehet, hogy egyszer az áldozat tartozik az angyalok közé, egyszer meg a gyilkos.”¹² Hosszan sorolhatnánk életművéből a hasonló példákat. A „magasztaljuk fel az emberben a Krisztust” viszont a platóni „jobb elszenvedni a bűnt, mint elkövetni” maximát idézi. Ami végső soron azt jelenti, jobb tiszta lelkiismerettel meghalni, mint együtt élni saját bűnösségünk gondolatával. Vagyis megint inkább Morus, és semmiképp sem Erasmus a példa. Talán az irritálta legjobban, hogy Erasmust még csak meg sem érintette az a lelki küzdelem, amely Morus és a saját életének tengelyében állt. Lehet, hogy a látszattal ellentétben nem is az zavarta Erasmusban, hogy bonyolult lélek volt, vagy hogy hiányzott belőle a következetesség és a rendíthetlenség, hanem eredendően „egyszerűségével” (laposságával, színtelenségével) nem tudott mit kezdeni, s ezért maradt számára lényegében mégis idegen a humanista, aki nem érezte úgy, hogy magán vagy másokon erőszakot kellene tennie?

Beszédes, amit – igaz, évtizedekkel az Erasmusról tartott előadásai után – egy kiállítás apropóján a XVII. századi holland festészetről írt. Ezúttal is látható örömmel vázolta fel a történeti-kulturális hátteret (és dicsérte, mint oly sokszor, a lehetőségeivel jól gazdálkodó, becsületes kisnemzetet), mégis, minden szavából érezhető, hogy nem elégitette ki ez a fajta, a látványt, a dolgok felületét, a világ áttetsző tükrét megjelenítő festészet. Kell valami, ami túl van a világ gondtalan regisztrálásán. A művészettől mélységet, drámaiságot vagy legalábbis termékeny feszültséget kívánt: „A szellemi légkör Hollandiában semmivel se volt ritkásabb, mint más országokban, (...) De össze kell szokni a gondolattal, hogy a festők túlnyomó része a középosztály legalsó rétegéből vált ki, s aránylag csekély az ábrázoló mesterségtől független, széles karolású intellektuális igényük. Rembrandt per sze ebben is kivétel.”¹³ Esszéje végén már egyenesen azt állítja, tévedés, hogy a holland festmény kisebb szellemi erőfeszítést igényel nézőjétől, mint a régi olasz, francia és flamand mesterek: „Öntörvényű alkotás a világról nem adja meg magát egykönnyen, még ha csalókan hétköznapiak tűnik is. A könnyítés legfeljebb annyi, hogy számos holland festmény két különböző szinten vonzó s élvezhető; egy kisgyerek s egy érett ember szemével egyaránt.” Amit zárásként leír, mégsem ezt bizonyítja. „Munkamegosztásról” beszél, de két különböző festmény igézi meg az idős férfit és a gyermeket: míg ő Rembrandt *Olvasó öregasszonyának* a misztériumán tűnődött, a mellette álló kislány egy gazdag csendéleten legeltette a szemét. „Mire megfordultam, a kislány tekintete már mindent lepuccolt az asztalról, kenyeret, rákot, sajtot, almát, szőlőt, diót. Szerencse, hogy kivételesen nem állt rajta bor. Túl nehéz lett volna neki: rajnai fehér.” Meleg szavak (a lekezelés nem a kisgyerekeknek, hanem a tipikusan holland csendéletnek szól), de az önreflexió, az önirónia ezúttal is hiányzik belőlük: akármilyen plasztikusan beszél is az ételről, az ő szájában ezeket a finomságokat a *festményen* látva nem fut össze a nyál (és így azt a kínos érzést sem élheti át, amely az ilyen képek előtt a korabeli, puritán és gazdag nézőket valószínűleg megkörnyékezte). A kislány „garázdálkodása” után sem sokkal csupaszabb számára a kép, mint volt annak előtte. A gyerekeknek nincs mit elfojtania; benne viszont tökéletesen működött az elfojtás.

---

¹² *Harminc esztendő*, 381.

¹³ Cs. Szabó László: *Kis nemzet nagy becsülete. A holland művészet a 17. században* (1977). In *Alkalom. Esszék irodalomról, művészetről*. Gondolat, Budapest, 1982. 570–579.

MONTAIGNE BOROTVÁJA

„Minden szívf őriz csodalényeket, csak az alkalom kell, hogy felidézze őket.”¹

A borotva az *Esszék* egyik legritkábban idézett és legkevesebbet kommentált fejezetének végén bukkan fel:

„Ha mindenütt használnám a borotvát, ahol ez előfordul, egészen elpusztítanám magam.”²

Ez „A talpraesett és a megfontolt beszédről” című fejezet Villey szerint – két 1580 utáni és egy 1588 utáni betoldástól eltekintve – az *Esszék* legkorábbi szövegrétegéhez tartozik, keletkezése Montaigne visszavonulásának évére, 1572-re tehető. Villey nem is szentel ennek a fejezetnek külön kommentárt, hanem együtt tárgyalja az ugyanehhez a szövegréteghez tartozó többi fejezettel (2–13.), mint amelyek nem többek „rövid leçon-nál, ahogy akkori-ban neveztek néha, egy-két exemplum köré épülnek, amelyekhez a szerző néhány reflexiót fűz”, következésképpen „ebben az első változatukban általában kevésbé érdekesek”.³

Egy szorosabb olvasat ezzel szemben megmutatja, hogy már ez az 1572-ben keletkezett szöveg is tartogat egynéhány érdekességet. Montaigne az első bekezdésben az ékes-szólás két neméről beszél: vannak, akik akkor a legjobbak ebben, ha rögtönözniük kell, míg mások akkor, ha előre felkészülhetnek. Az első inkább az ügyvédek, a másik inkább a prédikátorok sajátja. Eztán következik az első exemplum: az az epizód Martin Du Bellay *Emlékiratából*, amikor Guillaume Poyet-nak, a nagy hírvé jogásznak és későbbi kancellárnak üdvözlő szónoklattal kellett volna fogadnia a pápát, minthogy azonban a beszéd kitűzött témáját az utolsó pillanatban megváltoztatták, képtelen volt előre megírt szövege helyett rögtönözni, és a király kénytelen volt Párizs érsekére, Jean Du Bellay-re bízni a feladatot, amelynek az közmegelegedésre eleget is tett. Villey nem veszi észre, vagy nem tartja szóra érdemesnek, hogy Montaigne megváltoztatta az epizód értelmét. Ha utánakeresünk ugyanis ennek az esetnek Du Bellay szövegében, akkor megtudjuk, hogy Poyet azért volt képtelen eleget tenni a feladatnak, mert korának legékesszólóbb ügyvédje volt ugyan – azaz nyilvánvalóan nem esett volna nehezére rögtönzött beszédet tartani *franciául* –, de nagyon gyengén tudott latinul („mais je pense bien que la latine ne luy estoit si commune”). Beszédét ezért másokkal íratta meg, és természetesen nem tudott utólag vál-

¹ Charles Dickens, *Két város regénye*, Bp., Európa 2009. 301. ford. Sóvágó Katalin.

² Michel de Montaigne, *Esszék*, 3 kt, Pécs, Jelenkor, 2001–2003. 1. kt, 10. 58. A továbbiakban erre a kiadásra a kötet, fejezet és oldalszám megadásával hivatkozom. Montaigne idézeteit az egyszerűség kedvéért magyar fordításban adom.

³ *Essais*, szerk. Pierre Villey [az 1930-as második kiadás újrakiadása] 1 kt, Paris, PUF, 1965. 11. Ugyanezen a véleményen volt már Edme Champion is: „Az *Esszék* kezdetben nem volt egyéb egy halom feljegyzésnél, amelyekben összevissza, véletlenszerűen halmozott egymásra válogatás nélkül, szemernyi kritika nélkül összeszedett szövegeket, a legsemmitmondóbbat és leggyermetegebbet sem kivéve.” (*Introduction aux Essais de Montaigne*, Párizs, A. Colin, 1900. 50.) Gustave Lanson szerint ezek a korai esszék „tagadhatatlanul egy még kissé gyermeketeg kíváncsiság szülöttei” (*Les Essais de Montaigne*, Párizs, Mellottée, [1930] 1958. 110.)

toztatni rajta.⁴ Montaigne tehát már egyik legelső szövegében sem az exemplumhoz fűzi reflexióit – mint Villey állítja –, hanem reflexióihoz illeszt exemplumot, még azon az áron is, hogy el kell térítenie a forrását eredeti értelmétől. Másrészt, ami még különösebb, ez az exemplum nem alátámasztja, hanem *cáfolja* az előtte mondottakat, hiszen ez esetben az érsek [a „prédikátor”] bizonyul ügyes rögtönzőnek, és Poyet, az ügyvéd képtelen eltérni előre megfogalmazott szövegétől.⁵ Ezután azonban, mintha mi sem történt volna, a kezdeti megkülönböztetés jelentéskörét bővíti tovább egy ellentéppárral: a gyors elhatározás szellemünk [esprit], a megfontolt döntés pedig ítélőképességünk [jugement] természetéhez áll közel. Ami tehát eddig a beszédre vonatkozott, az most az elme működésének modusaival kerül kapcsolatba. Aztán egy újabb reflexió, a tapasztalatra hivatkozva, ugyanennek a megkülönböztetésnek az érvényességét korlátozza: „Ám az olyan ember, aki egyszerűen megnémul, ha nincs ideje felkészülni, és az olyan, akinek a felkészülés semmi előnyt nem jelent, egyforma mértékben szokatlan.” Következik a második exemplum, mely Senecának Cassiusról adott jellemzésén alapul.⁶ Ő is jobban beszélt, ha nem gondolkodott rajta, vagyis többet köszönhetett a szerencséjének, mint buzgalmának. Az utóbbi következtetés szintén Senecától származik,⁷ de újabb reflexióként kapcsolódik az eddigiekhez, és a kezdeti megkülönböztetést a reneszánsz filozófia fogalmi szférájába emelve, a fortuna/ars oppozícióba illeszti bele. Ez az oppozíció a klasszikus hagyományra megy vissza: „Platón szerint minden dolgot a természet, a véletlen vagy mesterség hoz létre; a legnagyobbakat és legszebbeket az első kettő valamelyike, a kisebbeket és tökéletleneket az utóbbi.” (1.31.267).⁸ Montaigne gondolkodásában a *natura* (a természeti világ törvényeinek gondviselészerű egésze, helyesebben az ember számára átláthatatlan összessége), az *ars* (az emberi művészet, mesterség és iparkodás) és a *fortuna* (az emberi cselekvés kiszámíthatatlan következményeiben megnyilvánuló véletlenszerűség elve) nem-dialektikus triádot alkot. A természettől elszakadt ember élete a *fortuna* és az *ars* jegyében áll, ezért ez a kettő a *naturával* alkot oppozíciót. Az *ars* a *naturától* elszakadt emberi világ alapelve. Amíg a *natura* nemegyszer a (kifürkészhetetlen) isteni gondviselés szinonimája az *Esszé*ben, addig a *fortuna* pogány fogalma az ember elszakadását fejezi ki ettől az isteni gondviseléstől.⁹ Abban azonban, ahogyan a *fortuna* közbeavatkozása az emberi

⁴ *Quatriesme livre des Memoires de Messire Martin Du Bellay* [Párizs, 1569] in *Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France*, 18. kt, Párizs, Foucault, 1827. 206–207.

⁵ André Tournon is idézi ezt a helyet annak bizonyítékául, hogy a Montaigne-ra jellemző anti-diszkurzív, reflektív logika már az első esszében kimutatható. Az exemplum látszólag a közvetlen előzményhez csatlakozik, ám azzal ellentétes értelmű, és ezáltal reflexióra kényszeríti az olvasót is: mit ér a józan ész bölcsessége, ha cáfolja a tapasztalat? És Tournon is szóvá teszi, hogy Montaigne megváltoztatta az epizód értelmét. (*Montaigne, la glose et l'essai*, PUL, 1983. 84–85.)

⁶ Lucius Annaeus Seneca, *Controversiae*, 3. 1–6.

⁷ „melius semper fortuna quam cura de illo merebatur” 3. 5.

⁸ Vö. *Törvények*, 889a–890a.

⁹ Azok az értelmezők, akik Montaigne-t titkos szabadgondolkodónak tartják, és az *Esszé*ben egy ateista álláspont rejtjelezett kifejtését vélik felfedezni, a *nature* és *fortune* kifejezések használatában egyaránt a gondviselés keresztény fogalmának kritikáját látják (például Zbigniew Gierczyński, „Wstęp”, in Michel de Montaigne, *Próby*, ford. Tadeusz Żeleński, Varsó, PIW, 1985. 65.). Montaigne *natura*-fogalma és a gondviselés keresztény dogmája azonban nagyon is jól összeegyeztethető; nem véletlen, hogy a „természet” gyakran megszemélyesítve, nagy kezdőbetűvel írva szerepel nála. Az viszont, hogy a természettől eltávolodott, saját mesterkedésére hagyatkozó ember kikerül a gondviselés hatálya alól, és életét a fortuna irányítja, jellegzetesen pogány gondolat, és arra utal, hogy Montaigne az isteni büntetésben, következképpen a megváltás tervében sem hisz. Itáliai útja során Róma határában elkobozták a könyveit, többek között az *Esszé*k friss, 1580-as kiadásának egy példányát is, amelyet 1581. március 20-án kapott vissza Sisto Fabri dominikánus atyától, a Vatikán cenzúrahivatalának vezetőjétől, azzal a kéréssel, hogy egy

iparkodás eredményeit hol semmivé teszi, hol nem várt sikerrel koronázza, valamiképpen mégis a *natura* fölénye nyilvánul meg az *arsszal* szemben:

„Ilyen hiábavaló és haszontalan az emberi okoskodás; minden tervünk, szándékunk és elővigyázatosságunk ellenében mindenkor a szerencse tartja kezében az események irányítását. Szerencsésnek mondjuk az orvosokat, ha sikerrel járnak; mintha egyedül az ő mesterségük volna képtelen jótállni magáért, alapjai igen gyöngék lévén ahhoz, hogy saját erejéből megálljon rajtuk; s mintha más mesterségnek nem volna szüksége a szerencse segítő kezére.” (1.24.168)

Villey fentebb már említett kommentárjában azzal jellemzi az *Esszék* 1572 tájára keltezhető szövegrétegét, hogy nyoma sincs még benne az önábrázolás („peinture de moi”) igényének; azok a mondatok, amelyekben önmagáról beszél, mind 1580, de még inkább 1588 utáni betoldások. Ennek legalábbis a szóban forgó fejezet szövege ellentmond. Montaigne a Senecától vett szerencse/buzgalom oppozíciót azzal toldja meg, hogy tapasztalatból ismeri az ilyen (tudniillik a Cassiuséhoz hasonló) alaptermészetet, „mely nem viselheti sokáig a megfeszített és fáradságos elmélkedést”. Ezt elég nehéz nem önjellemzőként értelmezni. A következő két mondat tovább bővíti a szembeállított fogalmak körét, a gyors elhatározást és a szerencsét a könnyedséggel és a vidámsággal, a megfontoltságot és buzgalmat a keveset érővel (következésképpen az előbbieket a többet érővel), a lámpaolaj és a gyertyafüst bűzével, a fanyarsággal és a göröngyösséggel hozza kapcsolatba. A kezdeti megkülönböztetés ezáltal két életeszemély különbségeként, a nyitott és a bezárkózó, a világban élő és a könyvekbe temetkező életmód ellentétéként fogalmazódik újra.

A mindössze két oldalnyi szövegen belül újabb fordulat következik itt. Előbb még mintha a nehézkes buzgólkodás jellemzését folytatná egy pompás metaforával, amely megérdemli, hogy teljes terjedelmében idézzem:

„Ám ettől eltekintve a műgond, a vállalkozásához túl feszesen kötődő lélek iparkodása őt magát is sarokba szorítja, megtöri és akadályozza, éppen ahogy a víz, erőszakosan és bőségesen törekedvén kifelé, nem talál utat magának a nyitott palackból.”

A folytatásból azonban kiderül, hogy most már általában annak a motivációnak az erősségéről van szó, amely az egyik típust buzgólkodásra, a másikat rögtönzésre készíti. Montaigne itt – habár leplezetten – ismét személyes hangot üt meg. Ugyanannak az alaptermészetnek, amelyről fentebb beszélt (tudniillik a sajátjának), nem tesz jót, ha olyan erős szenvedélyek ingerlik, mint Cassiust a harag, hanem inkább azt szeretné, „ha furcsa, jelenvaló és váratlan alkalmak hevítenék és vidítanak fel”. Cassius ezáltal egy oldalra kerül korábbi ellentétével, „a vállalkozásához túl feszesen kötődő lélek”-kel – és az innenső oldalon nem marad más, mint Michel de Montaigne a saját személyében. A szöveg 1580-as változata még egy utolsó, korlátozó-megfordító értelmű reflexiót tartalmaz, amely egyúttal visszakapcsol a kezdeti megkülönböztetéshez. Az ilyen alaptermészet [mindazonáltal] „ha egyedül van, csak senyved és vonszolja magát. Az izgalom élet és kegyelem számára.” És következik egy talányos értelmű zárómondat (az eredetiben csak kettősponttal elválasztva), amelyben a beszédet az írás váltja fel: „Írásai ezt mutatják szavaihoz képest,

---

új kiadásban majd „igazítson meg” egyes „rossz ízlésre valló” megfogalmazásokat. A *Maestro del Sacro Palazzo* többek között a *fortune* szó használatát nehezményezte, a *nature* szó használata ellen azonban nem emelt kifogást. (Montaigne, ígérete ellenére, egyetlen helyen sem változtatott, mindössze „Az imákról” szóló fejezet elejére toldott be egy mentegetőző passzust.) Michel Butornak igaza van (*Essais sur les Essais*, Paris, Gallimard, 1968. 74.), lehetetlen lett volna az *Esszékben fortune*-t az isteni kegyelemmel vagy gondviseléssel helyettesíteni.

már ha választani lehet két értéktelen között.”¹⁰ A mondat azért talányos, mert jelentése attól függ, hogy az „ezt” mire vonatkozik. Ha a közvetlenül megelőző mondatra, akkor úgy értendő, hogy az ilyen alaptermészet írásaiban több az élet és a kegyelem, mint a szavaiban. Az egyetlen általam ismert elemzés erre az állásponton helyezkedik,¹¹ annak ellenére, hogy Montaigne 1580 után egy egész bekezdést told be ide, és egyúttal a mondat első felét is átírja, így: „Beszédem is többet ér, mint amit leírok”. Úgy vélem, Sugg kacifántos értelmezésénél sokkal kézenfekvőbb az a magyarázat, hogy már az első változatban is a teljes kontextusra utal vissza. Ez esetben úgy értendő, hogy a beszédben több az élet és a kegyelem, mint az írásban, hiszen a beszéd az, amelyet „furcsa, jelenbeli és váratlan alkalmak hevítenek és vidítanak fel”, szemben az írással, amely ezáltal a lámpaolajtól és gyertyafüsttől bűzlő magányos buzgólkodás körébe utalódik. Inkább arról lehet szó tehát, hogy Montaigne, visszaolvassa a szöveget, észrevette a nem szándékolt kétértelműséget, és ezért módosította a megfogalmazást. Ezt még valószínűbbé teszi az a körülmény, hogy az új változat csaknem szó szerinti idézet ugyanarról a helyről, ahonnan a Cassius-exemplum származik.¹²

Ha elég figyelmesen olvassuk, ez a jelentéktelennek tekintett, szinte soha nem idézett rövid kis fejezet, abban a formájában, ahogyan az első kiadásban olvasható, hathatós cáfolatát nyújtja mindazoknak az elméleteknek, amelyek szerint Montaigne első intenciója gyökeresen más lett volna, mint ami aztán az *Esszék* egészében megvalósult. Montaigne nem a korabeli kompilációk, adagiumok, apophtegmaták és leçonok mintájára állt neki kedvenc klasszikus szerzőitől vett idézeteket kommentálni.¹³ Igaz, a bevezető mondatok és a Seneca-szöveg szoros rokonsága arra utal, hogy az előbbieket az utóbbi kommentárjaként kezelték, és ez az exemplum-kommentár együttes lehetett a fejezet csírája. Ám már a kettőt elválasztó második bekezdés arról tanúskodik, hogy Montaigne ítélőképessége próbájának vetette alá a legkedvesebb klasszikus auktorainál olvasottakat is; ez esetben összevetette egy másik akkori olvasatának tapasztalatával. Ráadásul ezt az olvasatot úgy módosította, hogy a Senecából lesűrhető „tanulság” cáfolata legyen, ami arról a tudatos törekvéséről árulkodik, hogy semmit ne vegyen készpénznek, bármekkora tekintélytől származzék is.

¹⁰ *Les Essais de Messire Michel, Seigneur de Montaigne*, (a továbbiakban: *Les Essais*, 1580.) 2 kt, Bordeaux, Simon Millanges, 1580. 44.

¹¹ Ellen Sugg, „A Ciceronian Context for Polyvalent Metaphor in »Du parler prompt ou tardif«,” *Montaigne Studies*, 2. 1. 1990. 81–97. 93. Itt először egy szószálhasogató elemzést olvashatunk az általam „képest’-nek fordított ,au prix de’ kifejezés lehetséges jelentéséről. Nevezetesen, ha annyit jelent, hogy ,jobban, mint’, akkor a mondat az írás fölényét állítja a beszédhez képest, ha ellenben, mint Sugg gondolja, annyit jelent, hogy „rovására”, akkor a mondat azt állítja, hogy Montaigne írása gyengíti beszéde erejét. Holott elég lett volna fellapozni a Villey-féle kiadást: már az első könyvben többször is előfordul a kifejezés, és Villey mindahányszor az ,en comparaison de’, ,en opposition de’ jelentést adja meg (például 146. 18j, 162. 3j, 192. 19j. stb.). Egyébként Sugg egész írása iskolapéldája az értelmetlenül túlfeszített szóértelmezésnek. A szerző a Montaigne által ellentébe állított szavak lehetséges szótári jelentéseit kiböngészve azt találja, hogy ezek jelentésköre rendre érintkezik egymással, következésképpen a látszólagos ellentétpárok valójában kétértelműséget hordoznak. Nincs az az oppozíció, amit ilyen dekontextualizáló stratégiával ne lehetne ambivalenciává átalakítani.

¹² „Deinde, ipsa quae dicebat meliora erant quam quae scribebat.” Seneca, i. m., 3. 4. Ezt az átvételt tudtommal még senki sem azonosította.

¹³ Villey nyomán (*Essais*, szerk. Villey, 34-35.) számos értelmező ismételtette kritikátlanul ezt a feltételezést, például Victor Giraud, „Les époques de la pensée de Montaigne”, *Revue des deux mondes*, 49. 1909. 623–658. 636–637; Pierre Leschemelle, *Montaigne ou le mal à l’âme*, Párizs, Imago, 1991. 193.

Ez az olvasat cáfolni látszik azt a feltevést is, hogy Montaigne eredetileg a halott La Boétie-nak kívánt emléket állítani, és a kezdeti esszéiben a tökéletes nemesember ideálképét alkotja meg, hogy barátja kiválóságát érzékeltesse,¹⁴ az egész könyv pedig nem más, mint az eredetileg a portré keretének szánt szöveg-ornamentika túlbujjánása.¹⁵

Ha pedig néhány lépést hátrálunk, hogy az egész fejezetet egyszerre lássuk, akkor nem lehet nem észrevenni, hogy a beszéd két modulusának megkülönböztetése itt nem általános következtetések kiindulópontjaként szolgál, és nem is a műveltséganyag retorikai elrendezésének eszköze. Az egymást keresztező tipológiák horizontja egy konkrét, „tapasztalatból ismert alaptermészet”, metszéspontjaik pedig azt az *írott beszédet* határolják körül, amely a szabályszerű kifejtés, az *ars* rovására a *fortunának*, a véletlen leleménynek nyit teret már ebben a szövegben is. Az írás leértékelése a beszédhez képest¹⁶ ugyanebbe az irányba mutat.

Villey-nek mindenesetre abban igaza van, hogy a hang itt még sokkal kevésbé személyes, mint a későbbi kiadások hozzá- és betoldásaiban, vagy akár az 1578–80 körülre datálható szövegekben. Akkortájt fogalmazta Montaigne az 1580-as kiadás bevezetőjét is, amelyben bejelenti az önábrázolás, a „peinture de moi” programját. Villey szerint a kezdeti önálló, imitatív próbálkozások után ekkorra ébredt rá az önábrázolásban rejlő írói lehetőségre, és az *Esszék* nem egyéb, mint ennek a lehetőségnek a kiaknázása a továbbiakban. Ha azonban ismét közelebb lépünk a szóban forgó fejezet 1572-ben papírra vetett kulcsmondatához („Tapasztalatból ismerem az ilyen alaptermészetet...”), akkor azt látjuk, hogy Montaigne egyfelől egy olyan retorikai megoldáshoz folyamodik itt, ami lehetővé teszi számára, hogy a továbbiakban áltárgyilagosan, egyes szám harmadik személyben beszéljen saját magáról, és ez felfogható az önábrázolás valamiféle szégyenlős, még csak félig-meddig vállalt, vagy kellőképpen nem tudatosított módozatának, másfelől pedig azért van *szüksége* ennek az „alaptermészetnek” a játékba hozására, hogy *a saját tapasztalatára* hivatkozhasson. Ami azért mégiscsak arra utal, hogy a sokat emlegetett „peinture de moi” nem az *Esszék* programja, hanem az *Esszék* programjának szükségszerű *mellékterméke*. Aki a tapasztalatra szándékozik támaszkodni egy olyan korban, amikor a tapasztalatnak semmi becsülete nincs a hagyomány tekintélyével szemben, amikor „többet foglalkoznak az értelmezések értelmezésével, mint a dolgok értelmezésével” (3.13.350.), amikor a tudomány abból áll, hogy „az egyik szót a másikra, és gyakran ismeretlenebbre cseréljük” (3.13.351.) – annak *a saját tapasztalatához* kell folyamodnia, és ez szükségképpen jár együtt a tapasztaló én előtérbe helyezésével.

Ami pedig „Az olvasóhoz” című előszót illeti, legyen szabad megjegyeznem, hogy az előszókkal két baj van általában. Az egyik, hogy a könyvek azon részét alkotják, ameddig általában mindenki eljut. A másik, hogy minél komplexebb és eredetibb egy mű, annál kevésbé lehetséges mibenlétét egy előszóban megelőlegezni. Ez a két baj együtt már sok félreértés és félremagyarázás forrása volt. Montaigne nyilvánvalóan ironikus, paradoxo-

¹⁴ Például Butor, 44–45. Ez a magyarázat du Perron bíboros („a derék emberek breviáriuma”, idézi Maurice Rat, „Introduction”, in *Oeuvres complètes* [a továbbiakban: OC] szerk. A. Thibaudet, M. Rat, Párizs, Gallimard, 1962. 3.), illetve Charles Sorel („az udvari és világi emberek rendes kézikönyve”, *Bibliothèque Française*, Párizs, 1667. 80. idézi Pierre Coste, *Essais de Michel, seigneur de Montaigne*, Hága, P. Gosse és J. Neaulme, 1727. 5. kt, 302.) egy-egy megjegyzésére megy vissza.

¹⁵ Butor, 67.

¹⁶ A beszéd elsőbbségét hangoztatja, és saját írását mint beszédet és gesztikulációt értelmezi például ezen a helyen: „Mármost amennyire az illendőség megengedi, hangot adok itt hajlamaimnak és vonzalmaimnak; de szabadabban és szívesebben teszem ezt előszóban, ha bárki többet akarna megtudni. Jóllehet, ha valaki figyelmesen tanulmányozza ezeket az emlékiratokat, rá fog jönni, hogy mindent elmondtam, vagy mindent jeleztem. Amit nem tudok kimondani, arra ujjal mutatok” 3.9.245.

nokkal játszó előszavát, amelynek utolsó mondatában lebeszéli az olvasót az *Esszék* olvasásáról, és egy „Adieu”-vel búcsút vesz tőle, kiváltképpen nem volna szabad a mű sommázataként értelmezni.¹⁷

A két 1580 utáni betoldás közül az első a Cassius-exemplumot követi. Itt szó sem lehet arról, amivel nem egy értelmező magyarázta az *Esszék* ellentmondásról ellentmondásra haladó mozgását, hogy tudniillik ezek az ellentmondások Montaigne hanyag, a szövegösszefüggést figyelembe nem vevő írásmódjának következményei. Ez a mondat ugyanis a bevezetőben felvázolt megkülönböztetést erősíti meg a tapasztalatra hivatkozva; közvetlenül az ezzel ellentétes exemplum után semmi más szerepe nem lehet, mint ennek az ellentmondásnak a kiélezése.

A másik betoldásról esett már szó. A beszéd és írás viszonyát megpendítő mondat előtt helyezkedik el, és az előtte álló oppozíciót (magány–senyvedés–vonszolódás vs. izgalom–élet–kegyelem) most már leplezetlenül a saját tapasztalat fényébe, egyes szám első személybe transzponálva a magányos írás és a társasági beszéd ellentétbe írja bele. Ezt erősíti meg a folytatás már elemzett, átírt mondata, amely egyben a fejezet zárómondata is az 1588-as változatban.

Ez a változat már három terjedelmes kötetre rúg, és az *Esszék* ötödik kiadását képviseli. Montaigne ekkorra kétségbevonhatatlanul író. Mármost meglehetősen furcsa azt olvasni egy írótól a 16. század vége felé, hogy beszéde szerinte többet ér, mint amit leír. Egy ilyen kategorikus állásfoglalás az írással szemben aligha érthető másként, mint *egy íráseszmény* bejelentéseként.

A bordeaux-i példány margóján Montaigne a fejezetet egy hét mondatos bekezdéssel toldja meg. „Megesik velem az is...” – kezdi, mintha egy félbemaradt beszélgetést folytatna. Ha visszakeresünk, hogy mi az, ami még megesett vele, természetesen semmit sem találunk. Mintha ez a mondat nem ahhoz kapcsolódna, ami a bordeaux-i példány papírján kinyomtatva áll, hanem a szerző azzal kapcsolatos reflexióihoz. Az „is” arra szolgál, hogy a most következő reflexió előhívja, megidézze ezeket a reflexiókat – *az olvasó elméjében*. De ne feszítsük tovább: az esik meg vele, hogy nem találja magát ott, ahol keresi, és inkább magára lel egy véletlenben, mint ítélőképessége vizsgálódása által. De hol keresi (és nem találja) magát? Hol kellene lennie ennek a „magam’-nak? Úgy tűnik, semmilyen más válasz nem lehetséges, mint az, hogy itt, ahol vagyunk, ebben az írásban, az *Esszék*ben, a „szerzőjével egylényegű könyv”-ben (2.18.416). Montaigne visszaolvassa, amit írt, és nem találja magát benne:

„Valami éleselméjűséget kanyaríthattam írás közben [...]; olyannyira elveszítettem a fonalat, hogy nem tudom, mit akartam mondani; és némelykor egy idegen hamarabb fölfedezte, mint én.”¹⁸

Itt már olyan írásról van szó, ami nem a gyertyafüstös buzgólkodás eredménye, hanem a beszéd tulajdonságait hordozza. Ez a *fortuna* jegyében álló írás azzal a kockázattal jár, hogy minden egyes visszaolvasása más olvasatot ad;¹⁹ és előfordulhat, hogy az a „ma-

¹⁷ Azok az értelmezők, akik az „Avis”-t a mű sommázatának tekintik, nem is mulasztják el Montaigne szemére vetni, hogy az *Esszék* nagy része nem ezt a programot valósítja meg. Például Champion, 53–54.

¹⁸ A kipontozott rész három közbevetett mondatot – három villámgyorsan egymásra csapó reflexiót – takar, amelyeket a modern kiadások zárójelben hoznak. Az elsőben helyesbít: ami neki éleselméjűség, az másnak bizonyára nem az. A másodikban ezt a szerénykedést főleg udvariaskodásnak minősíti, hiszen (harmadik reflexió) mindenki a saját mércéjével mér.

¹⁹ Egy másik helyen, az emberi állapot nyomorúságos voltáról szóló egyik nevezetes tirádában (2.12.290–291) az önmagában felfedezett „hívságok és gyengeségek” között említi ugyanezt az él-

gam”, akit keresek benne, az idegen másik – az olvasó – számára hozzáférhetőbb, mint számomra; mert ez a „magam” már nem az *ars* által megkonstruált, hanem a szüntelen reflexiókban felhalmozódó én, egy „formátlan és változékony szerkezet, melynek minden darabja minden pillanatban külön mozog.” (2.1.13). Ezt az ént egyetlen egyetlen élmény- emlékezésben átfogni, valamennyi mindig fedésben marad belőle. És nemcsak hogy ez a másik, ez a fedett rész is én vagyok, hanem éppenséggel ez az, amiben individualitásom a magam számára is különbözőségként, nem-azonosságként – azaz egyáltalán – adódik.²⁰ Itt van a gyökere a sok sehová sem vezető okoskodásnak egyfelől őszinteség és identitás, másfelől őszintétlenség és reflektivitás összefüggését illetően. A reflektivitás elkerülhetetlenül egy másikat fed fel a ,magam’-ban, és ezáltal megnyitja a szerep, a maszk és az alter ego lehetőségét. Egyfelől azonban, míg a reflektivitás *elfed* egy másikat, addig a reflektálatlan, önazonos én *elfed* egy másikat, vagyis maga nem más, mint pusztán egy másik. Arc nélküli maszk, ego nélküli alter. Másfelől, ez a megnyitás nem azt jelenti – ahogy különféle kultúrscsöszök gondolják és hirdetik –, hogy a reflektivitás szükségképpen őszintétlenséggel és szerepjátszással jár együtt, hanem csupán annyit jelent, hogy az én – erkölcsi kérdés.²¹

*

A következő mondat így hangzik:

„Si je portoy le rasoir par tout où cela m’advient, je me desferoy tout.” (Ha mindennél használnám a borotvát, ahol ez [tudniillik hogy nem találom magam] előfordul, egészen elpusztítanám magam.)

A mondat értelmezéséhez a ,rasoir’ szó három jelentését lehet figyelembe venni. Jelenthet borotvát, jelentheti fegyver (kard, lándzsa stb.) pengéjét, és jelenthet kaparókést. Az első jelentése az alapvető, a ,penge’ jelentés egy hasonlat ellipszise,²² a „kaparókés” jelentés pedig korlátozott, csak az írástudók körében használatos: borotvával kaparták ki a nem kívánt szöveget a pergamenről, majd később még a mainál lazább szerkezetű és vastagabb, kézzel merített papírról is. Mármost a mondat első felében, minthogy a ,mindenütt, ahol’ egy írás helyeire vonatkozik, a szó nyilván kaparókést jelent. A második részmon-

---

mény: „Írásaimban sem mindig találok nyomát az első elgondolás színeinek; nem tudom, mit akartam mondani, és gyakran lázasan nekiállok javítani, új értelmet adni neki, mert elveszítettem az előbbi, ami többet ér volt.” Megint másutt ismét a szerencse művének tulajdonítja ugyanezt a jelenséget: „De még nyilvánvalóbb a szerencse szerepe mindazokban a művekben, amelyeknek csinosasága és szépsége nem csupán alkotójuk szándéka, hanem tudta nélkül jött létre. Egy jószemű olvasó gyakran más tökéletességet fedez fel mások írásaiban, mint amelyet szerzőjük megalkotni szándékozott vagy észrevett volna, és amely gazdagabb értelmet és arculatot kölcsönöz nekik.” 1.24.169.

²⁰ „Az én otthonos, és mégis oly idegen alakjának megtalálására irányuló törekvésnek akkor van a legtöbb kilátása a sikerre, ha mintegy lesből, várakozó fedezékből, minden előítélet nélkül engedni közel jönni annak mocanárait, hogy aztán minden várakozástól eltérő másságukban megragadhassa őket.” Hugo Friedrich, *Montaigne*, 2. kiadás, Bern, Francke, 1967, 201.

²¹ Ezt a problémát O’Neill – Marx nyomán – hasztalanul próbálja külsővé válás (externalization) és elidegenedés (estrangement) megkülönböztetésével eltüntetni (John O’Neill, *Essaying Montaigne. A study of the Renaissance Institution of Writing and Reading*, London, Routledge & Kegan Paul, 1982. 72.). A külsővé válás lehetőségével az elidegenedés lehetősége is nyitva áll, és nincs az a társadalmi formáció, amelyik az ebből adódó erkölcsi feladatot levehetné az egyén válláról.

²² Még hasonlatként fordul elő a 13. századi *Roman de la rose*-ban: „Ele est aguë por percier, / E trenchant con rasoirs d’acier” (Guillaume de Lorris, Jean de Meun[*g*], *Le roman de la rose*, 5 kt, szerk. Ernest Langlois, Párizs, Firmin-Didot, 1914–1924. 2. kt, 1845–1846. sor.

datban ellenben (,egészen elpusztítanám magam') a borotva már mint gyilkos szerszám szerepel. Ezt a jelentést előkészíti a ,fegyver' jelentéskörébe tartozó szavak használata az előző mondatokban. Az ,eslancer', amit ,kanyaríthattam'-nak fordítottam, vívómozdulatot is jelenthet; az éles/tompa ellentétpár pedig annál is inkább a fegyver képzetét idézi fel, mert a ,morne' eredetileg egy gyűrű volt, amivel a fegyver hegyét tették ártalmatlanná gyakorláskor.²³

Ezzel a második részmondattal azonban van egy kis probléma. Montaigne a ,desfaire' igét négy különböző jelentésben használja. Egyszer, ,(se) desfaire de' alakban, a ma is használatos értelmében (,megszabadul, illetve megszabadít valamitől'), másszor ,desfaire' alakban a ma már nem használatos ,csatában) legyőz' értelemben, amiből a ma is élő ,défaite' (vereség) szó származik, harmadszor, ugyancsak ,desfaire' alakban, a ma már nem használatos ,végez vele, elpusztít' értelemben, negyedszer, ,se desfaire' alakban, a ma már szintén nem használatos ,végez magával, megöli magát' értelemben. Itt nyilvánvalóan az utóbbi jelentés jöhet csak szóba. Azonban ha valaki nem veszi tekintetbe Montaigne szóhasználatának jellegzetességeit, akkor ez a mondat azoknak a helyeknek egyike, amelyekben a felületes olvasat megbotolhat, az erőszakos értelmezés pedig megkapaszkodhat. Ráadásul a 16. századi francia nyelv, a français moyen kissé konfluens szemantikája is arra csábít, hogy a konszenzusra hagyatkozva próbáljuk megállapítani egy-egy kifejezés jelentését, ahelyett hogy a szójelentések által létrehozott kontextusra ügyelnénk. Tudni érdemes azonban, hogy a jelentéskörök elmosódása ebben a nyelvben – és főképpen Montaigne nyelvében – elsősorban, sőt majdnem kizárólag az elvont, fogalmi szókészletre vonatkozik; a konkrétumokat illetően legalább olyan pontos, mint a következő századok során „megrendsabályozott” francia nyelv.

Érdemes szemügyre vennünk, hogyan alakul (át) ez a mondat tizennégy különböző fordításban. Két fordító mindvégig megmarad a ,rasoir' első jelentésénél (,ha mindenütt használnám a borotvát, akkor kopaszra/simára borotválnám magam'):

„Doch, wenn ich das Scheermesser allenthalben ansetzte, wo mirs Noth thut, da würd' ich sehr glatt werden.”²⁴

„Dacă aş trage cu briciul pe tot locul unde-mi răsar, aş rămine chilug.”²⁵

Ezek a fordítók improvizálnak, a mellékmondat kontextusából próbálják kitalálni a „je me desferoy tout” értelmét.

Öt fordító a ,kaparókés' jelentés mellett marad:

„Falls ich überall, wo mir dieses widerfährt, das Messer gebrauchen wollte, müßte ich schier mein ganzes Werk fortschaben.”²⁶

„Wenn ich das Radiermesser überall ansetzte, wo mir dies widerfährt, so würde ich gleich alles auslöschen.”²⁷

²³ *Le petit Robert*, MORNE (2). Ezt az érvet Sugg is használja (96.), de ismét túlfeszíti a szó jelentését, amikor a fegyvert kardként azonosítja, hogy azután a hagyományos kard-toll hasonlattal támaszthassa alá érvelését; csakhogy a ,morne' a lándzsa hegyének tompítására szolgált.

²⁴ *Gedanken und Meinungen über allerley Gegenstände*, ford. Johan Joachim Christoph Bode, 6 kt, [Berlin, 1793–95.] Wien-Prag, Haas, 1797. „Von trägen und allzeit fertigen Zungen”, 63.

²⁵ *Eseuri*, ford. Mariella Seulescu, Bukarest, [Editura științifică, 1. kt 1966, 2. kt 1971.] Minerva [Biblioteca pentru toți] 3 kt, 1984. „Despre vobirea grabnică sau înceată”, 1. kt, 42.

²⁶ *Versuche*, ford. Wilhelm Vollgraff, Berlin, Wiegand und Grieben, 1908. „Über die Begabung, aus dem Stegreif oder nach langer Vorbereitung zu sprechen”, 40.

²⁷ *Essais*, ford. és vál. Herbert Lüthy, Zürich, Manesse, [1953] 1985.

„If every time that happened I were to start scraping out words with my eraser I would efface the whole of my Essay.”²⁸

„Ha minden helyet kivakarnék, ahol ez megesik velem, mi sem maradna az írásomból.”²⁹

„Wenn ich mein Radiermesser überall ansetzen wollte, wo mir so etwas widerfährt, müßte ich mein ganzes Buch löschen!”³⁰

Ezek a fordítók a ‚desfaire‘ mai jelentéséből indulnak ki: ‚je me déferais [de] tout [mon livre]‘ – vagyis az egésztől (az egész könyvtől) megszabadulnék. Egyfelől azonban a ‚se desfaire tout‘ semmiképpen sem tekinthető a ‚se desfaire de tout‘ „hanyag”, „pongyola”, „dialektális” vagy „idiomatikus” változatának. Az igevonzatok jelentés-konstituáló szerepe az analitikus nyelvek fundamentális vonása. Másfelől ez a megoldás sehogy sem jön össze a borotvával, ezért ezek a fordítók kénytelenek az egész könyv törléséről/kivakarásáról beszélni. A szövegelőzményből azonban kitűnik, hogy az írás *egyres helyeiről* van szó, és nem az egészéről. Nem világos, miért járna ezeknek a helyeknek a törlése az egész írás megsemmisítésével. A Montaigne „hanyagságáról” és „következetlenségéről” szóló évszázados diskurzus itt bosszulja meg magát: a szöveg korántsem enged meg annyi szabadságot, amennyit a fordítók megengednek maguknak.

Két fordító a ‚borotva‘ jelentést próbálja átvinni az írásra, ami sima képzavart eredményez:

„Ba, gdybym chciał przykładać brzytwę wszędzie, gdzie mi się to trafi, wnet wygolilibym wszystko.”³¹

„Bár végigszánhatnám minden ráncomat borotvával, talán simább lenne tőle a gondolatom is.”³²

Pedig hát ez a mondat volna a fejezet kulcsa. Itt mélyül el és élesedik ki igazán a finom elmozdulások és kontrasztok sorában létrejött jelentés-összefüggés. Ha minden olyan szöveghelyet törölne, mondja Montaigne, ahol nem talál magára, akkor *önmagát* pusztítaná el. Vagy ahogy fentebb már megkíséréltem megfogalmazni: az én nem egyéb, mint a reflexióban létesülő nem-azonos. Még egy hely van az *Esszé*kben, ahol Montaigne egyes szám első személyben használja ezt az igét, ismét az önismerettel összefüggésben. Érdekessége, hogy figura etymologicát alkot a másik jelentéssel. A szövegkörnyezettel együtt idézem:

„Ha mások úgy figyelnék magukat, mint én, megannyi hiábavalóságot és ostobaságot találnának magukban, mint én. *Úgy szabadulhatnék meg csak ezektől, ha önmagamtól megszabadulnék.* Ebben a pácban vagyunk mindannyian, az ilyenek meg a másmilyenek egyaránt; mégis azoknak, akik tudják, kicsivel jobban áll a számlájuk, ha nem tévedek.”³³

²⁸ *The Complete Essays*, ford. M. A. Screech, London, Penguin Books, 1991. „On a ready or hesitant delivery”, 40.

²⁹ *A kegyetlenségről*, ford. Antal László, Bp. Európa, 1997. „A sietős és a fontolgató beszédmódról”, 59.

³⁰ *Essais*, ford. Hans Silett, Frankfurt, Eichborn, 1998.

³¹ *Próby*, ford. Tadeusz Żeleński, Varsó, [1914–17] PIW, 1985. „O mównieniu powolnym i rychłym”, 108.

³² *Esszék*, vál. ford. Bajcsa András, Bp. Bibliotheca, 1957. „Talpraesett beszéd, megfontolt beszéd”, 15.

³³ „Si les autres se regardoient attentivement, comme je fay, ils se trouveroient comme je fay, pleins d’inanité et de fadaise: De m’en deffaire, je ne puis, sans me deffaire moy-mesmes. Nous en sommes tous confits, tant les uns que les autres. Mais ceux qui le sentent, en ont un peu meilleur compte : encore ne sçay-je.” (*Essais*, 1000; illetve 3.9.268) Itt a szójáték miatt kellett ugyanazzal az igével visszaadnom mindkét jelentést.

Az önmegfigyelés által feltárt semmiségek sem kiiktatható részei az éennek. A reflektív tapasztalatot integrálni képes személyiség gazdagabb („jobban áll a számlája”).

Viszont ha a borotva nem kerül a helyére, akkor az egész fejezet alig lesz több, mint amennyit Villey látott benne: tudálékos *leçon*.

Két fordító észreveszi, hogy a mondat második felében önmegsemmisítésről van szó, de érthetetlen módon ejti a borotvát, és ezzel az önpusztítás képzetének érzéki konkrétságavész el. A mondat értelme nagyjából megmarad, de sokat veszít erejéből:

„If I should make erasure so often as this inconvenience befalls me, I should make clean work.”³⁴

„If I erased every passage where this happens to me, there would be nothing left of myself.”³⁵

Végül, mindössze három fordítónál olvasható az eredetihez híuen a kaparókés/írás → gyilkos penge/test transpositio:

„Had I always a razor about me, where that hapneth, I should cleane raze myselfe out.”³⁶

„Se io portassi il rasoio per tutto, doue ciò mi auuiene, io mi sffererei tutto.”³⁷

„Если бы я пускал в ход всякий раз когда в этом является надобность, от меня ровно ничего не осталось.”³⁸

Véletlen talán, hogy a modernitás diskurzusától legkevésbé befolyásolt fordítók – a két legkorábbi³⁹ és az orosz – maradtak híek ahhoz, ami az eredetiben áll?

*

A borotva váratlan felbukkanása és a test felé fordítása – metaforikusság ide, feltételes mód oda – motiválatlan szuicid készletés feltöréséről tanúskodik. Hogy Montaigne-nak volt tapasztalata a depresszióról, sőt – ami már komoly depresszióra utal – az ellene folytatott küzdelemről, az nem kétséges abból, hogy ez az egyetlen saját tapasztalata, amelyet ő, a tapasztalatok fáradhatatlan lajstromozója, énjétől idegennek nyilvánít.⁴⁰ *Útinaplójában* feljegyzésre érdemesnek tartja, hogy a szórakoztató elfoglaltságoknak köszönhetően elkerüli a

³⁴ *The Works of Michael de Montaigne*, ford. Charles Cotton, London, John Templeman, [1842] 1845. „Of quick and slow speech”, 16. A „make clean work” egyik jelentése: „gyilkolni”.

³⁵ *The Complete Works of Montaigne*, ford. Donald M. Frame, Stanford UP [1948] 1980. „Of prompt or slow speech”, 27.

³⁶ *Essays*, 1 kt, ford. John Florio [1603, 1613, 1632. 3 kt, London, Saintsbury, 1893.] London, Gibbings, 1903. „Of readie or slow Speech”, 76.

³⁷ *Saggi di Michel sig. di Montagna, overo Discorsi naturali, politici e morali*, ford. Marco Ginammi, Venecia, M. Ginammi, 1633. „Del parlare pronto, ouero tardo”, 28.

³⁸ *Opitii*, ford. A. Sz. Bobovics, Moszkva/Leningrád, Izd. Akademii Nauk, 1954. 51.

³⁹ Girolamo Naselli 1590-ben megjelent fordításában (*Discorsi morali politici e militari del sig. Michiel di Montagna*, Ferrara, B. Mamarello, 1590.) sajnos nem szerepel ez a fejezet.

⁴⁰ „Az a mélabús, következőképpen természetes alkatommal ellentés kedély...” 2.8.68, kiemelés tőlem. Az *Esszék* második, „A szomorúságról” szóló fejezete pedig ezzel a gyanúsán ellenséges hangú tirádával kezdődik: „Engem jó messzire elkerült ez a szenvedély, nem szívelem, nem becsülöm, bár a világ, mintegy megállapított áron, megkülönböztetett tiszteletben tartja. Ezzel öltözteti bölcsességét, erényét, lelkiismeretét: ostoba és nemtelen ékesség. Az olaszok, igen helyesen, ugyanezzel a szóval illetik a gonoszságot. Mert olyan tulajdonság ez, mely mindig ártalmas, mindig esztelen, s mint mindenkor gyáva és alantas érzéstől, a sztoikusok eltanácsolják tőle a bölcsüket.” (1.2.23).

melankólia,⁴¹ és az *Esszék* egy helye arról árulkodik, hogy naponta küzd ellene.⁴² Ez a hely azért is figyelemre méltó, mert közvetlenül kapcsolja össze az *Esszék* keletkezésének folyamatát a depresszió elleni küzdelemmel. Érdekes, hogy azok az értelmezők, akik Montaigne melankóliájában vélik megtalálni az *Esszék* létrejöttének magyarázatát, se erre a helyre, se a borotvára nem hivatkoznak. Ennek gyanúm szerint az az oka, hogy a keletkezés nem mint *follyamat*, hanem mint *eredet* érdekli őket; az *Esszék* létrejöttének *miértjére*, és nem *hogyanjára* keresik a választ. Az előbbire nézvést pedig látszólag kimerítő tájékoztatással szolgál az *Esszék* két másik, számtalanszor idézett helye. Az első „A tétlenségről” szóló fejezetben található. Villey szerint ez a fejezet is a legelső, 1572-re datálható szövegréteghez tartozik. Ritka jellegzetessége, hogy Montaigne utóbb szinte semmit sem változtatott rajta, mindössze két idézetet iktatott be 1580 után.⁴³ Amellett, ha elfogadjuk Villey korszakolását, akkor Montaigne ebben a fejezetben (vagyis, Villey állításával ellentétben, már az *Esszék* írásának legkorábbi szakaszában) beszél először egyes szám első személyben saját tapasztalatáról:

„Nemrégiben, amidőn azzal az eltökélt szándékkal vonultam vissza otthonomba, hogy nem törődöm mással, mint hogy életem maradék idejét nyugalomban és félrevonulva töltssem el, úgy véltem, nem tehetek szellememnek nagyobb szolgálatot, mint ha teljes tétlenséget biztosítok számára; azt reméltem, hogy csak önmagával társalogjon, megállapodjon és megüledjen magában; azt reméltem, hogy mostantól ez nem esik majd nehezebbre, hiszen az eltelt idővel súlyosabb, érettebb lett. Ám úgy látom,

az ingadozásra / Tétlenség csábít,

hogy éppen ellenkezőleg, az elszabadult csikó százszor több gondot okoz önmagának, mint korábban mások neki; megannyi agyrémmel és képzelt szörnyeteggel örvendeztet meg egyre-másra, minden rend és értelem nélkül, mígnem elkezdtem jegyzékbe szedni ezeket, hogy ostobaságukat és furcsaságukat kedvemre tanulmányozhassam, s abban a reményben, hogy idővel ő maga is szégyenkezni fog miattuk.”⁴⁴

Ez a hely önmagában még igazolja azt az elterjedt nézetet, mely szerint Montaigne-t magányában depresszív fantáziák és kényszerképzetek támadták meg, és azért kezdett el írni, hogy ezekről elterelje a figyelmét. Egyfelől, itt szó sincs melankóliáról, és annak a szorongásnak sincs nyoma, amely – mint fentebb láttuk – rajta hagyja nyomát a szövegen, mihelyt a depresszió képzete felmerül. Az „agyrémek” és „képzeltécek” nem egyebek, mint az éberálomban, szabadon asszociáló elme fantáziatermékei. Mint kissé előbb maga Montaigne is írja, a szellem,

„ha nem kötjük le valamely tárggyal, mely kordában tartja és kényszeríti, rend nélkül hányódik össze-vissza a képzelgések bizonytalan terében. [...] És nincs az a bolondság vagy ábránd, mit ki nem agyal e vergődése közben.”

Igaz, hogy az elme szabad asszociatív működése, akárcsak az álom, az énre nézve veszélyes képzeteket és késztetéseket sodorhat be a tudatos észlelés körébe, ez azonban, egyfe-

⁴¹ „Mindezek az időtöltések eléggé lekötnek: melankóliára, ami a halálom, és rosszkedvre percnyi időm nincs se itthon, se házon kívül.” (OC, 1235, Róma, 1581. március vége).

⁴² „Naponta szabadítom meg magamat elmélkedéssel attól a gyermeteg és embertelen kedélytől, amely oda vezet, hogy bajaikkal együttérzést és szánalmat kívánunk ébreszteni barátainkban.” 3.9.240.

⁴³ *Essais*, szerk. Villey, 32.

⁴⁴ 1.8.49. Az idézet Lucanus *Pharsáliájából* származik (IV. 737–738, Laky Demeter fordítása).

lól, korántsem utal depresszióra: éppen úgy, ahogy mindenki álmodik, mindenkinek vannak a tudatos énjén által idegenként elutasított képzeleti és fantáziái is. Másfelől semmi jele annak, hogy Montaigne ijesztőnek tartaná ezeket az „agyrémeket” és „képzelt szörnyetegeket”; éppen ellenkezőleg, „ostobaságuk” és „furcsaságuk” felkelti érdeklődését, és hogy kedvére tanulmányozhassa, elkezd „jegyzékbe szedni” őket. Érdemes észrevenni, hogy Montaigne jelen időt használ: „több gondot okoz”, „örvendeztetnek meg”. Nem úgy van tehát, hogy előbb voltak a fantáziák, majd következett az írás, amely – szerencsésen – elterelte róluk szerzőnk figyelmét. Igaz, hogy az idézett passzus kijelöl egy kezdetet („nemrégiben”), a továbbiakban azonban nem az *Esszék* keletkezésének eredetéről, hanem folyamatáról ad számot, mely nem más, mint e képzetek és fantáziák rögzítése. A „képzetések” másutt is az írás feladatával függenek össze számára:

„Ahhoz, hogy képzeletemet még képzelegni is bizonyos rend és terv szerint kényserítsem, és megóvjam attól, hogy elveszen és szertekalandozzon a levegőben, elegendő formába öntenem és feljegyezzenem a megannyi röpke gondolatot, mely megjelenik előtte. Figyelek képzelgéseimre, mert lajstromba kell szednem őket.” (1.18.416)

Elégedetlen, ha nem áll módjában rögzíteni őket:

„Lelkem azonban kedvemet szegi azzal, hogy legmélyebb, legbolondabb és nekem leginkább tetsző képzelgéseit rendszerint váratlanul termi, és olyankor, amikor a legkevésbé törekszem erre; és nem lévén ott helyben mihez kapcsolódnunk, hirtelen elillannak; lóháton, asztal mellett, az ágyban, de leginkább lóháton, ahol a tűnődés a legmesszebbre visz.” (3.5.114)

És Szókratész daimónjára hivatkozva talál igazolást számukra:

„Szókratész daimónja alighanem valami vágyképzet lehetett, mely elmélkedésének útmutatásaival dacolva jelent meg előtte. Valószínű, hogy egy olyan kifinomult, a bölcsesség és az erény szüntelen gyakorlására felkészült lélekben, mint az övé, ezek a vakmerő és zavaros hajlandóságok is mindenkor fontosak és követésre méltók. Mindenki lát magában olyan képeket, amelyeket egy mulékony, heves és véletlenszerű vélekedés efféle izgalma kelt. Rajtam múlik, jelentőséget tulajdonítok-e annak, amit okosságunk oly kevéssé fogad el. Nem oly rendszeresen, mint Szókratész, de magam is tapasztaltam hasonlóképpen kevéssé ésszerű, ám nagyon is meggyőző vagy elrettentő képeket, amelyeknek oly haszonnal és örömmel adtam át magam, hogy isteni sugallathoz hasonlónak tekinthetném őket.” (1.11.63–64)

A másik gyakran idézett szöveghely „Az apai szeretetről” szóló fejezet ajánlásának néhány mondata:

„Az a mélabús, következésképpen természetes alkatommal ellentétes kedély, amelyet a néhány esztendővel ezelőtt magamra mért magány rosszkedve termelt, először is elültette fejemben az ábrándot, hogy írásra szánjam magam. Azután pedig, teljességgel híján lévén minden más anyagnak, önmagamot állítottam magam elé alany és állítmány gyanánt. Ez a könyv, vad és különc szándékainál fogva, a maga nemében az egyetlen a világon.” (2.8.68).

Villey szerint ez a fejezet, mivel utalást tartalmaz Montmorency marsall halálára, legkorábban 1579-ben keletkezhetett. Tekintve azonban, hogy Montaigne az *Esszék* megírásának indí-

tékairól beszél benne, az idézett passzus kétségbevonhatatlanul ugyanarról az 1572-re tehető időszakról szól, mint „A tétlenségről” szóló fejezet fentebb idézett helye. Azok, akik az *Esszék* keletkezését Montaigne melankóliájával hozzák összefüggésbe, ezért némi joggal olvassák össze ezt a két szövegrészt, és így jutnak arra a következtetésre, hogy az utóbbiban említett „agyrémek” és „képzelt szörnyetegek” depressziós fantáziák és kényszerképzetek lehettek.⁴⁵

„Észre kellett vennie, hogy ezek az agyrémek és képzelt szörnyetegek nem ártalmatlanok. A fenevadat szabadította el bennük, amelynek most pontos rajzát adja”

– írja Pierre Leschemelle.⁴⁶ Jean Starobinski a reflexiót provokáló élményt, az én alteritását is ebből a feltételezett depressziós epizódból származtatja:

„Egy hirtelen kedélyváltozás alkalmából lett tehát íróvá, mely egy időre önmagától különbözővé változtatta.”⁴⁷

A nyíltan pszichopatológiai fogalmakat használó Gérald Nakam pedig még tovább megy, kölcsönös oksági kapcsolatot feltételez az *Esszék* megírása és a depresszió között:

„A mély melankólia betörései [„poussée”: a német „Schub” megfelelője] és a tébolytól való félelem nélkül az *Esszék* talán nem is létezne. [...] A »melankólia« és »a magány rosszkedve« állnak az *Esszék* eredeténél. [...] Lehet, hogy az *Esszék* nélkül [Montaigne] gyógyíthatatlanul elmerült volna a melankóliában?”⁴⁸

Roger Trinquet, aki nagyszerű könyvet írt Montaigne fiatalkoráról, egyik közleményében a dilettáns diagnózisok halmozásától sem riad vissza:

„a pszichiáterek joggal beszélnének itt skizoid tendenciákról, autisztikus képzelgésről, miközben a cyclothymia (azaz mániás-depressziós pszichózis) lehetőségét sem zárják ki.”⁴⁹

Ez a vélemény már nyilvánvalóan azoknak a stigmatizációs stratégiáknak a körébe tartozik, amelyek az *Esszék* értelmezését a modernitás egész időszakában végigkísérték.

Van azonban néhány körülmény, amely ellene látszik szólni mindezeknek az értelmezéseknek. Először is, úgy tűnik, a melankóliára mint az írás indítékára való hivatkozás az ajánlások és előszók kedvelt közhelye volt abban a korban. Henri Estienne Sextus Empiricus-fordításának előszavában (ezt a fordítást Montaigne is használta) elmondja, hogy azért kezdett bele a mű fordításába, mert különös melankóliába esett, és ebben az állapotában ez volt az egyetlen görög szöveg, amelyben örömét lelte.⁵⁰ Nicolas de Herberay des Essarts, a kor sztárfordítója⁵¹ pedig ezt írja Josephus Flavius-fordításának előszavában:

„Elveszítvén azt, amit a legjobban szerettem és becsültem ezen a világon, ez alkalmából olyan mély bánat lett osztályrészem, hogy megbetegedvén egy évig és még

⁴⁵ Például Champion, 49–50.

⁴⁶ Leschemelle 169.

⁴⁷ Starobinski 61.

⁴⁸ Egyetértőleg idézi Leschemelle, 168.

⁴⁹ Idézi Leschemelle, uo.

⁵⁰ *Sexti philosophi Pyrrhonianum hypotyposeon libri III*, Párizs, H. Estienne, 1562. Lásd Butor, 80.

⁵¹ Ő fordította az *Amadis de Gaule* című lovagregény első nyolc kötetét. Az *Amadis* a 16. századi Franciaország legnagyobb könyvsikere volt.

tovább szobámba zárva nyomtam az ágyat. Amely idő alatt a melankólia olyannyira hozzám szegődött, hogy (távol tartván magamtól mindent, ami megelégedésemre szolgálhatott volna) többször is azon a ponton voltam, hogy kiadom a lelkem: ami kétségen kívül bekövetkezett volna ama nagy élvezet nélkül, amelyet szenvedélyeim, sőt a melankólia helyes kormányzásában és a velük való társalkodásban leltem, nagy lelki megkönnyebbüléssel ismervén meg e módon, hogy minél nagyobb szabadsággal kell megmutatkoznia a végnek, annál kevésbé érzem közel magamhoz, mindenestre felszítottam fájdalmaimat, és óráról órára meghaltam, hogy ne tudjak meghalni, ami bizonytalannal annyira idegenné tette és elváltoztatta megszokott életmódomat, hogy mostanság csak a kellemetlenségben találok kellemet, és csupán a szomorúságban és magányban örömet, mert habár ezeket az élet halálos ellenségeinek tartják, mégis számomra lehetetlennek tűnik megmaradni nélkülük, és úgy tartom meg magamat általuk, mint a Szalamandra a tűz által. Minek okából Niceai Floriselt, Amadis fiát⁵² Essarts-ba küldtem, hogy ott növekedjen és múlassa az időt, és Josephust vettem a kezembe, aki bőven mesélt nekem a zsidókat ért balszerencséről háborúik és viszályaik során, és ez a história illet a nálam otthonos bajhoz és fájdalomhoz, tekintve hogy egész beszélye nem szól egyébről, mint setét és siralmas, mindazonáltal szép és meghallgatásra érdemes dolgokról, és nekem nem volt másra módom, mint hogy ezt tegyem írásba közönséges francia nyelvünkön.”⁵³

Mármost Montaigne is hasonló szövegösszefüggésben és beszédhelyzetben hivatkozik melankóliájára: a fejezet eleje (a modern kiadásokban az első két bekezdés⁵⁴) nem más, mint ajánlás D'Estissac asszonynak.⁵⁵

A reneszánszban nagy népszerűségnek örvendő antik elgondolás szerint a melankólia a kiemelkedő szellemi képességű emberek betegsége,⁵⁶ kézenfekvő tehát erre hivatkozni, ha a szerző mentséget keres műve megírására.⁵⁷ Ám miért kell Montaigne-nak mentséget keresnie? A legelterjedtebb vélemény szerint azért, mert az írás nem egyeztethető össze a hagyományos nemességgel, a „noblesse d'épée” életmódjával és életfelfogásával. Ezen a vé-

⁵² Niceai Florisel az *Amadis de Gaule* kilencedik (1551) és tizedik (1552) kötetének főhőse. Ezeket már nem Herberay des Essarts, hanem Gilles de Bouillon fordította.

⁵³ „Aux lecteurs”, in *Les sept livres de Flavius Josephus de la guerre et captivité des Juifs*, Párizs, J. Longis, 1553.

⁵⁴ Az első kiadásokban – a kor szokásának megfelelően – a szöveg margótól margóig fut, bekezdések nélkül, és csak a versidézetek tagolják. Ebben a fejezetben azonban már az első kiadás is új bekezdést nyit a „Ha van valóban természeti törvény...” kezdetű mondatnál (2.8.69), ami nyilvánvalóan az ajánlás elkülönítését szolgálja. A modern kiadások azzal, hogy az egész szöveget bekezdésekbe tördelik, eltüntetik ezt a határvonalat. Valójában itt soremelést kellene alkalmazniuk.

⁵⁵ Louise de la Béraudière, Louis d'Estissacnak, Aunis és La Rochelle kormányzójának özvegye. A család vélhetően az udvari nemesség legfelső köréhez tartozott, ugyanis amikor az ajánlásban is említett ifjú D'Estissac – alig egy év múlva – elkíséri Montaigne-t itáliai útjára, személyesen a királytól, III. Henrikől visz ajánlólevelet Ferrara hercegéhez. (Paul Bonnefon, *Montaigne. L'homme et l'oeuvre*, Bordeaux, G. Gounouilhout / Párizs, J. Rouam & Cie, 1893. 260.)

⁵⁶ Arisztotelész, *Problemata*, 30.1; egy helyütt Montaigne is hivatkozik erre a gondolatra: „Arisztotelész szerint minden kiváló lélekbe elegendik némi örület” 2.2.16; másutt pedig – tévesen, vagy romlott szöveg alapján – Platónnak tulajdonítja: „Platón szerint a mélabúsak tanulékonyabbak és kiválóbbak: nem igaz-e egyúttal, hogy hajlamosabbak az örültségre?” 2.12.193. A depresszió okozta szorongás itt is nyilvánvaló.

⁵⁷ Jean Starobinski, miközben erre a helyre alapozza feltevését Montaigne depressziós epizódjának és az *Esszék* keletkezésének összefüggéséről, maga sem zárja ki a lehetőséget, hogy a melankólia említése itt az írás „vétségének” kisebbítésére szolgál (58–59).

leményen van Villey,⁵⁸ Friedrich pedig azzal érvel, hogy Montaigne-nak alkalmazkodnia kellett célközönsége, az írást mint mesterséget megvető arisztokrácia ízléséhez és életfelfogásához, ha azt akarta, hogy könyvét olvassák.⁵⁹ E nagy tudású, a kort kitűnően ismerő szerzők véleményével szemben kissé félve jegyzem meg, hogy ez az érv Montaigne korában és kultúrájában nemigen állja meg a helyét. A 16. századi Franciaországban nem egy arisztokrata pályázott irodalmi babérokra.⁶⁰

Valószínűbbnek tűnik, hogy mindhárom szerzőnek könyve szokatlansága miatt kell mentegetőznie. Herberay des Essarts-nak azért, mert a lovagregény folytatását várják tőle, s ehelyett egy ókori zsidó történetíró munkájának fordításával áll elő; Henri Estienne-nak azért, mert a görög–latin hagyomány legkevésbé „épületes”, minden tudást és hitet kétségbe vonó művére pazarolta idejét. Montaigne pedig maga árulja el, ugyanebben a passzusban, kertelés nélkül és alig palástolt büszkeséggel, miért kell mentegetőznie: „Ez a könyv, vad és különc szándékainál fogva, a maga nemében az egyetlen a világon.”⁶¹

Azt, hogy – szemben ezzel az „irodalmi” melankóliával – az igazi depresszió mindvégig ott van a háttérben, és időnként előtör, az *Esszék* és az *Útinapló* már idézett helyei tanúsítják. Hiába igyekszik elfojtani, Montaigne kivételes reflektivitása természetesen a depresszió tapasztalata felé is nyitott marad. A testkontúr zavarai, a reifikációs élmények a projekció és szublimáció ismert áttételein keresztül megjelennek a „lajstromba szedett képzelgések” között, mint például abban az idegenekkel való érintkezés hasznát érzékeltető metaforában, mely szerint „agyunkat másokéhoz dörzsölve csiszoljuk” (1.16.201). „A talpraesett és megfontolt beszédéről” szóló fejezet utolsó előtti mondatában a borotva képzetében feltörő szuicid készletést egy olyan test-fantazma hívja elő, amelyik még akkor is bizarrnak minősíthető, ha figyelembe vesszük, hogy a test-képzet határai a reneszánsz kultúrában sokkal elmosódottabbak és hézagosabbak voltak, mint a modern korban.⁶² A saját test és a könyv azonosítását (a test kiterjesztését a könyvre vagy a könyvben reifikált testet?) még metaforaként is nehéz elfogadnunk, és talán ez is oka annak, hogy a fordítók nem mertek hinni a szemüknek. A test-írás fantazma újra és újra felbukkan az *Esszék*ben, és inkább tűnik evidens meggyőződésnek, mint pusztá metaforának:

„Egyáltalán nem tanultam a könyvcsinálást; de valamiképpen tanultam azt, amit csináltam, már ha valamiképpen tanulás az, ha hol a fejét, hol a lábát horzsolom és csippentem meg egyszer az egyik, másszor a másik szerzőnek.” (2.18.417)

Avagy, Plutarkhoszról szólva:

„Bosszant, mennyire ki van téve azok fosztogatásának, akik újra meg újra felkerek-sik; nem időzhetnek nála olyan röviden, hogy ne tőle venném lábamat vagy szárnyamat.” (3.5.112).

⁵⁸ *Les Essais*, szerk. Villey, 28.

⁵⁹ Friedrich, 16–17.

⁶⁰ A sort természetesen Marguerite d'Angoulême, azaz Navarrai Margit (1492–1549) kezdi; Blaise de Montluc, Franciaország marsallja *Commentaires* címen közli emlékiratait (1592); Michel de l'Hospital, Franciaország kancellárja beszédeinek gyűjteménye és politikai traktátusok mellett költeményeit is közreadja (1585) stb.

⁶¹ Az *Esszék* – és szerzője – egyedülálló voltának egyik tömör indoklása „A megbánásról” szóló fejezetben olvasható: „A szerzők néhány sajátos és különös vonásuk révén érintkeznek a néppel; én, elsőként, egész lényemmel, mint Michel de Montaigne, s nem mint grammatikus vagy költő vagy jogtudós.” 3.2.24.

⁶² Natalie Zemon Davis, „Boundaries of the self in sixteenth-century France”, in *Reconstructing Individualism. Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought*, szerk. Thomas C. Heller, Morton Sosna, David E. Wellbery, Stanford, Stanford UP, 1986. 53–63. 53, 56.

Ezzel a mondattal még Nietzsche is bajban volt, amikor egy Montaigne-ról szóló feledhetetlen passzusban idézte:

„Sokszorta nagyobb öröm a földön élni attól, hogy egy ilyen ember tollat fogott. Én legalábbis úgy vagyok ezzel a legszabadabb és legerősebb lélekkel, amióta megismerkedtem vele, hogy azt kell mondanom róla, amit ő Plutarkhoszról: »alig vetek rá egy pillantást, máris kinő egy lábam vagy egy szárnyam.« Ővele tartanék, ha az volna a feladat, hogy otthonosan éljünk a földön.”⁶³

Azonban azt már senkinek sem ajánlanám, hogy mindebből messzebbmenő pszichopatológiai következtetéseket vonjon le. Először is, visszatérő fantazmái, mint Montaigne is észrevette („Mindenkinek lát magában olyan képeket, amelyeket egy mulékony, heves és véletlenszerű vélekedés efféle izgalma kelt.”), valószínűleg mindenkinek vannak. Másodsorban, a normális – vagy legalább eltűrt – és abnormális lelki jelenségek egyezményes határai a reneszánsz korában egészen másutt húzódtak, mint a későbbi évszázadokban, következésképpen a fantazmák cenzúrája is – aminek köszönhetően mások szemében normálisnak tudunk látszani – más pontokon lépett működésbe. Cellini önéletrrásában olvashatjuk, hogy a római Angyalvár kapitánya, bizonyos Giorgio degli Ugolini lovag hol olajoskorsónak, hol békának, hol denevérenek képzelte magát, és úgy tűnik, ezen környezete sem akadt fent túlságosan, mindaddig, amíg bele nem halt.⁶⁴ Harmadsorban, a személyes tapasztalat megformálásának, a nyelv sematizáló-általánosító közegébe való átültetésének igénye életben tarthat és megerősíthet olyan fantazmákat, amelyek ennek az igénynek a szolgálatában felhasználhatók, még akkor is, ha a szerző civil énye egyébként kicenzúrázná őket. Test és írás azonosságának fantazmatikus képzete, meglehetősen ugyanannak az írói alkatnak egyik aspektusa, mint Montaigne eltökélt antiplatonizmusa, amellyel a lélek minden megnyilvánulását a testhez köti, és szkepszise, amely minden általános-elvont ismeretet a konkrét-érzéki tapasztalat próbájának vet alá.

*

A fejezet utolsó mondatával még tartozom. Így hangzik:

„A véletlen egyszer majd áthatóbb világossággal szolgál a déli napsütésnél; akkor majd csodálkozom tétováságomon.”

Montaigne, aki soha nem hivatkozik a jövőre, aki hiúságunk és ostobaságunk megnyilvánulásának tartja, hogy a jövőbe helyezzük reményeinket,⁶⁵ egy jövőbeni véletlentől/alkalomtól [rencontre] remélne teljesebb tudást önmagáról? A feltűnő stiláris emelkedettség, a ‚déli napsütésnél áthatóbb világosság‘ említése eszkatologikus célzás volna? Vagy a teljesebb tudás lehetetlenségét érzékeltető ironikus hiperbola? Jókedvű fintor a halál árnyékában?

Mit tudunk mi?

⁶³ *Unzeitgemässe Betrachtungen*, „Schopenhauer als Erzieher”, 2. Ezt a mondatot még én is túl óvatosan fordítottam. Az eredeti szöveg ezt is megengedi: „nem időzhetek nála olyan röviden, hogy egy lábat vagy szárnyat ne tépnék róla”.

⁶⁴ *Benvenuto Cellini mester élete, amiképpen ő maga megírta Firenzében*, ford. Füsi József, Bp., Corvina, 1968. 2. 11. 201.

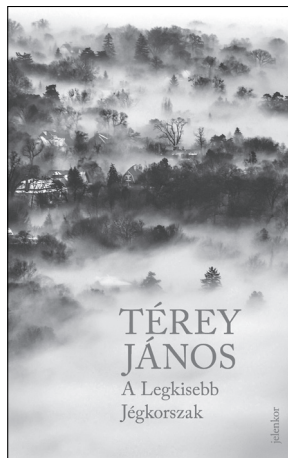
⁶⁵ „Mindig máshová gondolunk; horgonyunk és támaszunk egy jobb élet ígérete, vagy a gyermekeink kiválóságába vetett remény, vagy nevünk eljövendő dicsősége, vagy a megszabadulás e földi élet bajaitól, vagy a halálunkat okozókra leselkedő bosszú [...] És megannyi más körülmény mutatja időnket, tereli és fordítja el figyelmünket attól, hogy a dolgot önmagát tekintsük.” 3.4.58–59.

NAGY VULKÁNI TÉL A SVÁBHEGYEN

Térey János: *A Legkisebb Jégkorszak*

Verses regény több mint 600 oldalon! Byron műfajteremtő *Don Juanja* vagy Arany *Toldi-trilógiája* volt egykor hasonlóan nagy lélegzetű regényes elbeszélő költemény. Persze Téreytől már megszokhattuk ezt a műfajt, amely nála nem is egészen az, aminek látszatra mutatja magát, hanem inkább annak ironikus idézete. A vers többnyire nem ritmizált, rímes vers, hanem csak verssorokba tördelt, stilizált próza (vagy esetleg: szabadvers) – de közben azért gyakran „igazi” vers is, sőt „dal”, *A Legkisebb Jégkorszak* csaknem ötven fejezetében pedig túlnyomórészt olyan banális, prózai jelenetek olvashatók, amelyekben a realista kor- és helyrajz többek közt éppen a verses forma által billen át a parodisztikus-szatirikus hangnem felé. Ugyanakkor ezeket a „helyiérdekű”, svábhegyi eseményeket – ugyanis itt alapvetően egy „svábhegyi történettel” van dolgunk – az is kimozdítja realitá-sukból, hogy elképzelt, jövőbeni történéseként értendők, sőt: időnként az eposzok isteni dimenzióira emlékeztetően nagyszabású globális, kozmikus rendellenességek, klimatikus kataklizmák impozáns leírásai közé ékelődnek. Egy, a közeljövőben váratlanul beköszöntő kis („a legkisebb”?), azaz talán csak egy évig tartó „jégkorszakról” van szó, amelyet hatalmas vulkánkitörések idéznek elő. Térey mesélője, aki régi jó szokás szerint időnként kedves olvasóját is megszólítja, elsősorban arról számol be, hogy ez az egész Európára kiterjedő rendkívüli állapot milyen időjárási és politikai következményekkel jár Magyarországon, közelebről az uralkodó elit lakhelyén, a Svábhegyen.

Mivel a cselekmény 2019/2020 telén játszódik, és a fikció szerint ekkor – a jelen pillanattól nézve mindössze egy választási forduló elteltével – már olyan pártok és politikuskok kormányoznak, amelyeknek ma még nyomuk sincs, az a látszat keletkezhet, hogy *A Legkisebb Jégkorszak* valamiféle utópia vagy antiutópia, netán sci-fi. Erről azonban szó sincs. Térey satirikus meséje jelenkori politikai-társadalmi tendenciákat hosszabbít meg feltételesen és játékosan, anélkül, hogy akár irányzatos allegóriává válna, akár politikai jóvendőmondásra vállalkozna. A lehetséges műfaji és olvasói reflexeknek, várakozásoknak ellentmondóan valósággal zavarba ejtő, mi minden halmozódik fel az alaphelyzettel csak lazán összefüggő epizódokban, a téma alkalmi, redundáns variációiként, úgyszólván önálló betéttörténetekként, amelyek sem központi cselekménynek, sem általánosabb érvényű célzatosságnak nincsenek alárendelve. Ha végeredményben mégis kiolvasható a műből valamiféle tanulság, üzenet, baljós inntelem, az nem óhajtja a kelleténél komolyabban vétetni magát. Ez egyszerre erénye és fogyatékosága is Térey új verses regényének: egyrészt várakozást, feszültséget kelt meghökkentő expozíciójával: a globális felmelegedés és agasztó korszakában egyszerre rendkívüli lehűlés kö-

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2015
624 oldal, 3990 Ft

szönt be, és ez kiszámíthatatlan politikai válságot okoz – másrészt mindez a mesélő számára inkább csak alkalom a játékos, szertelen kitérőkre, privát jelenetekre, minden fantasztikumot nélkülöző jellem- és helyzet tanulmányokra, virtuóz stílusparódiákra. Vagyis olyan korrajzot olvasunk, amelyben a szokatlan verses műfaj és a feltételezett természeti katasztrófa kizökkent perspektívából láttat ismerős jelenségeket, ugyanakkor a jövő idő, főleg politikai szempontból, nem több mint paródia, úgyszólván egy aktualizált shakespeare-i királydrámáé.

A képzeletbeli jövőbeni események nagyrészt megtörtént előzményekre támaszkodnak, a szereplők közül többen Térey korábbi műveiből (*Asztalízene*, *Protokoll*) valók, a helyszínek pedig nemhogy valóságosak, de a mesélő többek közt éppen arra fordít nagy gondot, hogy a realista klasszikusokhoz méltón minél pontosabban és érzékletesebben, és ha épp úgy adódik, geológiai vagy helytörténeti kommentárokkal megtűzdelve írja le őket. A nyitány mindjárt egy apokaliptikus vízió: kitör az Eyjafjallajökull nevű izlandi vulkán, és Mátrai Ágoston, Magyarország izlandi konzulja (akitől a *Protokoll*-ban még úgy búcsúztunk, hogy külügyminisztériumi protokollfőnökből rigai nagykövet lett) a helyszínen tudósít a lenyűgöző látványról, többek közt Weöres Sándor-verssorokat idézve. Az Eyjafjallajökull az a vulkán, amelynek legutóbbi kitörése 2010-ben akkora hamufelhővel borította be Észak- és Közép-Európa egyes részeit, hogy napokig szüneteltetni kellett a légiforgalmat. Ezúttal, 2019 tavaszán a helyzet sokkal súlyosabb, más izlandi vulkánok is kitörnek, hamueső hullik már Reykjavíkra is, menekülnek a külföldiek, bezárják, kiűrik a követségeket, így a magyar konzulátust is, és titkárával együtt hazarendelik Mátrait.

Ezzel egyidejűleg kitör az Etna is – ennek egy másik jeles szereplő, Szemerédy Alma, dekoratív, kívánatos, harmincnégy éves pesti sztárügyvédnö szemszögéből vagyunk tanúi. Ő éppen rögtönzött szabadságát tölti Cataniában, de mikor itt is kezdi elönteni az utcákat a füstölgő lávaörmény, a többi turistával együtt ő is pánikszerűen hazamenekül. „A légköri kár miatt hónapokra / És az egész világra kiterjedően / Csökken majd a nap-sugárzás. / Savas esők itatják át mérgeükkel a növénytakarót. / A por- és hamuszemcsék leárnyékolják Európa egészét, / Nem engedik a Föld felszínére a napfényt, / Isten mostani fakóbb napját sem.” Hat-tíz fokkal hidegebb lesz a nyár, nem terem meg a búza, szélsőségesen hideg telek jönnek, terjednek a horror-szenáriók, a világvége-jóslatok: „Mintha máris számkivette Sionból, / Babilon vizeinél ülnének mind; / Habár zsolttárak jajgatása néma.”

A „Nagy Vulkaní Tél” beköszönt Budapesten is. Mint már a *Protokoll* és az *Átkelés Budapesten* is tanúsította, Téreyt különféle más külföldi városok és szülővárosa, Debrecen után újabban Budapest érdekli mint színtér és mint szereplőinek környezete. De *A Legkisebb Jégkorszakot* láthatjuk akár fordítva is: szerzője korunk (vagy a közeljövő?) „uralkodó elitjére” kíváncsi, és mivel ennek kiváltságos lakhelye a „Hegyvidék”, a Svábhegy, verses regénye nagyrészt itt játszódik. Itt (az Ózike úton) lakik most már Mátrai is, mióta feleségül vette a *Protokoll*-ból szintén ismerős Fruzsínát, aki gyermeket vár tőle. Igaz, Mátrai időközben már elmúlt ötvenéves, és a reykjavíki konzulkodás után otthagyta a Külügyet, úgyhogy most „munkanélküli”, de fiatal hitvesével egyelőre megélnék félretett pénzükből és Fruzsina fizetéséből, élvezik „új-svábhegyiségüket”, és nagy izgalommal várják első gyermeküket.

Mátrai és Fruzsina a fejezetek körülbelül egyötödében szerepelnek, mégpedig többnyire kettesben, vagyis a párhuzamos történeteket váltogató, sok szereplős elbeszélő műben elég nagy helyet foglalnak el, ugyanakkor az általuk képviselt cselekményszál jól példázza, hogy Téreyt valójában jobban érdeklik az úgyszólván novellisztikus privát részletek, a kínáló leírások és kitérők, mint hogy minden szereplőt egyaránt érintő, központi, hát még fantasztikus bonyodalmat szőjön. A svábhegyi helyszíneken kívül csupán a rendkívüli időjárás közös motívum még, a nagy hideg és a méteres hó, ezek Mátraiék

életébe is beleszólnak: így például amikor Karácsony és Újév között útnak indulnak Nagykovácsiba, hogy meglátogassák Fruzsina édesanyját, a viszonylag rövid úton is elakadnak a nagy hóesésben, és közben ráadásul elfolyik Fruzsina magzatvíze, úgyhogy hívniuk kell a mentőket, akik lánctalpas harckocsival jönnek értük, és ezután csaknem egy teljes fejezet (4/13) a vajúrást és a szülést írja le, abszolút szakszerűen és – mondani se kell – a cselekmény jövő idejétől függetlenül. Hogy az orvos késik, mert a nővérek szerint „bulizott éjjel”, nyugodtan történhetne ma is, amint annak sincs sok köze sem a „Nagy Vulkáni Tél”-hez, sem a közelgő groteszk politikai végkifejlethez, hogy Újév napján Mátrai találkozik volt diplomata kollégáival a Csörsz utcai Larus vendéglőben, és a helyszín részletes leírása mellett szárnyaló páros rímű verssorok taglalják az eszményi kocsonya elkészítésének módját (5/2). A következő fejezet még jobban elkalandozik: egy mellékszereplő, Pispék Bertalan, Mátrai volt titkára diplomáciai küldetésben Marokkóba utazik, és az önfeledt elbeszélő az ő turista-kalandjairól mesél, amelyekben ráadásul még időjárás-kilengésekről sincs szó. Megjegyzendő, hogy míg a *Protokoll*ban nem volt mindig világos, ki beszél, Mátrai vagy a szerző, itt mindvégig egyértelmű, hogy „klasszikus”, kívülálló, mindenható és mindentudó elbeszélővel van dolgunk, aki a kedves olvasót úgyszólván kézen fogva vezeti végig szereplői kalandjain.

Mátraiéknál szorosabban kötődik a többi szereplőhöz és az egyébként csak nyomokban fellelhető fantasztikumhoz az *Asztalizenéből* ismerős egykori vendéglős, Labancz Győző, aki kénytelen volt eladni hanyatló éttermét: „Legendás svábhegyi grandezza-jából görcs lett, / S a férfiből meg évről évre egyre gyanúsabb vállalkozó; / Maradva a kulináriánál, / Fél éve konyhabútor-stúdiót vezetett.” Feltehetőleg a lelki traumák következtében rejtélyes idegbetegségben szenved, amely súlyos migrén, hányinger és látomások alakjában rohamszerűen szokott rátörni. Így például mindjárt első színre lépésekor, még a zord tél beállta előtt, Peugeot-jával hazafelé tartva a svábhegyi Jókai-kertnél rosszullét fogja el, félreáll egy mellékutcába, és a szemei előtt békebeli szüreti multság elevenedik meg. „...aranybojtos / Bordó házikabátban, töröksapkában” magát Jókai is látja, az „agyonverhetetlen szőlőhegy-nosztalgia” jegyében pedig faputtonyos legényeket és a kadakban kadarkaszőlőt taposó sváb lányokat. A hagyományörző sváb dalkőr a tovatűnt budai borvidék legendás kadarkájának dicséretét zengi.

Labilis ideg- és elmeállapota révén Győző alkalmas médium az elbeszélő számára, hogy térben és időben szabadon csapongva más nevezetes budai és svábhegyi helyszíneket is bejárjon vele. Így ellátogatunk a gőzölgő Lukács fürdőbe, autóbuszról látjuk a Kis-Svábhegyen „A Lóitató nevű kővályú”-t: „Ugyanitt vezetett / A szekérút régen a hegyre, és a félút, / A váltás helye pont itt volt, ahol megálltak / Negyedórára a nehéz szekerek a nyárban.” Szeretőjével, a később végzetes szerephez jutó Laurával felkeresik a Diana park szélén lévő sváb cukrászdát, sétálnak a nagy hóban a Béla király úton, az állami rezidenciák környékén, és a képzelt jövőben az ő szemükkel látjuk, hogy újjászületett a Grand Hotel és újjáépült a hírneves Szanatórium. A beköszöntő „Legkisebb Jégkorszak”-ban „kisvárosnyi ember” özönlik sízni a Normafához, ott találjuk köztük Győzőt is, aki egy emeletes, kopott Eötvös úti villa, a „pofozóvilla” előtt újabb víziót lát: „éppen egy ismerős magyar minisztert / Vallattak a szeme láttára”, és mintha egyszerűen ő maga lenne Rajk László, két és fél oldalnyira az ő cellájába képzeletileg magát. Egy másik alkalommal, karácsonykor a Béla király úton és a Városmajorban II. világháborús csatajeleneteket lát: németek és magyarok ütköznek meg oroszokkal. Hogy Téreynél hogyan kell érteni egy ilyen látszólag tragikus, bukott figurát, mint Győző, aki Karácsony este kivert kutyaként, magányosan bolyong a hóborította budai hegyvidéken, és közben a véres múltba kényszerítik rémlátomásai, azt ékesen tanúsítja a szóban forgó fejezet (3/6) befejezése: egyszer csak – Budapest belterületén – visító-rőfögő vaddisznó-famíliával találja szembe magát: „Győző ötvenkét évesen, szenteste, egyedül, / És most szemben egy bősziült kocával... /

Ők vannak otthon. Vaksik egyébként. / A férfi fönnhangon motyogott, kiabált, aztán üvöltött, / Artikulátlanul és értelmetlenül, / Boldog karácsonyt, például ezt...”

Győzőnek van két lánya volt feleségétől, Marianntól, a gimnazista korú Patrícia és a tizenkét éves Bianka. A számos és némileg tetszőleges mellékszál egyike, hogy ez a Bianka is kellemetlen kalandot él át: az iskolája elől elrabolja őt Franci, a Főkefe egyik hókotrójának sofőrje. Ekkor már tudhatjuk, hogy Franci fiatal lányokat szokott meglesni, többek közt Patrícira is rászállt. Egy alkalommal Győző a Duna jegén régi ismerősét, az időközben csövéssé züllött Tompa Henriket tévedésből lánya zaklatójának nézi, és kis híján agyoncsapja. Nem melleleg ez a fejezet (2/10), amely a befagyott Dunán játszódik („Novemberben, pár emberöltőnyi szünet után / Újra jégpálya keletkezett a Dunán, / Minden mai pesti polgár életében ez volt / Az első részegítő alkalom, / Hogy átkelhetett a folyó szilárdnak látszó tükrén”), és úgy lépteti fel Győzőt, hogy az „bűnös örömeiben” egy csákmányt a jeget csapkodja, a „körbefagyott Margit-sziget”, a repedések, rianások, hó- és jégtorlaszok virtuóz leírásaival az egész verses regény egyik csúcspontja.

Az elrabolt Biankát aztán Franci egy romos svábhegyi villa alagsorában tartja fogva megkötözve, de egyébként egy ujjal sem nyúl hozzá, sőt végül még magára is hagyja, és Bianka kis híján megfagy a dermesztő hidegben. A vakmerő lányrabló, miközben egy alkalmi cimborájával iszogat a Csillag-völgy környékén, váratlanul szintén vaddisznókkal találja szembe magát, amelyek őt meg is sebesítik: a vaddisznó-veszély, úgy látszik, mindennapos Térey jégkorszaki Svábhegyén – vagy akár a main is? Biankát végül kommandósok szabadítják ki, és ez az epizód is humorosnak szánt, de inkább ízetlen poénnal fejeződik be: kiderül, hogy a vaddisznók a köztársasági elnök (Székely Ákos) közeli házi vadasparkjából („Elnöki Disznók”) szabadultak ki, és az újságok szerint „nem csupán / Felöklelték Francit a disznók, de leszaggatták / (Vagy leharapták, úgy még jobb!) / Azt a veszélyes cerkáját is.”

Sorolhatnánk még a további epizódokat, így például az „antifasiszta altábornagy nevet viselő utcában” rendezett karácsonyi vásárról szólót, amely a közismert és körülrajongott művész, Binder Livia szemszögéből elevenedik meg, a Diana-parkban tartott aranyvásárnapi hallé-estély leírását, vagy a tudósítást az M1-es autópályáról a hóvihárban keletkező húsz kilométeres dugóról, amelyben Binder Gyula, a Bécsbe tartó protokollfőnök is elakad (lásd a 2013. március 15-én történeteket), és a miniszterelnöknek kell egy „Ice Explorer”-rel kimentenie – de nézzük most már azokat az eseményeket és szereplőket, amelyek a fokozatosan mégiscsak kialakuló főcselekmény szakaszaiként foghatók fel, anélkül, hogy a laza, epizodikus szerkesztést érvénytelenítenék.

Leginkább Radák Zoltán, a harmincöt éves „szociáldemokrata” miniszterelnök körül futnak össze különféle cselekményszálak. Ő egyébként is büszke arra, hogy egyesítette az előző ciklusok alatt szélsőségesen megosztott nemzetet: „A botránybaloldal és a vezérdemokrácia után / visszaadtam a nemzetnek az öntudatát!” Hogy ez közelebről mit jelent, nem tudjuk meg, Radák valójában karikatúra, és pedig nem ma élő és működő politikusok valamelyikének vagy típusának a karikatúrája, hanem a szupermeni tulajdonságokkal felruházott, tetszés szerinti sztár-politikusé. Radák valóságos playboy: Aston Martinnal száguldozik a fővárosban (a gyengébbek kedvéért ez a világ egyik legdrágább sportkocsija), nőtlen, a szeretője viszont filmsztár és énekesnő, a fentebb már említett Binder Livia (kiadós szeretkezéssel megkoronázott találkájukon az elbeszélő is jelen van, testőröknek ellenben nyomuk sincs). A nép, azaz Franci és a házmaster szerint Radák erős és kemény, „nyafogás helyett padlóról hozta vissza / A jó öreg szociáldemokráciát, / És hazahozott több százezer kivándorolt fiatal is, / Nem kényszerítéssel és nem gumicukorral...”

A Sándor-palota mellett van egy második, vadonatúj és titkos rezidenciája is, egy krémfehér és télikertes zugligeti villa. Itt fogadja Szemerédy Almát, aki Dolina Iván főmeteorológus felesége, de nem valami jó a házasságuk, és ezért Radák arra spekulál, hogy előbb-

utóbb ezt a nőt is megszerzi magának. Miután megbeszélték a kialakult válsághelyzetet, amelynek oka ekkor, nem sokkal a végkifejlet előtt, már nemcsak a rendkívüli időjárás, hanem a fundamentalisták merényletei is, Alma azt kérdezi keresetlen naivitással „Zolitól”: „Mondd, szerinted minek van jövője ebben az országban?” Mire Radák valóságos programbeszédet tart: „Nekünk. Azelőtt volt egyfelől az erőskezü állam, / A centrális erőtér meg a nemzeti karakter... / Másfelől a ballib megmondóemberek / Hisztije és laza, impotens pöcsölése... / Ezek közt nem választani kell, hanem átlépni harcukat. / Elődeink ott követték el a hibát, hogy elfelejtettek / Beágyazódni az európai térbe. Lázadásuk / Előbb gazdasági, majd politikai csődbe vitte őket. / És egyszer csak, naná megzendült az ég.”

Nos, bárhogyan értsük is ezt az „átlépni harcukat” kifejezést, akár a „valóságosan” jelen idejű, akár a Térey-féle fikcionálisan feltételezett történések felől nézve ez csak üres szólam – vagy cinikus blöff. És a „tragikus” végkifejletet, Radák bukását se nagyon lehet másképp érteni, mint groteszk szatírá: farsang idején bált rendeznek a High Societynek a fényűzően felújított svábhgyi Szanatóriumban, és ez alkalommal, mint valami Shakespeare-dráma tetőpontján, összesereglik valamennyi már ismert szereplő – igaz: „Orbán az idén nem jött el”, és Győző sincs jelen, ő kórházban lát álmodást a bálról, olyan vendégekkel, mint Vörösmarty, Jókai, Eichmann, Bajor Gizi stb. Egy titokzatosan feszült pillanatban aztán előlép egy magas, ezüstruhás, álarcos fiatal hölgy, kiemel apró, aranyszínű táskájából egy pisztolyt, és három lövéssel leteríti a miniszterelnököt. Utána mindjárt el is nyeli a föld, hiába keresik, de mi tudjuk, hogy Laura volt a gyilkos, Győző egykori kedvese, aki időközben átpártolt a fundamentalistákhoz, és vezérüknek, Etelének lett a barátjáné. Az ő megbízásukból, zavaros pogány („táltos”) ideológiájuk nevében hajtották végre a merényletet. Ha nem az 570. oldal táján tartanánk, és előzőleg nem estünk volna túl több fejezetnyi üresjáraton, biztosan jobban tudnánk értékelni ennek a fejezetnek (5/7) a pazar színpompáját és paródiába hajló végkifejletét.

A táltosok főhadiszállása és búvóhelye egyébként – és ez sem akármilyen ötlet – „a tragikus sorsú színésznő” (magyarán Bajor Gizi) közeli villájában található, amely látogatók és állami támogatás híján bezárt, és most elhagyatottan, fűtetlenül áll kertjének három méter magas kőkerítése mögött. Korábban a félig kész, Apor Vilmos téri Makovecz-bazilika mögött tanyáztak a sámánisták egy üzletközpontban – a Kádár-kori diszkó helyén tehát Térey víziója szerint mégiscsak elkezdtek építeni Makovecz magyar Sagrada Familiáját –, de innen kifüstölték őket, amint más fegyveres összeütközésekre is sor került már a fundamentalisták és a kormányerők között. Így a köztársasági elnök rezidenciáján tartott karácsonyi díszvacsorára betlehemesek kéredeztek volna be, de amikor kormányőrök megmotozták őket, felrobbant a betlehemes doboz, és nagy lövöldözés tört ki. „Egy különösen farkasordító éjjel” a Ferihegy 1 repülőtéren létesült óriási diszkó ellen hajtottak végre véres terrortámadást a fundamentalisták. Az abszurdításában fokozhatatlan jelszóval – „Ezt a magyar sebekért! / A három tengerért! Minekünk egy se maradt” – összehajították és kivégezték a DJ-eket.

Míndez legfeljebb attól ijesztő – ha az –, hogy rémségét, ostobaságát nem lehet komolyan venni. A svábhgyi elitet alig érintik ezek az események, Radák miniszterelnök pedig, valamint a nála halványabb figura, Tárkány főpolgármester biztosak a dolgukban. „Nézd, a pofon olykor erősít”, mondja Radák Almának. „Ez a krízishelyzet, ami a diszkómerénylet / Meg a nukleáris központbeli tűz nyomán kialakult, / Mozgósítja minden válságkezelő képességünket... bár ez a mostani helyzet elég tartósnak látszik, / Engem nem fenyeget kimerülés.” Ha nem is a kimerülés, de Laura golyói mégis végeznek vele, ez azonban se nem tragikus, se nem katartikus fordulat. Furcsa, irreális, színpadias hatást kelt az is, hogy ezek a nagyjából svábhgyi események teljesen elszigetelten játszódnak le Térey-nél, tehát egy-két általános időjárási helyzetképtől eltekintve semmit sem tudunk meg arról, milyen nyomokat hagynak a város és az ország életében.

Radákat aztán Farkasréten eltemetik, a ravatalnál a mínusz tizenhat fokos hidegben „ott voltak az összes előző elnökök” ... „Itt van egy vonalban Áder, Orbán... Bajnai”, a kommandósok pedig megostromolják a terroristák búvóhelyét, de kis híján ez is bohózatba fullad, mert az történik, ami 2014 decemberében a budai hegyekben és a Pilisben történt: a lehullott nagy mennyiségű ónos eső estére tükörjéggé fagy, amelyen a kommandósok első nekifutásra mind elhasalnak. Végül persze beveszik Bajor Gizi villáját, agyonlövik a terrorista táltosokat, és aztán: „Amint a jégréteg hízott, hízott csak tovább, / Folyamatos recsegést-ropogást lehetett hallani. / A vastag páncél súlya alatt megtörtek a szálfák... Kar- és combvastagságú ágak zuhantak alá a koronákról. / Óriásszilánkok borították a kertet, / Mintha bezúzott kirakatüveg.”

A „Nagy Vulkanári Téli” ilyen kísértetiesen érzékletes, fenyegetően szép leírásai tüntetik ki igazán *A Legkisebb Jégkorszakot*. Míg az emberekről, a svábhegyi elittről, a politikusokról, a jelen és közeljövő Magyarországról sok újat nem tudunk meg, pontosabban főleg az aktorok marionettszerű mivolta, olykor szórakoztató komolytalansága és esetlegessége mutatkozik meg Téreynél, a természet váratlan túlereje, zord és szépséges monumentálitása az ihletett ábrázolás révén annál súlyosabban és komolyabban esik latba. A verses regény ezekben a leírásokban mintegy újra meg újra visszatalál önmagához, hogy aztán a svábhegyi élet jeleneteiben ismét a paródia felé tolódjon el.

AZ ÖNFELMENTÉS RETORIKÁJA

Imaginárius szögesdrótok Térey János A Legkisebb Jégkorszak című művében

A *Legkisebb Jégkorszak*nak, annak ellenére, hogy a nagypolitika világában játszódik és a magyar gazdasági, politikai és kulturális elit típusfiguráit ábrázolja, mindezidáig nem született politikai olvasata. Jelen szöveg az alábbiakban, elsősorban a figuraábrázolási és a narratív eljárásokra fókuszálva, egy ilyen értelmezésre tesz kísérletet.

I. Imaginárius világ

A verses regény Budapest tizenkettedik kerületében, a Svábhegyen játszódik, 2019-ben. Főszereplői: az exkonzul Mátrai Ágoston és felesége, Fruzsina; a White Box étterem extulajdonosa, az úgazdag Labancz Győző; a 2018-ban megválasztott, „szocdem-jobbközép”-koalíció miniszterelnöke, Radák Zoltán, valamint kollégáik, családtagjaik, szeretőik, jó- és rosszakaróik. A helyszín *lakóövezet*. Mivel a figurák többsége éppen nem dolgozik, vagy saját magának szabja meg a munkaidejét, a Svábhegyet ritkán hagyják el. (Amikor mégis, akkor többnyire valami borzalom történik, például a Nagykovácsi felé autókázó Mátrainénak elfolyik a magzatvize hóvihár közben; Győző lányát elrabolja Franci, a perverz közfelügyeletes; a külügyes Pispeket marokkói kiküldetése során meggyilkolják stb.) A magaslati kényelemből nézve a munka pesti világa távolinak, értelmetlennek és érdektelennek tűnik. A kivétel nélkül jómódú, középkorú főszereplők rengeteg szabadidővel bírnak, amit elsősorban társasági drámázással töltenek ki: egymásba szeretnek, két-háromszor elválnak, keseregnek exeik új párválasztásain, nagyokat zabálnak a Déryné és hasonló nosztalgikus, kvázi-nagypolgári éttermekben, merengenek az öregeedésen és félik a halált, közben réveteg tekintettel síelni járnak a Normafára stb. Megint csak, akár az *Asztalizenében*, a polgári szalondrámák világa és cselekményei köszönnek vissza. Az időtöltés a csoportosan, elsősorban önreprezentációs céllal látogatott kultúreseményekre – bárók, varieték és dalestek – redukálódik. (A kritikus, felforgató, avantgárd, klasszikus vagy kortárs művészetre való igény nem fér bele a Svábhegy világába.) A cselekmény jórészt ezeket a szokásokat lajstromozza, ismételteti – noha a megnövelt szereplőszám miatt jóval gazdagabban, mint a hasonlóan repetitív *Protokoll*.

A visszaszorulás a svábhegyi magánéletbe megnyugvással tölti el a végigrobotolt évtizedek után munka nélkül maradt Mátrait és Labanczot. Mindketten előszeretettel sétálgatnak vagy autókáznak zenezőre a behavazott lankákon, az erdőokban, az utcákon. Ezek a séták szavatolják, hogy a mintegy két és félezer lelket számláló városrész kimeríthetetlenül gazdagnak tűnjön. Költői és precíz leírásokat olvashatunk a tájról; az itt termelt borkról; az itt elhelyezett villákról, múzeumokról és kórházakról; éttermekről és ételekről; Győző látomásai révén az 1944–45 vad telén lejátszódó nyilas rémuralomról és a kitorésről (a Gestapo itt szállásolta el a munkatársait, ezekben a villákban rendezett be vállaltótermeket, melyeket később az ÁVO hálásan átvett). A részletgazdagon megénekelte svábhegyi miliőről olvasva feltűnő, hogy egy árva szó sem esik azokról, akik a Svábhegy világán kívül élnek, vagy azokról, akik ebben a világban (kétkezi) munkát végeznek. A

szövegben az elitet baleseti sebészként ellátó Kálmánon kívül senkit nem látunk munkavégzés közben. Az itt bolyongó ködlovagok és ködhölgyek, akárcsak a szülei gondoskodását észre sem vevő gyerek, a saját lakóját észre nem vevő úr vagy az Afrika neokoloniális kizsákmányolásáról tudomást nem vevő európai, mintha álomban lennének, kiradírozák a világtapasztalásukból mindazokat, akik ezt a világot gazdaságilag és praktikusán fenntartják.

A svábhegyi elit büszkén és egyöntetűen vallja: *Budán lakni világnézet*. Jellemző a svábhegyi elitre, hogy ezzel a hetyke számársággal olyan ideológiát talált magának, ami nem-hogy nem leplezi el hatékonyan a gazdasági-politikai dominanciát, amit gyakorol, hanem éppenhogy – óvatlanul? kivagyin? cinikusan? – ráirányítja a figyelmet: az elitek ideológiájának csupán a nyers erődemonstráció a célja: tudja meg mindenki, ki az úr a háznál. Fontos rögzítenünk, hogy a Kádár-korszak (elvileg) egalitárius, szocialista módon felvilágosító oktatási és kulturális intézményeiben nevelődött jelenlegi elit (a *Jégkorszak* szereplői mind ötven körüliek, tehát a nyolcvanas évek végén érettségiztek) a szöveg alapján olyannyira megveszekedetten hisz a neoliberais ideológiában, hogy mindenféle ellentmondástól mentesen azonosul a szerepével: a szakmai boldogulást és a vagyont gyarapítását az osztársadalmi *struggle for life*-ban megérdemelt győzelemnek tartja, s semmiféle okot nem lát arra, hogy a veszteseket egyáltalán észrevegye. A szerencsétlen Márai-mondat járulékos következménye, hogy nem annyira azokat téveszti meg a dolgok állását illetően, akiknek szól, hanem azokat, akik azonosulnak vele és csoportkohéziójuk alapjává teszik. A mondatba sűrített ideológia elsősorban arra szolgál, hogy a svábhegyi imaginárius világot a saját természetükkel azonosítsák, ezáltal pedig eltagadják önmaguk elől, hogy a „Svábhegy”, mint olyan: fikció. Ezért az elfoglalt társadalmi pozíciójukkal szemben semmiféle kritikai távolságtartásra nem képesek, ugyanis, a mondatból következően, úgy vélik, hogy ők maguk, teljes, egyszeri lényük nem több, nem más, mint ez a svábhegyiség – s hogy akkor ez éppúgy megváltoztathatatlan, mint az, hogy a bűdös proliból/zsidóból/oláhból/arabból valaha is más legyen, mint egy bűdös proli/zsidó/stb.

A svábhegyiek, annak ellenére, hogy vagyoniilag és kulturálisan minden erőforrás adott lenne a számukra, nem képesek elgondolni másmilyen világot, mint amit a Márai-mondattal társítanak. Ezáltal arra kényszerülnek, hogy életvitelükkel a Márai-név által konnotált, számukra kulturálisan többnyire csak ködös, bizonytalan fantazmagóriákban és képzelgésekben megjelenő húszas-harmincas évekbeli világhoz próbáljanak igazodni. Azaz egy olyan felettes ént választanak önmaguknak, amelyet alig ismernek, s amelynek tulajdonképpeni lehetőségfeltételei a kétezzer-tíz években már rég elenyésztek, s minden olyan próbálkozás, amely a felélesztésüket szolgálja – a szövegből válogatva: a borkitermelés beindítása, az operett- és kabaré-multságok, a korszak (Márai által egyébként megvetett) romantikus komédiáinak újraforgatása, a *Dérynézés* és a *bálozás* –, durván ahistorikus, mert egy olyan múltra tekint vissza nosztalgikusan, ami soha nem volt jelen. Ez az imaginárius világszemlélet viszont, éppen az ahistoricitásánál, a posztmodern-gicsces nosztalgiájánál, a „mi világunkban már nem történik semmi, és ez így van jól”-érzetnél (azaz a történelemutániség-érzetnél) fogva, *korszerű* – azaz éppen azt a megvetett jelenkoriságot jeleníti meg, ami elől a gyakorlói eredetileg elmenekülni akartak egy jobb, nemesebb, egykor-volt világba.

Ebben az imaginárius, védett, zárt világban a valóság csakis a tudat óvintézkedései által szigorúan formalizálva jelenhet meg.

Az elitek imagináriusa debilizálással sújtja mindazokat, akiktől fél; ők nem lehetnek személyiséggel rendelkező hősök; ők nem jelenhetnek meg összeszedett történetszálon (így a nevetségesen pórul jár, perverz Franci, a lakásmaffia áldozatául eső színikritikus Tompa Henrik); ők csak nevetséges vesztesként, komikusan elpüfölt, erőtlen bórleszkfiguraként jelenhetnek meg. Velük nem alakítható ki tényleges viszony: a nem-elit névte-

len SMS-ekben, szexuálisan vagy fegyverrel hadonászva zaklatja az elitet, amit az elit pofonokkal, letartóztatással és, a terroristák esetében, mézárlassal viszonz.

A figurálisan megjelenített elfojtottak legszélsőbb csoportja a fundamentalista-újmagyar terrorcsoport. Ez utóbbiakhoz Laurán, Labancz Győző (az elitek „legalján” elhelyezkedő újjgazdag figura a vidékiség stigmájával is sújtott) barátján keresztül jutunk el. A fundamentalisták, mint a szöveg több helyen is jelzi, az egyetlen politikai kihívás Radák miniszterelnök koalíciója előtt. Vezetőjük Etele, főtáltos. A többiek: Laborc, Torda, Levente, Nagykoppány („alias Robi”) – egykori vegyész mérnökök, zöldségesek, a *Protokoll*-ból ismerős külügyes Kovács – deklasszálódott figurák, akik „nem találták meg a számításukat Radák Zoltán Magyarországon”; „botcsinálta hobbterroristák”, akik operettstílusban és -jelmezben, nyakig széttetve sámanista szeánszokat tartanak, állig felfegyverkezve, főhadiszállásukon, a svábhegyi Bajor Gizi Színházmúzeumban. (589–91.)

A terroristák a fináléig szó szerint *lappanganak*; néha szó esik róluk, de a szöveg figurái is osztják az elbeszélő ironiáját: mint „sámanista hülyeséget”, „kamut”, komolyan vehetetlen vesztések nevetséges csoportját emlegetik őket. A nekik tulajdonított, operettszerű jellegzetességek, a sztereotipikus szokásaik, alkatuk, öltözködésük, származásuk, valamint az, hogy a bázisukat a Svábhegyre helyezik, arra enged következtetni, hogy az imaginárius Svábhegy-világon belüli fantáziákkal van dolgunk, nem pedig a svábhegyi elittel ténylegesen szemben álló figurákkal. Nem pusztán arról van szó, hogy az imaginárius sematikus gondolja el azt, ami/aki nem hozzá tartozik, hanem arról, hogy önmagába foglalja, mint állítólagos „külsőt”, s azzal hitegeti magát, hogy ezzel be van biztosítva minden külsőleges, az imaginárius egységét megbontó támadás ellen. A terroristák az eliteken kívül megjelenített *egyetlen* kulturális-politikai kollektíva. Ők szavatolnak azért, hogy az imaginárius úgy vélhesse: mindaz, ami rajta kívül van, rendezett, átlátható, ezért aztán veszélytelen és kiszámítható is. A Svábhegyről nézve a Svábhegy-világ teljességgel megbonthatatlan, mert nincs senki és semmi, ami egyáltalán létezne őrajta kívül.

II. Politikai tudattalan

A 2019–20-as svábhegyi világból visszanezve a magyar társadalmat a ’10-es évek elején állítólag egyetlen kérdés polarizálta, nevezetesen, hogy a balliberális összefogás, avagy a FIDESZ felé húzott-e: „Radák elnöksége idején a klasszikus dualizmus szelídült, / Az unalmas bal-jobb leosztás színesedett; / Értékes árnyalatokat kapott; / A szélsőjobboldal részben / Kimosakodott harci színeiből / Részben még az előző ciklus idején / Kiszorult a Parlamentből; / Aztán törvényileg is ellehetlenítették...” (216.) „Dualizmus, agyó! Nincs botránybaloldal és maffiajobb, / Mint pár éve... Mondom, monolit tömbök már nincsenek.” (324.) „A nyugati fejlődés főáramába visszatértünk. A botránybaloldal és a vezérdemokrácia után / Visszaadtam a nemzetnek az öntudatát.” (390.) Kizárólag a politikai reprezentánsok – a ’10-es évek elejének két legnagyobb politikai pártja – logikája mentén láttatható a társadalom, s amit ezek a pártok nem tesznek szóvá, amivel nem tudnak mit kezdeni, aminek a fogalmi megragadására nem biztosítanak eszközöket, az a szöveg szintjén sem létezik. A svábhegyi imaginárius világ számára a magyar társadalom kizárólag a politikai reprezentánsainak harcaként jelenik meg, s nem enged elgondolni bármilyen, a ballib-konzervatív szembeállítástól különböző, a domináns politikai logikától eltérő módon szerveződő, a politikai reprezentáció szintjén akár még meg sem jelent társadalmi szembenállást, problémát, ellentmondást (például az etnikai ellentéteket, a vagyoni egyenlőtlenségeket, az akut város-vidék szembenállást, a kultúrához, oktatáshoz, egészségügyhöz való hozzáférés vagyoni, kapcsolati és lakóhelyi cenzushoz való kötését stb.)

„A ma, 2016-ban elképzelhetetlen kormányváltást – ami a szöveg közeljövőbe helyezésének az alapvető indoka – ez a redukció hitelesíti. A szöveg ugyanis úgy tesz, mintha valódi politikai kataklizma, tényleges politikai esemény történt volna a 2018-as választásokon, amikor is Radák Zoltán jobbközép-szocdem pártja, a „dualizmust” felszámolva, nevető harmadikként kormányra jutott. Hogy így láttassa a helyzetet, a szöveg előfeltételezi, hogy nemcsak 2010-ben, de 2018-ban is kielégítő módon leképezi a magyar társadalom politikai lényegét a ballib-konzervatív-ellentét: esszenciálisnak mutatja, annak érdekében, hogy Radákék politikai győzelmét kataklizmának láttathassa. Arról nem ad számot, hogy pontosan miként ment végbe ez az áttörés. Ami érthető: hiszen éppen annak az eseménysornak az elgondolását spórolja meg a szöveg, ami szakíthatna a '10-es évek elejének politikai reprezentációs logikájával. A *Jégkorszak* pusztán levezeti a bináris pár felszíni status quójából az ideológiailag látszólag semleges jobbközép-szocdem kereszttől a politikai változást.

Radák miniszterelnök, ha dolgozik, a „deficit lefaragásáról”, az államadósság csökkentéséről, megnyugtató gazdasági növekedésről, brüsszeli elégedettségéről beszél. Absztrakt mutatókat sorol. Ezt csodálják Radákban az elitek (ahogy anno Bajnai Gordon auráját is a szakértő adminisztrátorokodás alkotta, Radák markáns karizmája nélkül). A számok babrálásának bűvös kézsége, a politikai ideológiáktól mentes kőkemény üzleti szemlélet teszi Radákot a politikai átmenet adekvát lebonyolítójává. Minthogy a mozgalmi politika nem üzleties szemléletű (nem professzionális), nevetséges, infantilis, naiv ábrándként jelenik meg a szöveg politikai tudattalanjában.

A professzionális politikacsinálást második lépésként a jégkorszak véglegesíti. A jégkorszak eseménye jótékony, az elit érdekeinek a leginkább megfelelő, a fennálló *status quó*t befagyasztó történésként jelenik meg a szövegben. A fantáziák fantáziája: minden további átalakulás lehetőségfeltételeinek a megszüntetése. Befagyasztja a társadalmat, befagyasztja az izolált csoportok közötti átjárás csatornáit (Radákban komolyan felmerül, hogy a parlamentet a Svábhegyre költözteti), s befagyasztja az időt is. Olyan világ jön létre, amiben már semmi szükség a közügyek megvitatására. Ennek a nagypolitika közegében játszódó világnak a középpontjában a politikamentes világ fantáziája áll. Ezt hivatott elfedni a katasztrófa-elhárítás körüli, pszeudopolitikai tevés-vevés. Kimenteni az autópályára szorult autósokat, kijavítani a természet okozta károkat, megoldani az energia- és élelemellátást.

Ismerjük Petőfi klasszikus metaforáját a „népek tengeréről”: „Habár fölül a gálya, / S alúl a víznek árja, / Azért a víz az úr!” Ezt a hagyományos metaforikus kapcsolatot a Térey-szöveg befagyasztja; a nép háborgását menedzselhetővé rendezi, visszavonja tőle a kiszámíthatatlan alakulás készségét. Azért válhat a természeti csapás a fantáziák fantáziájává, mert olyan kataklizma, ami nem tesz szert semmiféle társadalmi-történeti jelentőségre. A menedzselését meg lehet oldani ideológiai csatározások nélkül, a fennálló társadalmi rendet érintetlenül hagyva, apolitikusan.

A szimbolikus társadalmi gyakorlatok működését megvilágítandó a strukturalista antropológus, Claude Lévi-Strauss rendre visszatér egy latin-amerikai törzs sajátos (ön) értelmező eljárásához. Ez a törzs minden egyes gesztust szexuális konnotációval lát el, s minden elhangzó mondatnak vagy bevégzett tettnek szexuális jelentést tulajdonít – kivéve azokat, amelyek explicite szexuális természetűek. Ez utóbbiak valami másra, valami nem-szexuálisra utalnak. A *Legkisebb Jégkorszak* imaginárius világára ráolvasva Lévi-Strauss modelljét, azt mondhatjuk, hogy a szövegben mindennek politikai jelentősége van, kivéve az explicite politikai természetű cselekményszálakat és megállapításokat.

A terroristákat megjelenítő Ötödik könyv mottója a következő Cioran-mondat: „A tömeggel sohasem szabad egyetérteni, még akkor sem, amikor igaza van”. A magyar kultúra által túlon túl érthető módon kedvelt, olykor fasizmusba hajlóan obskúrus szerző szerző bölcseskedő figyelmeltetése a szöveg öntelmezői javaslata. (Mint minden mottó.) A

svábhegyiek paranoid módon debilizált, gügye terrorista-fantáziák figuráiban reprezentált tömeg-képének szimbolikus címkéi: fasiszták, nyilasok, neonácik, fundamentalista turul-magyarok. Velük szemben van a svábhegyi, egyet-nem-értő elitnek még akkor is igaza, ha az igazság nem az ő oldalukon áll. A mottót az teszi meglehetősen szimptomatikusává, hogy ennél maxima-szerűbben nehezen lehetne megfogalmazni elitista-reakciós ideológiát. Azaz – és ebben áll a szöveg talán legérdekesebb retorikai mozzanata – a svábhegyi elit úgy tereli el a saját figyelmét a világában uralkodó, ha nem is fasiszta, de mindenképpen konzervatív-reakciós ideológiájáról, hogy parodisztikus módon elrajzolt, komolyanvehetetlen „fasisztákkal” elleplezi maga elől a saját ideológiájának a tulajdonképpeni tartalmát. Ők, mint a tömeg reprezentánsai, egyfelől demonstrálják, miért „igaz” a Cioran-mottó, másfelől biztosítják az elitet arról, hogy ők a felvilágosult „szocdem-jobbközép”, amely azzal együtt, hogy drasztikusan antiegalitárius, kizárólag a saját partikuláris pozíciójuknak a fenntartásával foglalkozó, retrogád ideológiát vall, nem erőszakos, hanem józan, nem kirekesztő, hanem szolidáris, nem barbár-turul, hanem finom-européer, s mint ilyen, a társadalom irányításához elengedhetetlen elfogulatlan tudással egyedül rendelkezik. Ezzel a stratégiával elvetik az önkritikát, s bebetonozzák a számukra létező világot, mint egyedül elgondolásra érdemeset, aminek a megváltoztatása, lám, mi más okozhatna, mint Egyede, Laborc, Nagykoppány és a többiek groteszk, inkompetens rémuralmát. Ha a tömeg még akkor sem hozhat létre igazságot, ha igaza van, akkor a politikacsinálásnak nincs értelme, mert nincs tere és nincs cselekvő alanya.

A *Jégkorszakban* kvázi-politikai ügye(cské)k vannak, protokoll és rendvédelem, és a befagyasztott, számszerűsített/absztrakt vagy turulmagyarként debilizált tömeg. És éppen az ügyintézként felfogott politika fantáziája által leplezett hiány bír nagyon erős politikai jelentéssel: egy olyan politikai tudattalan mutatkozik meg rajta keresztül, ami arra vágyik, hogy rajta (az eliten) kívül mindenki más pusztuljon el, őt meg hagyják békében beletemetkezni a Svábhegybe. Ennek a nagypolgári miliőbe helyezett kispolgári világnak a leghőbb vágya, hogy mindenki zavartalanul művelhesse kertjeit, szerethesse feleségét, örülhessen annak, hogy van családja, bánkódhasson, ha nincs, hosszú, melankolikusan andalgások során elmélázhasson az elmúláson. Az elit, hála terepjáróinak, élelmiszertartalékainak, jól szigetelt lakóépületeinek és vészváltozhatban eredményesen kamatoztatható kapcsolati tőkéjének, közvetlen életveszélybe sosem kerül – ellentétben a néhol meg-megemlített jéggé fagyott nincstelennel, akiket a szöveg csak nagyon homályosan, és olyankor is csak Radák miniszterelnökék számára menedzselendő számokként jelenít meg. Gyerekrablás, hófúvás, elakadás esetén percekben belül mentő- és rendőrautók teremnek a helyszínen, riadóztassa őket akár Mátrai, akár Labancz, s csak a külügy egy alacsonyabb beosztású figurájának kell fél napot dekkolnia az autópályán ragadva – akkor azonban egy felmentő-konvoj élén maga a miniszterelnök siet a segítségére.

A megfagyott fantáziavilágban végre nem történik és nem történhet semmi. A Svábhegy végre önmagára záródhat. Ekkor következik a bombasztikus finálé.

III. Az elfojtott visszatérése

„A báli szezon koronázó eseményének / Természetesen a svábhegyi farsang számított / (Bár ez a fogalom, hogy »téli szezon«, / Értelmét veszteni látszik ebben a féléves hóban, / Amikor téli szezonná változik maga az élet!). / Óriási bál készült, és a nemrég kinyitott / Szanatórium volt kiszemelve erre a célra. / ... A Magyar Varázshegy.” (551–52.) A szöveg fináléja a Svábhegy makrokozmoszát a Magyar Varázshegy mikrokozmoszába összpontosítja. Az elit tagjai ebben a haláltáncban biztosítják egymást arról, hogy – hoápokalipszis és az ország többi részének a Svábhegy-imagináriusból való totális kizártsága ide vagy

oda – ők életben vannak. A helyszín elzárt, nem bíznak a külső tekintet jóindulatában. Ebbe az öndemonstratív zártságba ront be a merénylő, Laura. „Három gyors lövés dördült. Kettő talált, egy deréktájon, / Egy a nyakán érte. Radák Zoltán földre zuhant. / Melléből ömlött a vér. Átázott kemény ingmelle. / Utána minden elsötétült, a terem, a szálló. / »Emberek, ébresztő!«, / sikitott valaki.” (573.)

A miniszterelnök, aki kétségkívül a svábhegyi világ koherenciájáért szavatoló legfontosabb figura, akihez minden nő vonzódik, akivel minden férfi azonosul, aki felbomlasztotta az egykori „dualizmust”, ezáltal megteremtette a politikai reprezentáció szintjén ellentmondásmentes társadalmat, halott. Laurának – az elfojtott figurák egyikének – a betörése, a kívülről érkező gyilkos merénylet az imagináriuson kívül eső valósággal való találkozást jelenthetné. A sikitás értelmében ébresztést, az imaginárius világ megnyitását, kifelé figyelést. De nem így történik. Hiszen semmi sem szavatol azért, hogy az elfojtottal való tényleges találkozás megújulást hoz. Ilyen, az imaginárius megújulását lehetővé tevő átalakulás csak akkor megy végbe, ha a betörő valóság alapján megtörténik az imaginárius újraformálása. Itt, az újraformálást lebonyolító politikai aktor, az újraformáláshoz fogalmakat biztosító értelmiség, az újraformálást rögzítő katartikus esemény stb. híján, Radák meggyilkolása a bezáródást véglegesíti, s még több, még paranoidabb védekezési mechanizmusokat irányoz elő – amit előre jelez a terroristák pár héttel későbbi, rezignált lemészárlása.

A bezáródás véglegesítése érdekében a merénylet – következményként – eltünteteti azt a két megmaradt figura-együttest is, amelyek még, az átalakulást lebonyolítandó, valami-féle dinamikát jelentettek a Svábhegyen. Radákot, néhány nappal a merénylet után, eltemetik – természetesen nem a közjogi méltóságoknak hagyományos nyughelyéül szolgáló Fiumei úti temetőben, hanem a svábhegyi Farkasréten. A temetés végén, Bach gyászkan-tátája helyett hirtelen felcsendül a Portishead *Undenied* című dala. Ezzel a minden dallamosságot vagy megemeltséget nélkülöző, prózai sorral zárul a jelenet: „Nem tudni, ki hackelte meg a hangszórókat.” (586.) Nincs katarzis.

Radákot a pszichoanalízis terminológiája értelmében eltűnő közvetítőnek nevezhetjük, aki lebonyolította a két stádium, az Orbán-időszak és a jégkorszak közötti átmenetet; most, hogy a tökéletes mozdulatlanság állapotába sikerült lavírozni a világot, nincs szükség az állandóan az aktivitás, örökmozgás, erős aura jelzőivel leírt figurára. A politikát ezentúl csakis az arctalan szakértők csinálják, a Jócsikné Vilmák (az ideiglenes miniszterelnök neve). Éppígy nincs többé szükség a sámánista terroristákra sem; a jelentéstelen, megmagyaráz(hat)atlan lemészárlásuk a közös megértést, eseményné válást elősegítő jogi procedura nélkül egyszerű vérbosszú. A cselekmény végére a szöveg mindent, ami a dinamizálás lehetőségét hordozta magában, vagy ami politikai cselekvésre serkentett, visszavon a Svábhegytől. A báljelenet Mátrai egy rövid, váratlan látomása erejéig megidézzi a körbe-körbe bicikliző Danny-t Kubrick *Ragyogásából*. A Svábhegyen partikuláris fagyó elitről készített pillanatfelvétel megegyezne a *Ragyogásban* kulcsfontosságú, a cselekmény előtt évtizedekkel készült, békebeli fotóval, amin Jack Torrance felfedezi saját magát: a *Jégkorszak* esetében ezen a képen az egész elit felismerné saját magát az aktuálisan történő, változatlan időtlenségben, ha csak egy pillanatra is ki tudna lépni abból, amiben van, amiben soha többé nem történik semmi új, mert elfogyott mindenki és minden, ami cselekvő volt vagy cselekvést indukált. Minden múlttól, minden ellentmondástól, minden aktivitástól megtisztult a szöveg, s nem valószínű, hogy záros határidőn belül újra ki tudna termelni magából olyan figurát, eszmét vagy célt, ami újra meg tudná mozditani. Eldönthetetlen, hogy az ország halt-e meg, vagy a Svábhegy. Ahogy az is, hogy a magára záródást végigíró elbeszélő, az imaginárius szögesdróttal minden változás öntevékeny lebonyolítását elutasító, univerzalitásáról önként lemondó, a világból önmagával beérő elit megírásával, figyelmeztetni akart-e. Vagy a jelenkori Magyarország ábrázo-

lásának hiteles narratívája csak olyan történet lehet, ami elutasítja, hogy alkotható a politikai rezignációval leszámoló, tényleges változást elgondoló figura, cselekmény, gondolat, s ami elutasítja, hogy létezik világ a szögesdrótokon és a paranoid fikciókon túl – azaz olyan narratíva, ami elgondolja a tényleges eseményt?

IV. Függelék A szögesdrót mint esztétikai probléma

Kiinduló hipotézisem volt, hogy a szöveg, narratív és figuratív szinten egyaránt, visszavonja az osztársadalmi szimbolikus pozíciók között *per definitionem* univerzálisként megjelenő elitek önidentifikációjának kulcsfontosságú (tév)képzetét, miszerint az ő szemszögükből az egész társadalom átlátható lenne – s hogy a szöveg implicit politikai jelentése, hogy az elit emiatt nemhogy nem bánkódik, hanem éppen ez – univerzális pozíciójának a felszámolása – a leghőbb vágya.

Ezt az elitekről szóló tévképzetet hagyományosan nem csupán ők hiszik önmagukról: mivel politikai pozíciókban, a médiában és a kultúrában a legfelülreprezentáltabb csoportról van szó, ezt a (hamis) univerzalitást tulajdonítja nekik az összes partikuláris csoport. A kijelentő alany beszédpozíciójára értett univerzalitás biztosítja, hogy ennek a csoportnak a tagjai legyenek a legalkalmasabbak a társadalomnak nemcsak az átlátására, de annak elfogulatlan, kritikai reflexiójára, valamint politikai és gazdasági irányítására is – az univerzalitás ugyanis azt jelenti, hogy az ő pozíciójukat semmi és senki nem írhatja felül, hogy őket nem ábrázolja más. Képesek arra, hogy önmagukat ábrázolják. Éppen ezért a tagok egyenként értett univerzalitása a biztosítéka annak is, hogy ők nem is rendezhető csoportba, ugyanis mindannyian, egyenként szabad, öntevékeny, személyes meggyőződésen, önálló belátásokon alapuló, egymástól különböző egyéniségek, akik egyenként mutatják fel önmagukat. Ez már csak azért is lehetséges, mert az elit a leginkább differenciált, a vélemények, életstratégiák, meggyőződések stb. tekintetében legváltozatosabb csoport; tagjai képesek hozzájutni azokhoz a kulturális javakhoz, amelyek által hatékonyan el tudnak különbözni egymástól annak érdekében, hogy individuumoknak vélhessék magukat. Önmaguk megnyilvánítása végett a *Jégkorszak* a következő közösségi tereket biztosítja: éttermek, a média (számos szereplő újságíró, TV-bemondó, show-műsorok állandó résztvevője, sportoló), egy karácsonyi bál, sí- és korcsolyapálya. Figyeljük meg, hogy mindezek a terek mennyire apolitikusak: a *leisure* terei, s evidens módon vagyoni és kulturális cenzust működtetnek. Az apolitikus [ön]demonstráció radikálisan szemben áll mindazoknak – „az utca emberének”, ahogy gúnyosan mondják – az önmegnyilvánítási lehetőségével, akik nem bejáratosak ezekre a terekre, s akik, mivel a reprezentációs logika éppen a kizárásukon munkálkodik, csak politikai csoportként bízhatnának abban, hogy – valamilyen tünetesszerű demonstráció keretei között – érdekérvényesítsenek, csoportként önmegnyilvánítsanak.) Mindezek a helyszínek az egyenként való önfelmutatás, az egymástól való mind pregnánsabb elkülönöződés (ruha- és frizuraköltemények, látványos gesztusok, feltűnősködő *bon mot*-k) gyakorlatait támogatja. A *Jégkorszak* egyénei számára egészen a szöveg fináléjáig teljességgel elképzelhetetlen, hogy ne egyenként, hanem csoportként, *mi*-ként mutassák fel magukat, ahogy az is elképzelhetetlen, hogy, a társadalmi csoportokat összekötő politikai szubjektumként, valaki más helyett álljanak, azaz más(oka)t (is) képviseljenek magamutogató önmagukon kívül. S a szöveg végén, a halálbál- és a temetési jelenetben, amikor visszavonhatatlanul csoporttá, *mi*-vé váltak, mindenki más – az egész társadalmi valóság – eltűnik, kivész a szövegből. Nem marad reprezentánsa.

Az *Asztalízene* és a *Protokoll* esettanulmányai után a *Jégkorszak* az elit reprezentációs

készségeinek univerzalitását a lehető legátfogóbb mértékben vizsgálja. Ennek érdekében Térey az *Asztalizenéhez* hasonló mennyiségű figurát a *Protokoll* során kidolgozott elbeszélői hanggal ábrázol. A narrációt lebonyolító, néhol, az olvasót erre-arra emlékeztetendő kiszólogató, markánsan jelenlévő elbeszélői hang teszi lehetővé, hogy a kulturális elit ne csak mint típus, hanem mint ábrázoló is az ábrázolás része, s mint ilyen, a kritikai vizsgálódás tárgya legyen. Térey (vers)nyelve erősen átironizált, gúnyolódó, és szinte megkülönböztethetetlen az elitek (ön)ironikus, szellemes nyelvhasználatától. Az (ön)ironikus nyelvhasználat, gyakorolja politikai, média- vagy kulturális szereplő, többnyire az aktivitás, a világba-avatkozás lehetőségének elutasításaként jelenik meg: „így mennek a dolgok, ilyen kegyetlen a világ, hát istenem, én csak ábrázolom/tudomásul veszem /kihasználom”. Az (ön)íronia enervál. A kortárs prózanyelvben való megjelenésében pedig azt az önfelmentő/önlekcicsinylő retorikát figyelhetjük meg, amit az elit a politika és a gazdaság szintjén a főszövegben leírt módon gyakorol: a világ dolgainak alakulásában való művészi beavatkozás lehetőségének visszavonását. A kulturális elit a maga pozíciójában megismétli a gazdasági-politikai elit ideológiáját. Nem törekszik univerzális nézőpontra, hanem (ön)ironikusan vállalja önnön partikularitását.

Nem Térey hibája, hogy minden igyekezete ellenére a szöveg kizárólag azt tudja – de azt nagyon világosan – megmutatni, hogy ez a fantáziavilág bizonyos társadalmi csoportokat szükségszerűen debilizál. Mindez a *Jégkorszak* ambíciói – a kortárs társadalmat típusfigurákon keresztül számba vevő, enciklopédikus nagyregénnyé válás – tekintetében nem a Földényi F. László által leírt illyési morális (amit a lukácsisták úgymond számon kérnének a szerzón – ld. Földényi F. László: Befagyott lelkek, *Magyar Narancs*, 2015./43.), hanem esztétikai problémaként jelenik meg. Hogyan írható meg a társadalom, ha egyszer az elit fantáziavilágának reprezentációs szabályai ilyen drasztikusan eltorzítják mindazokat, akik rajta kívül esnek? Adott-e egyáltalán nézőpont a társadalom totális ábrázolásához akkor, ha a társadalom áttekintését kézenfekvően és hagyományosan lehetővé tevő, magaslati nézőpont (nagyregényeket többnyire arisztokraták vagy nagypolgárok – Tolsztoj, Flaubert, Mann, Proust, Musil, Broch... – írtak) ma ennyire kegyetlen, kirekesztő, anti-egalitárius, és ennyire kevésbé képes arra, hogy univerzálissá váljon? Állítással fordítva a kérdéseket azt mondhatjuk, hogy a *Jégkorszak* legnagyobb tanulsága, hogy nem azért nem születik a jelen társadalmát egészként ábrázoló, klasszikus-realista nagyregény, mert az íróinkban nem llobog kellő ambíció, hevület vagy tehetség, hanem azért, mert 1. az egyes társadalmi csoportok kollektív fantáziájukkal magukra záródtak (azaz az egymásról alkotott képeik egymással kibékíthetlenné váltak), mert 2. kulturálisan is nagy hévvel különböződnek el egymástól (nincsenek közös, osztályokon átívelő kulturális alapok a *mainstream* „kultúra” – kereskedelmi tévé, az internet bugyrai stb. – ócskaságain kívül), valamint mert 3. olyan megveszekedetten izolálódnak is (a budapesti lakóövezetek kialakítása, a lakás- és telekárak, a munkahelyek elhelyezkedése stb. ma lehetővé teszik, hogy bizonyos társadalmi csoportok egyáltalán, soha és sehol ne találkozzanak egymással), hogy az egész, azaz maga a társadalom, mint olyan, jelenleg nem létezik.

Térey megírja a társadalmi egészet egyetlen, önnön univerzalitásával továbbra is fenn kérkedő, a társadalom „átlátásának” és „irányításának” jogát pozíciójánál fogva magának vindikáló csoport, az elit nézőpontjából. De ez a kérkedés senkit ne tévessen meg. Az elitek ma éppoly elfogultak, éppolyan paranoidok, saját pozíciójukat éppannyira féltik, mint a dominált csoportok. Éppen ezért hiába az információ-bőség, amivel bírnak és hiába az egzisztenciális nyugalom, amit továbbra is élveznek, a nézőpontjuk éppannyira partikuláris marad, mint Borbély, Barnás, Tóth Krisztina, Dragomán vagy Hazai parasztjainak, kispolgárainak és munkásainak a nézőpontja.

Ha egy-egy társadalmi csoport kizárólag önmagával érintkezik, ábrázolásuk a már régről ismerős újra-átélésére fog korlátozódni. Ha az ímént említett szerzők műveit össze-

vetjük Térey munkájával, konstatálhatjuk, hogy mindegyikőjünkél milyen fontos szerepet tölt be az ismétlődés, a rutin megírása. A figurákkal nem történik semmi, csak ami van, amibe beleszülettek. Annak, hogy nem találkoznak a saját csoportjukon kívül álló figurákkal, az a különös következménye van, hogy a mással való találkozás dramatizálásának (az osztályokon átívelő egyenlőség) évszázadokon át kézenfekvő narratív és tapasztalati formája, a szerelem, ezekben a művekben nem jelenik meg. Hogy a kortárs próza szerelem helyett a szexről ír, indokolható azzal, hogy az ugyanaz megtapasztalásának intimitása nem képes olyan erejű revelációval hatni, mint a különbözőnek a felfedezése. Egy világon belül, a régről ismerős keretek között, a megszokott miliójében igen nehéz drámai eseményt tenni a két ember találkozását.

A *Jégkorszakban* is mindenki már régről ismer mindenkit; csak olyanokkal jöhetnek össze, akivel valamelyik ismerősük már garantáltan volt együtt. A szexualitás egzotikumát ez az izgató belterjesség kétségkívül növeli, a szex azonban nem a katarzis, hanem – logikus módon – az erőszakosság és a fizikai leírások felé tolja a szövegeket, ami érdekes ugyan, de, politikailag tekintve és szemben olyan klasszikusokkal, mint a *Befejezetlen mondat* vagy az *Emlékiratok könyve*, nem túl felzaklató.

Az említett szerzők közül Dragomán és Borbély egy-egy revelatív változást kétségkívül megír: Dragomán a *Máglyában* a kollektív forradalmat, Borbély a *Nincstelenségben* a személyes, a paraszti milióból való kitörés eseményét. Ám szimptomatikusnak látszik, hogy az átalakulás utáni világot, amiben maga az átalakulás tulajdonképpen megmérettetne, már nem gondolják el. Ahogy az is szimptomatikus, hogy ezek az általuk megírt forradalmak a jelenkor előtt két-három évtizeddel zajlottak le. A problémával összefügg, hogy hagyományos értelemben vett nevelődési vagy karrierregény sem születik a jelenkorról. Ezeket a hiányokat nyilvánvalóan nem az íróink valamiféle ügyetlensége okozza, hanem a világunk zártsága, áthatolhatatlansága. Ami, mint láthattuk, az irodalomban mint esztétikai probléma jelenik meg: a (hagyományos) narratív formák általi dramatizálás hiányában a repetícióra, a szokások lajstromozására, zárt világok önmagukra záródására redukálódik a fantázia. Ám ha az epikus művészetben jelenleg nincs narratíva a csoport-logikából való kilépésre, az osztályokon átívelő, felszabadító találkozások megjelenítésére, ha nincs figura a csoportok közti imaginárius szögesdrótok lebontására, ha nem gondolható el még a fikció keretei között sem olyan politikai mozgalom, amely tényleges változást indukálna, s ha végül nem jelenhet meg maga a művészet sem a rólunk szóló történetekben felszabadító, nagyszabású eseményként – akkor egyáltalán nem világos, hol kellene keresnünk új, az eddigieknél ihletőbb, a bénító fikcióinkkal leszámoló fantáziákat.

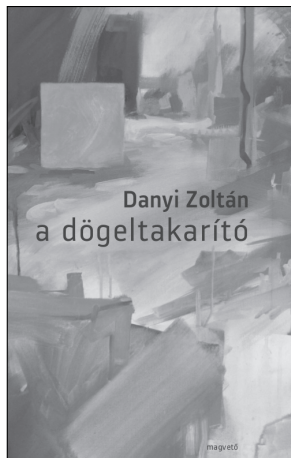
FELSZÁMOLTUK ITHAKÁT

Danyi Zoltán: *A dögeltakarító*

Danyi Zoltán 1972-ben született az akkor jugoszláviai Zentán. A költőként és prózaíróként is tevékeny Danyi korábbi kötetei jórészt vajdasági kiadóknál jelentek meg.¹ 2015-ben a Magvető által kiadott *A dögeltakarító* a szerző első regénye, hazatérés-regény.

A *dögeltakarító* névtelen központi szereplője egy magyar nemzetiségű férfi, aki Jugoszláviában született, életének jórészt Újvidéken töltötte, és a délszláv háború kitörésével a szerb katonaság tagjaként vett részt a háborúban, ami meghatározó élményévé vált. A regény 2008-ból indítja útjára a névtelen szereplőt Berlinből, hogy onnan hazaindulva bolyongjon a volt Jugoszlávia tagállamaiban és Magyarországon. Az elbeszélés egyes szám harmadik személyben azt jeleníti meg, amit ő mond vagy gondol. A névtelen karakter ugyanis mindvégig beszél (ezért szerepel a regényben a rengeteg „mondta”), de az elhangzó beszéd lényegét tekintve nem különbözik a belső beszédétől. A berlini körtemben egy időnként jelen sem levő ápolóhoz beszél, majd egy alvó klosárhoz, a visszaúton Újvidékre már azt sem tudjuk, kinek szól a „mondta”, Szabadkán egy töményes pohár alján maradt néhány jégkocka a hallgatóság, végül Horvátországban a korábbiakhoz hasonlóan esetleges jelenlevők, egy albán pék, majd egy dalmáciai öregember a közönség. Nem pusztán arról van szó, hogy ez az eljárás szavainak pusztába kiáltottságát jelzi, bár látni fogjuk, ez sem mellékes szempont. Inkább az emésztetlen-emészthetetlen világtapasztalat okozta kérdéssel állunk szemben, amelynek ily módon válik nyomatékossá személyes mivolta és közvetlenül a személyiségre gyakorolt hatása.

A névtelen szereplő szellemi kérdése a közelmúlt eseményeinek megértésére és ön-maga kilétének meghatározására tett kísérlet, az események újramondásával átszőtt (elhangzó vagy belső) monológokban. A délszláv háború és közvetlen előzményeinek közel-múltja így válik a beszéd idejének fojtogató jelenévé. A névtelen karakter képtelen maga mögött tudni a múltat, ami ezáltal rátelepszik a jelenre, és ellehetetleníti azt: „egyre világosabban látta, hogy azok a mindent lecsupaszító, mindent kicsontozó évek, amelyek ezekkel az úgynevezett spontán mitingekkel kezdődtek, nem értek véget azóta sem, és vélhetően soha nem is fejeződnek be, mondta, az ő számára biztosan nem.” (38. k.t. – H.Z.) A „lecsupaszító” és „kicsontozó” jelzők nem-

¹ Indokoltnak tűnik a szerző köteteinek felsorolása, mivel Magyarországon ezek a művei nem ismertek szélesebb körben. Verseskötetek: *Átcsúszik kébbe* (2003), *Gyümölcsversek* (2006), *Több fehér* (2012). Elbeszéléskötetek: *Szfvások* (2002), *Pszichoszomatikus életrajzok* (2004), *Párhuzamok, flamingóval* (2009), *Hullámok után a tó sima tükre* (2010), illetve Hamvas Béla regényeiről szóló doktori értekezésének kiadott változata: *Kivezetés a szövegből* (2008).

Magvető Kiadó
Budapest, 2015
264 oldal, 2990 Ft

csak a pszichés és szellemi kizsigereltségre vonatkoznak, hanem a figura fizikai állapotára is. Danyi regényének egészére jellemző a jelentéseknek a regényvilágon belüli banális megtestesülése, ami a mű egyik központi humorforrása. A főszereplő például szellemi kérdőzésének megtestesüléseként bélrenyheségben szenved, és telefingja fél Kelet-Európát. Mindemellett állandó (kevésbé komikus) vizeleti panaszok kínozzák, amelyek kiváltó oka szintén háborús élményeinek egyike: „amikor lehúzta a sliccet, hogy pisáljon, akkor újra a ház sarkánál állt, és a horvát főszereplő megint előrehajolt, hogy lefingja a szerb katonákat, de akkor Grb odaugrott mellé, és a tökein keresztül fejbe lőtte, ő pedig csak állt ott, kezében a farkával, és elakadt a vizelete, és azóta mindig görcsbe rándul benne valami, amikor hurogznia kell, és csak áll a vécé előtt, de nem akar megindulni a pisa egy istenért se.” (113.) A háború szorongató tapasztalata egyrészt a megelőző létállapot felmagasztalását, egyfajta jugo-nosztalgiaát, másrészt szabadulásvágyat ébreszt; de a nosztalgikus tevékenységek (például a Jugoszláviában egykor népszerű Formula 1-es matricás albumok keresése Berlin antikváriumaiban) és látszólag a megszabadulásra tett kísérletek is mind kudarcba fulladnak.

Az első kísérlet a szökés, az emigráció Amerikába, arra a helyre, amely a visszasírt jugoszláviai gyermekévekben az álomvilágot jelentette Woody Allen *Manhattanjének* plakátjával. Európa ugyanis a főszereplő számára egységesen ugyanazt a háborús övezetet jeleníti, amit a Balkán, „mindössze annyi különbséggel, hogy valahol kevesebb, máshol meg több vér folyt, de ez tulajdonképpen csak árnyalatnyi különbség”. (180.) Az álmok földje azonban álom marad, a névtelen karakter Berlinig jut, ahonnan „csak egy amerikai teher szállítóval lehet elvinni a terhet, amelyről szó van” (50.), a „mindent csontokig fosztó évek” terhét. Hasonló szabadulási kísérlet az írás általi lezárás és megszabadulás. A főszereplő szerint a délszláv háború terhét az USA-ban egy fehér füzetbe (mint a tabula rasa megtestesülése) írt „egyetlen mondattal, egyetlen jól irányzott, rövid tömondattal kell szíven találni” (30.) – *A szarvasvadász* című filmben megjelenő egyetlen pontos lövéshez hasonlóan, amivel a szarvast kell megölni. Ám a háborút megelőzően zenészeknek készülő főszereplő – akinek pályafutását egyetlen háborús lövés zúzza szét – az elutazáshoz hasonlóan az írással is megfeneklik. Nem jut túl a különböző színű füzetek (kék, fehér, piros – Jugoszlávia és az USA zászlóinak színei) és amerikai gyártmányú tinták már-már mániákus vadászatán: „úgyhogy arra gondolt, hogy ha már nem lett zenész, akkor majd írni fog, és egymás után vásárolta a tintákat és a füzeteket, de valamiért megint másképp alakult minden”. (247.) Azzal a modern alkotáskonceptióval szemben, melyben az alkotás folyamatában feloldható az én egzisztenciális és identifikációs válsága (gondoljunk csak Proust regényciklusára vagy Sartre *Undorára*, ahol a zene általi megkönnyebbülés vezet el az íráshoz), Danyi regényében a feloldani kívánt feszültség ellehetetleníti, megbénítja magát a feloldási módot is. A művészet ennek következtében a regényben nem jelent kiutat.

A második megszabadító lehetőség a munka mint önfeláldozó és megtisztító tevékenység, amelyet a névtelen szereplő Szerbiába hazatérve dögeltakarítóként végez. A dögeltakarítás Vajdaság útjainak megtisztítását jelenti az elpusztult állatoktól, vagyis összegyűjtésüket és Újvidékre szállításukat egy furgonnal: „ő kezdettől fogva elhitte, hogy a dögeltakarítóknál végzett munkájával magasabb célokat szolgál, és hogy ezáltal ő maga is megtisztul valahogy azoktól a dolgoktól, amelyeket korábban tett”. (222.) A munka azonban a felszabadulás helyett az emlékekben való elmerüléshez vezet. A volt szerb katonákkal végzett dögeltakarítás a szereplőben óhatatlanul a háború eseményeit idézi fel, ahol feladatuk a már elfoglalt bosnyák és horvát területek „megtisztítása” volt az ellenséges elemektől. A dögeltakarítás eseményeire a délszláv háború eseményeit montírozza rá az emlékezés. A regény során ekkor váltja fel először az egyes szám harmadik személyű elbeszélés-módot a szereplő első személyű elbeszélése, amelyben a háborús bűnök *vallo-mása* összekapcsolódik egy meglehetősen esetlen és terméketlen önfelmentési kísérlettel:

„Megtettük, mert megtehettük, és ha így történt, akkor így is kellett történnie, ha pedig így kellett történnie, akkor egyikünk sem tehet arról, hogy megtettük.” (73.) A névtelen szereplő a fából vaskarika érveléssel eredménytelenül igyekszik csitítani „az idők végeztéig megbocsáthatatlan” (59.) tetteik emlékezetét. Az alfejezetben ennek megfelelően egy horvát nőnek a katonatársakkal együtt elkövetett megerőszkolása és brutális meggyilkolása jelenik meg.

A döngeltakarítás nemcsak a „megtisztítás” megnevezésben cseng össze a háborús eseményekkel, de alapjaiban válik azok metaforájává, azzal a kitételrel, hogy a háború mindenkit elembertelenít. A megtisztító osztagok a megtisztítandó övezetekben élő embereket semmivel sem tekintik többnek, mint az állatokat, de éppen ezáltal válnak maguk is embertelenné, a regény metaforikája szerint disznókká és dögökké. Két részletet érdemes felidézni itt. Az egyikben egy horvát nő meggyalázása kapcsán a nyolc nemi erőszakot elkövető szerb katona rövid kielégüléseit azonosítja a főszereplő egyetlen disznó orgazmusával, a másikban pedig vállsérülése után halott és sérült katonákkal együtt egy dzszip hátuljába pakolva szállítják őket kórházba, az úton összegyűjtött dögökhöz hasonlóan.

Amikor azt mondjuk az első személyben elmondott események elbeszéléséről, hogy vallomás, akkor olyan beismerésről beszélünk, amely egyben a bűnösség elismerését is magában foglalja. Ez okozza az újabb feszültséget a névtelen szereplő számára, már nemcsak jelenkori énje és múltbeli cselekedetei, hanem önmaga és aktuális környezete között is: „most a falakra firkált szerb címer jelentette azt, amit ötven vagy hatvan évvel azelőtt a náci horogkereszt jelentett.” (129.) A szerb címer, ami alatt katonaként szolgált, és amely Újvidéken a szélsőséges nacionalizmus fokozódó térnyerésével szinte minden második ház falán fellelhetővé lesz, így válik a regényben a kollektív felelősségvállalás hiányának szimbólumává. A nemzeti címer e jelentésének megtestesülése a regényvilágban az a Grb nevű szerb katona, aki a leggyalázatosabb katonai bűnököt hajtja végre, mindenféle lelki-furdalás nélkül, és akinek a neve magyarra fordítva címert jelent. És így kerül a regény főszereplője egy újabb feloldhatatlan kettősség feszültségébe: a szerbek ellenségévé válnak, miközben magát is balkáni férfinak gondolva (ennek evidenciája számára abból következik, hogy szereti a csevapot) úgy látja, „neki a szerbek feltehetően már örökre hozzátartoznak ahhoz, amit eléggé bizonytalanul ugyan, de az otthonosság érzésének kell neveznie...” (181.)

Az ambivalens viszony destrukciós vágyat szül, az ölés vágyát, mint egy újabb lehetséges feszültségoldó szelepet. Egy belgrádi kávézó teraszán a főszereplő arról képzeleg, miként dugná a szerb vendégek szájába és vaginájába pisztolyát, ahogyan Grb tette a háború ideje alatt a horvátokkal és bosnyákokkal, de e destruktív vágy egyszer sem csap át cselekvésbe, a regény logikája szerint ugyanis nem oldhatja fel ugyanaz a feszültséget, mint ami okozta.

A meghasonlottság állapota a környezet totális elidegenedésével válik teljessé, és Danyi névtelen balkáni Don Quijotéja csupa olyan kalandba keveredik, amely során tettei akaratlanul is elmélyítik ezt az állapotot: miközben faszokat rajzol az Újvidéken elszaporodó szerb címerekre, egy meglehetősen abszurd szituációban sikerül levágnia az egykori boszniai szerb vezető, Radovan Karadžić lábáról a körmöt, majd egy spliti villában egy óriási szerb címert kiraknia apró mozaikkövekből egy a tengernek „háttal fordító” falra (látni fogjuk, hogy a tenger jelképezi a megszabadulást a háborútól a regényben).

A szabadulás utolsó lehetősége a szerelem lenne. Celia, a horvát nő, ha pillanatokra is, de képes békét hozni a főszereplőben dúló háborúba: „néhány órára megint az a valaki lehetett, akiről már azt hitte, hogy örökre elveszett, mert ott maradt a behavazott harckocsiban...” (184.) Minden máshoz hasonlóan azonban az emberi és szerelmi viszonyok is velejükig fertőzöttek a háborútól, és Celia, horvát tábornok apja elleni lázadásból, csakis szerb férfiakhoz kötődik igazán. A másikban lelt megnyugvás tehát időlegesen felfüg-

geszti ugyan a belső hadiállapotot, elmúlásával azonban maga is csak fokozza a gyöttrődést: „Celia olyan heves volt, mint a felkorbácsolt tenger, amikor a sziklás partot ostromolja, a vállának pedig, amikor megnyalta, sós íze volt, mint az Adriának, és azon az estén nem is volt más, csak a tenger, a tenger, a tenger, és néha elég egyetlen éjszakát tölteni a fűszeres illatú tengeren, hogy azután már csak a partra vetett halak szagát, az el nem múló dögszagot érezze az ember.” (193.) A szerelem így válik a regényben jórészt féltékenységgé és további feszültségek kiváltójává.

Az utolsó fejezet címeként mégis azt olvashatjuk: *Tenger*. Tenger, amelynek hátat fordít a szerb címer mindazzal, amit a szereplő számára jelent (a kövekből kirakott óriási címer a spliti házban megtestesülve is), és tenger, amelynek „fűszeres illata” elnyomja a dögszagot. Mégis miként jutunk a feloldásig, ha látszólag minden megszabadító utat – a szökést, az alkotást, a munkát, az önfelmentést, a rombolást és a szerelmet is – alapjaiban lehetetlenít el a szűnni nem akaró belső háború? E fejezetben a következőket olvashatjuk: „nézte a tengert, és valami szokatlan megnyugvásféleség járta át, egy azelőtt ismeretlen megkönnyebbülés, mert úgy érezte, hogy meg tud végre bocsátani Újvidéknek, meg tudja bocsátani ezeket az elhibázott éveket.” (254.) Az idézett mondat a regény egészével egyetemben Kusturica filmjeinek (*A papa szolgálati útra ment*, *Underground*) zárlatait idézi: „Megbocsátok, de elfelejteni nem fogom.” *A dögeltakarító* a megemészthetetlen emlékek regénye, ahol az emlékezés, legyen bár a végletekig bénító hatású, a szembenézés morális szükségyszerűségként van jelen. E szükségyszerűség megvalósulásaként az értelmező beszéd az, ami végül terapeutikus jelleggel elvezet a tengerig: a főszereplő az elbeszélésük által kísérli meg értelmezni a vele történeteket, és hogy folyton mindannak értelmetlenségére ébred, az a regény erős sugalmazása. Az emléktömböknek ez az értelemkeresése motiválja az alfejezeti mondatok végeérhetetlenségét és látszólagos strukturálatlanságát is.

Nincs hazavezető út, és nincs megérkezés sem: Danyi regényének névtelen szélmalomharcosa kénytelen ráébredni, hogy nem tud hazatérni, mivel már nincs otthon. Elveszettségét pedig csak tetézi, hogy ő maga is tevékenyen részesévé vált mindannak felszámolásában, ami számára az otthont jelentené (alapvetően a volt Jugoszlávia). Éppen ezért indokolt a főszereplő névtelensége és a harmadik személyű beszédmód, a vallomás-szerű részletek fokozott személyességével szemben; az elbeszélés hangsúlyosan nem az önazonossághoz vezet, az események nem integrálhatók meghasonlás nélkül egyetlen én történetébe. Nincs megtisztulás, nincs önfelmentés, megbocsátani pedig annak az Újvidéknek és Szerbiának kell, amely a szembenézést a regény szerint meg sem kíséri. De ez a megbocsátás csak a végső lemondással, elengedéssel (egy történet végső, megoldatlan lezárásával) együtt következhet be, az elidegenülés betetőződésekként, amikor a névtelen szereplő a horvátországi Splitben úgy véli, többé már nem tér vissza a Vajdaságba. *A dögeltakarító* az otthontalanná válás történetével állít emlékművet az emlékezés jelentőségének, hogy sokadszorra se feledjük: a háború csakis megbocsátandó cselekvéseket és eseményeket szül.

MEGVÁLTATLAN VILÁGOK

Szvoren Edina: *Az ország legjobb hóhéra*

Szvoren Edina *Az ország legjobb hóhéra* című, harmadik novelláskötete az előzőekhez hasonlóan osztatlan sikert aratott. Prózáját továbbra is a rövid, pillanatképszerű, társadalmi történetek jellemzik, amelyekbe hirtelen csöppenünk bele, és ugyanilyen hirtelen le is zárulnak, mértani pontosságuk, élességük miatt mégis erőteljes hatásuk van. Tematikai váltás nem tapasztalható a kötetek között, azonban *Az ország legjobb hóhéra*-ban sokkal erőteljesebbé válik a szenttelenség hangja. A létállapot egyhangúsága hatja át leginkább e novellavilágot. A szereplők pedig nemcsak, hogy nem akarnak tenni semmit annak érdekében, hogy ez az állapot megváltozzon, hanem mintha nem is tudnának arról, hogy létezik a változtatás lehetősége.

Szintetiséget, semlegességet elsősorban a térbe és időbe zártság érzése kelt. A terek esetében a bezártságot a kevés helyszín (általában az otthon és a munkahely) és ezek pontos ábrázolása hozza létre: „Az iroda jobb kéz felé nyílik, a szabóság és a ruhaklinika helyiségei balra. A negyvenes számú ház pincerendszerének teljes utcafrontját a Drelyószabóság foglalja el.” (*Trifánné, kedves*, 9.). Az időbe való bezártságot pedig a gyakori jelen idejű elbeszélés mód érzékelteti. Amikor mégis múlt idejű az elbeszélés, akkor olyan közvetlen múlt idő jelenik meg, amely (általában a gyerekelbeszélő miatt) nem válik visszaemlékezésé, inkább örökké jelenlévő létállapot tapasztalataként határozható meg, amelyben nincs meg sem a múlt, sem a jövő képzete: „Nem hittem, hogy valaha is mutálni fogok. Azt sem hittem, hogy voltak idők, amikor nem tudtam beszélni, és apa szöke volt.” (*Miért nyerítene a gyerekek*, 18.) A bezártság modellszerű valóságot hoz létre, mivel csak léthelyzeteket látunk, amelyekhez szereplők kapcsolódnak, illetve látható a viselkedésük is, de nincsenek megoldások, csak beszámoló a helyzet értékelése nélkül. E megjelenítéshez pedig hozzájárul a narratív zárlatok hiánya, és ebben az értelemben válnak a novellák pillanatképszerű történetekké.

Ehhez a semleges világmegjelenítéshez ítéletmentes elbeszélőre is szükség van. Jelentős teljesítménye a kötetnek, hogy ezt a hangot nem úgy teszi objektívvé, hogy omnipotens narrátort alkalmaz, hanem a legtöbb esetben a történetek elbeszélője egyes szám első személyű. Ebben a tekintetben nem értek egyet Visy Beatrix álláspontjával, mely szerint a szubjektív nézőpont esetlegességet, esendőséget és a megjelenített világ természetszerű torzulását eredményezi.¹ Úgy gondolom, hogy e kötet esetében ez az elbeszéléstechnika inkább hozzájárul ahhoz, hogy az elbeszélők idegenként le-

¹ Visy Beatrix: *Próbababák találkozása tilos*. <http://www.muut.hu/?p=14425> (letöltés időpontja: 2015.12.19)

Magvető Kiadó
Budapest, 2015
192 oldal, 2990 Ft

gyenek jelen a saját történeteikben, ezzel elzárva magukat a személyes vélemény érvényre juttatásától vagy az érzelmeik megjelenítésétől. Az *Anyánk teleszkópos élete* című novellában az elbeszélő csak leírja, de nem értékeli azt a helyzetet, hogy a szülei már külön szobában alszanak: „Az öcsém születése előtt anyánk meg Usak még együtt aludtak, a franciaágy pedig fönt állt Usak dolgozószobájában, az íróasztal helyén. Amikor megváltottak a dolgok, Usak a franciaágy lábára kenderkötelet csomózott, és a bútort élére állítva engedte le a lépcső fokain.” (50.)

Az ország legjobb hóhéréban már nincsenek olyan elbeszéléstechnikai játékok, mint Szvoren Edina korábbi kötetében, például a *Pertu* című kötet felszólító módú igékkel teli címadó novellájában. Az elbeszélésmódnak ez a lecsupaszítása teszi talán még élesebbé és ezzel együtt természetesebbé a szöveget. Emellett pedig más hangsúlyt kap a játék a narrátor nemének kérdésével is. Ez a probléma már a korábbi kötetek kapcsán is felmerült, viszont a *Pertu*ban még sokkal explicitebben van jelen, például a *Jojka* című novellában, ahol az elbeszélőről a szereplők nem tudják eldönteni, hogy milyen nemű. („Voltak, akik a postáskisasszonyok kérlelhetlenségéről beszélgettek, két kisgyerek pedig arról tanakodott, vajon férfi vagyok-e, vagy nő.”). Az ország legjobb hóhéréban az elbeszélői nem kérdése gyakran az elbizonytalanítás eszközüvé válik. Persze a kötet nem minden darabjában van így, és van ahol csak időleges (*Érezni valamit*). E novellákban (*Kinderszenen: Oltás; Csonka, jól sikerült*) a befogadó számára azért válhatnak idegenné az elbeszélők is, mivel nem tudják, milyen helyzetből, melyik nem nézőpontjából kell szemlélniük a látotakat. Ez pedig olykor lassíthatja is az olvasás menetét.

A novellák szereplői az időtlenség állapotában élnek. Ez általában a jövőkép hiányában jelentkezik, azonban itt a szereplőkből nemcsak a jövő tervezésére irányuló törekvések hiányoznak, de a jövő mint a változtatás lehetősége sem áll fenn. Az idő helyett a térhez való ragaszkodás erőteljesebb a műben – ahogy ezt több kritikus is kiemelte.² A terekhez való viszony azonban nem kizárólag a ragaszkodásban, hanem gyakran az adott tér gyűlöletében is jelen van (például a *Limanova tér* vagy a *Dánék* esetében, ahol az elbeszélő mindig a másik család otthonában érzi jól magát.) De még ez a gyűlölet sem vezeti el a szereplőket a változtatáshoz vagy a tér elhagyásához. A változás, esetleg a lázadás gondolatának hiánya a szereplők egyénítésének hiányát is eredményezi, ami azért jön létre, mert nincsenek önálló ötleteik, megoldásaik, hanem csak beszámolnak eseményekről. Előfordul ugyan, hogy a nem elbeszélő szereplők tesznek lépéseket a változás felé, ám – mivel általában indulatból cselekszenek – ezek a kísérletek kudarcba fulladnak. A *Megszégyenítő vonása az emlékezetnek, hogy mindenre vágyik, amit megőriz* című novellában például az anya azért lép ki a házasságából, mert elnyomottnak érzi magát, holott ő is az elnyomó szerepében van, de ezt hirtelen elhatározásból teszi, és nincs terve arra nézve, hogy mit kezdjen az életével, ezért hajléktalanná válik. Az egyéniség hiány kifejeződéséhez hozzájárul az a prózapoétikai elem, hogy a novellák figuráinak gyakran nincs neve. Ha van, akkor is a legtöbbször ismeretlen jelentésű (*Lem*), vagy csak monogrammal jelölt (*S.*) nevek, vagy pedig olyanok, amelyeket soha nem mondanak ki a szereplők (*István, Ilona*). Az egyéniség hiányt és a figurák szereplehetőségeinek kudarcát is eredményezi az a visszatérő helyzet, hogy nem tudnak sem a családi életükben, sem a foglalkozásukban kiteljesedni (*Trifánné, kedves*). Ebben a novelláskötetben fontos szerepet kapnak a szereplők különböző érzékszervi fogyatékoságai is, amelyek együtt járnak a világ befogadásának torzulásával és a reflexióra való determinált képtelenséggel (*Rend, Kionkákék*). Úgy vélem, ez csak akkor áll ellentmondásban a korábban említett világtorzulással, ha az elbeszélőnek van érzékszervi fogyatékosága. Ez egyetlen esetben fordul elő *A 864-es számú postaláda* című novellában, de a szubjektív nézőpont nem elegendő ahhoz, hogy létrehozza a torzulást. Az időtlenség-tapasztalat és főként a múltnélküliség kapcsolódik a szereplők egy-

² Visy Beatrix, i. m. és Sipos Balázs: *Magánybeszéd*. <http://magyarnarancs.hu/konyv/maganybeszed-95754> (letöltés időpontja: 2015.12.19.)

máshoz való viszonyához is, mivel egy olyan társadalomképben, ahol nincs jelen a közös múlt és az emlékek, a mikroközösségek (mint a család vagy a párkapcsolatok) sem működhetnek.

A műben megjelenő párkapcsolatok működésképtelenségét egyrészt az okozza, hogy a szereplők nem akarják egymásnak szentelni a figyelmüket és megérteni egymást, másrészt a múltban történt események is gyakran problémákat idéznek elő. Ezek sokszor titkok maradnak az olvasó számára. A problémák tehát elsősorban a kommunikáció és az egymásra fordított idő hiányából fakadnak, illetve a félelem légköréből, mivel szinte mindegyik viszonyban megjelenik az elnyomó és az áldozat szerepe. A *Dánék* című novellában az elvált lány és a szomszédja közti kapcsolat kizárólag a szexualitásban fejeződik ki. A lány hatalmaskodik a fiú fölött, ő pedig fél tőle. Kommunikációjuk a szövegben csak a formalitásokban mutatkozik meg, zöltségpucolás közben. A *Rend* című novellában pedig a főszereplő férfi annak ellenére, hogy egyedül érzi magát, nem tud elköteleződni azzal a lánnyal, aki vonzódik hozzá: „Máskor azt hazudnám, hogy engem voltaképp az éret nők vonzanak.” (164.)

A kölcsönös szerelem ebben a novellavilágban nem létezik. Ez az érzelemmentes környezetből és a bezártságból adódik, amelyben a szereplők sem magukat, sem egymást nem tudják megérteni (*Kafarnaumi csoda*). Szerelem helyett csak vágy és szexualitás létezik, de ez sem a szenvedélyről és örömről szól, csak megszokott, semleges tevékenység, visszatérő szükséglet. Igaz ez mind a hetero-, mind a homoszexuális párok esetében (utóbbira példa *A Høy Trane-fúrótorny*). Tehát a testiség sem válik kommunikációvá. A kapcsolatok működésképtelenségének kiváltó oka a legtöbb esetben rejtve marad. Mintha ez is annak az általános létállapotnak a következménye lenne, amelyben csak kétely és félelem uralkodik. Forgách Kinga kritikájával³ szemben úgy gondolom, ezeket a történeteket nem lehet analitikus novellákként meghatározni. Az oknyomozó szándék ugyan jelen van a befogadó tevékenységében, de eredménytelen lesz, mivel nem láthatja a pontos, múltbeli okot, ami miatt véget kellett érnie egy kapcsolatnak vagy szétesnie egy családnak.

A család a legkomplexebb problémaként van jelen e novellák fikcionalizált társadalmában, és ez már visszatérő elem Szvoren műveiben. *Az ország legjobb hóhérában* erre a közönségre is jellemző a megértés képtelensége: vagy a két szülő közt nem működik, vagy a gyerekek és a szülők közti konfliktusokból származik. Keresztesi József a *Pertu* című kötetről írott kritikájában a Szvoren Edina-novellákban megjelenített családot kényszerközösségnek nevezi.⁴ A találó jellemzés erről a kötetről is elmondható. Ez az állapot főként a félelem légköréből születik, mivel a párkapcsolatokhoz hasonlóan a családokon belül is megtalálhatók az elnyomók és az áldozatok. A szülők közti konfliktus gyakran abból származik, hogy az egyik fél a másikat értéktelennek tartja: „Nagy szerencse, hogy a férjemnek van foglalkozása, különben nem tudnék róla mit mondani.” (*Aloé vera*, 152.). A gyerekek és szülők közti meg nem értés ennél sokkal összetettebb probléma. A kommunikációhiány persze itt is elsődleges ok, és ez gyakran a kamaszos lázadásban is megnyilvánul: például *A Trifánné, kedves* című novellában a címszereplő fia piercinget akar tetettni, de az anyjának nincs ereje az erről szóló vitához. *Az Anyánk teleszkópos életében* pedig a gyerekek részéről nem működik a kommunikáció az anyjukkal, valószínűleg az apjuktól való félelem miatt.

A másik konfliktusforrás a szülők magatartása. Gyakran az anyák és lányok közti rivalizálásból adódnak nézeteltérések, amelyeknek általában az anya a forrása, a *Megszégyenítő vonása az emlékezetnek...* vagy a *Csonka, jól sikerült* című novellákban például az anyák úgy érzik, hogy hasonlóan vagy szebbnek kell lenniük a gyereküknél. Ráadásul

³ Forgách Kinga: *Analitikus novellák*. <http://www.litera.hu/hirek/analitikus-novellak> (letöltés időpontja: 2015.12.20.)

⁴ Keresztesi József: *Néhány szó Szvoren Edina első kötetéről*. <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2230/nehany-szo-szvoren-edina-első-koteterol> (letöltés időpontja: 2015.12.20.)

a szülők néha semmilyen motivációs környezetet nem biztosítanak: „Anya nem örült, hogy fölvettem a kórusba, de azt mondta, hogy néha a kellemetlen dolgok is hasznunkra lehetnek.” (*Miért nyertétek a gyerekek*, 16.). A gyerekek végül gyakran más családoknál keresnek menedéket (*Limanova tér*), vagy a szülők zárkóznak el annyira, hogy csak nagyon kevés időt kelljen együtt tölteniük a gyerekeikkel (*Maruzsálem*).

Néhány novellában viszont éppen a gyerekek hiánya miatt jön létre konfliktus. Az *Ida néni hegedűsín hajában* és *Az ország legjobb hóhéra* című darabban a gyerek az egyik szereplő számára mindig elutasított vágyként jelenik meg, az *A. úr és A. kisasszonyban* pedig egy próbababa válik gyerekpótlékká, társsá és bizonyos szempontból hasonmássá is egy egyedülálló nő számára. A gyermek mint a felnőttek játékszere a *Kinderszenen: Bonszájgyerekek* című novellában is megjelenik, amelynek utópisztikus világában a gyerekek örökre babák és tudatlanok maradhatnak, ez pedig lehetővé tenné, hogy ne kelljen a gyerekek és szülők közötti problémákkal megküzdeni.

E társadalmi körkép, a visszatérő metaforikus elemek és az értékek devalválódása összeköti a novellákat, a kötet kompozíciója azonban nem szigorúan szerkesztett. Az egyetlen (a novellák címében is megtalálható) szerkezetre utaló jel a hat novella elején álló *Kinderszenen* elnevezés. Több kritika említette már a kapcsolatot a Schumann-zongora ciklus és a *Kinderszenen*-novellák között.⁵ A kapcsolódás azonban még mindig nem egészen világos. A zongoraciklus tárgya a gyerekkor és a kapcsolódó történeteké is, azonban nemcsak a *Kinderszenen* címmel kezdődő novellák tartalmaznak gyermektörténeteket. E hat novellában a gyerekek mégis inkább eszközökké vagy háttérzajjá válnak (*Kinderszenen: Tárnaszentelés; Kinderszenen: Bonszájgyerekek*), a főszereplők pedig a legtöbb esetben felnőttek. (A *Kinderszenen: A hétfői lányt* lehet egyedül kivételnek tekinteni). A zenedarabokat gyakran a gyerekkorról szóló visszaemlékezéseként határozzák meg, tehát ebben a tekintetben a felnőtt nézőpont az elsődleges mindkét esetben. A tökéletlen zárlatok és a zenei motívumok sokasága fontos szerepet játszanak a ciklus felépítésében, ezek a jellemzők pedig párhuzamba állíthatók *Az ország legjobb hóhéra* novelláival is.

A kötetben visszatérő elem a nyelvhasználat kérdése, s ez szintén összeköti a novellavilágokat. A nyelv problémája megjelenik mint pótcselekvés: „(...) hallottam, hogy néma csönd van a váróteremben, mégis megkérdeztem, hogy itt vannak-e. Hallod, mégis megkérdezed. Miért csinál ilyet az ember?” (*Kinderszenen: Oltás*, 6.). Gyakran megfogalmazódik, mint kételkedés a saját nyelvhasználatban: „Fölnyitottam a hűtőládát, és elővettem három szem gyönyörű szilvát. A lányom szerint túl gyakran mondom, hogy gyönyörű – hát lehet.” (*És én?*, 41.). Máskor pedig a múltnak valamilyen homályos, a szavak által már eltorzított visszaidézését is szolgálja a tárgyi bizonyítékok helyett. Erre utal a *Limanova tér* című novellában az UNICEF-es videók állandó emlegetése, amelyeket soha nem találunk meg, de mindig keresnek. Hasonló a helyzet *A 864-es számú postaládában* is, ahol a gyerek azt állítja, hogy az édesapja hazudik, mert sosem találta meg neki a fényképeket az oroszok sírfeltárásról. A mű nagy érdeme, hogy a nyelvi reflektáltság által felbontja a berögzült jelentéseket. A kötetnek erre a tulajdonságára az *A. úr és A. kisasszony* című novella is reflektál: „A gyakran használt szavak idővel alkotóelemeikre esnek szét, vagy fokozatosan átalakulnak más, értelmetlen szavakká.” (169.) A jelentések felbontása hatással van a befogadói magatartásra is, mert a szöveg ezáltal kijátssza az olvasói előfeltevéseket: „(...) a függőfolyosó oldalából kivált drótvás végén viszont most is ott csüggött a gyerekfejnyi vakolatdarab. Az öregek azt mondják, veszélyes, de én tudom, hogy nem fog onnan leesni soha.” (*Dánék*, 128.) Az olvasói tapasztalat ennél az állításnál gyakran „*Csehov puskája*”-

5 Visy Beatrix, i. m., Vilmos Eszter: Otthonos viszolygások. <http://www.jelenkor.net/visszhang/508/otthonos-viszolygasok> (Letöltés időpontja: 2015.12.21), Artzt Tímea: Nem értem a csakot. <http://www.barkaonline.hu/olvasonaplo/4850-nem-erтем-a-csakot---az-oroszag-legjobb-hoherarol> (Letöltés időpontja: 2015.12.21.)

szertű előfeltevését hordoz magában. A történet végére tehát a vakolatdarabnak le kell esnie, mivel akkor jön létre valami változás, tragédia. E novellákban viszont éppen ezek a következtetések nem működnek, mivel az megszakítaná az egyhelyben állás poétikáját.

Végül nem hanyagolható el a nyelvnek az igazságok elrejtését vagy megváltoztatását célzó használata sem. Ez általában összefügg az ünnepek és tragédiák devalválódásával, mint fontos, változásra alkalmas eseményekkel. „A barátom bólogatott és simogatott. Pedig apámat sosem hívtam apának, és az sem igaz, hogy meghalt. Inkább csak elenyészett. Abbamaradt, mint az adásszünet jele.” (*Dolgos ujjaid*, 136.). Szvoren Edina prózájában még a halál sem tud a szereplők számára kilépést nyújtani ebből a világból. Ezért tökéletes zárónovella *Az ország legjobb hóhéra*, amely zárómondatával éppen ezt az állapotot fogalmazza meg: „Ha pedig bekövetkezik, amitől félek, és a szomszédaink elköltöznek innen, akkor semmi nem marad nekünk az ördögfiókánkból, csak ez az életlen, kapkodva elkészített fotó, amin nyakig gomboltam a blúzomat – meg egy határok és minőség nélküli élet, amiben mintha nem is létezne halálbüntetés.” (186.) A halál és a feloldódás lehetőségének tapasztalata teszi megváltoztathatlanná ezt a prózavilágot.

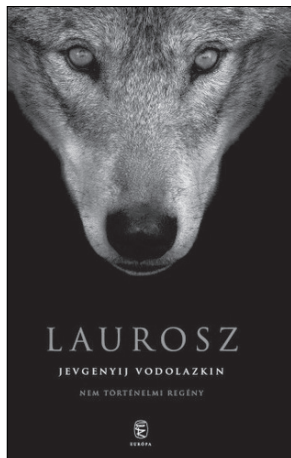
GYÜRKY KATALIN

A TANULÁS KÖNYVE

Jevgenij Vodolazkin: Lauros

Számos vonatkozásban unikális világot tár elénk az Európa Könyvkiadó jóvoltából most már magyarul is olvasható *Lauros* című regény, amely Jevgenij Vodolazkin második, hazájában Nagy Könyv-díjjal kitüntetett szépirodalmi alkotása.

A műben az egyedi világot Vodolazkin eredeti foglalkozásából adódóan⁶ egy középkori orosz szentéletű ember története képezi, aki a „Szent Cirill-kolostor közelében található szabad községben, Rukinában látta meg a napvilágot. Ez a világ teremtését követő 6948. évben, a Megváltónk, Jézus Krisztus születése után 1440 évvel, május 8-án, Nagy Szent Arzén emléknepjén történt.” (13.)

⁶ Jevgenij Vodolazkin nem szépíróként kezdte a pályáját. Végzettségét tekintve középkorász, a híres Dmitrij Lihacsov tanítványa, akinek szellemi műhelyében a középkori kéziratok és hagiográfiák specialistájává nőtte ki magát. Az 1964-es születésű Vodolazkin 2009-ben jelentkezett először szépirodalmi alkotással, a hazájában szintén nagy sikert arató *Szolovjov és Larionov* című regénnyel.

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2015
424 oldal, 3990 Ft

A pontos idő- és helymegjelölés egy középkorkutatóból szépíróvá avanzsált szerző művének elején egyáltalán nem kelt meglepetést. Az viszont annál inkább, hogy ez a kezdetes egy, a főcím alatt olvasható „nem történelmi regény” megjelölés után szerepel. S emiatt rögtön felmerül bennünk a kérdés: ha nem történelmi regényt olvasunk, vajon mi szükség van a dátumok és a helyszín ennyire részletes feltüntetésére?

Erre a kérdésre a választ a szentéletű hős, Arszenyij élettörténete fogja számunkra megadni, akinek az egyik fő feladata az idő pontosságának, fontosságának az átértékelése. S a szerző zseniális fogása, hogy a főhős idővel kapcsolatos felfogásának folyamatos változásán keresztül bennünket is megtanít egy másfajta időfelfogásra, miközben a „nem történelmi regény” kifejezés értelmére is rávilágít.

A kiinduló dátumokra épp azért van szükség, mert jelzik: élete első szakaszában, amelyet a kötet I., *A tudás könyvét* kitevő részéből ismerhetünk meg, Arszenyij még lineárisan, azaz az időben megszokott módon előrehaladva veszi át, sajátítja el azt a rengeteg ismeretet, amelyet a nagyapja, a füvek erejével gyógyító orvos, Hrisztofor felhalmozott. Cseperedésével egyenes arányban gyarapszik benne az a tudás, amelyet nagyapja kevés beszéddel, sokkal inkább a nyírfakérgre írott feljegyzésein keresztül ad át az unokájának, aki annak rendje és módja szerint, nagyapja halálát követően át is veszi az orvosi praxist, s már ő gyógyítja Rukina teljes lakosságát.

Az események linearitását megbontó, időben, majd pedig térben is másféle élet Arszenyij számára Usztyina érkezésével köszönt be. A lánnyal való – a falu közössége előtt titkolt – szerelmi kapcsolat Arszenyij életében az első olyan, az egész további sorsát meghatározó élmény, amelyben „elveszíti az időérzékét”, s mintegy feloldódik a szerelemben: „Belemerült lassanként egy teljesen külön világba, amely belőle és Usztyinából állt. Ebben a világban ő volt Usztyina apja és fia. Barát volt, testvér, de legfőképpen férj. Mivel Usztyina árvaságra jutott, ilyen jellegű kötelezettségek nélkül maradt. Ő pedig belépett ezekbe a kapcsolatokba. Az ő árvasága ugyanilyen kötődéseket feltételezett Usztyináról. Bezárult a kör: mindent jelentettek egymásnak. Mivel ez a kör tökéletes volt, Arszenyij számára nem létezett más ember. Egészet alkotott a két fél.” (74.)

Az, hogy Arszenyij egyidejűleg apja, férje, testvére és fia, vagyis különböző generációkat képviselő „családtagja” lehet egy személyben, s főleg, egy időben Usztyinának – apaként Hrisztofor nyírfakérgéből, valamint a kedvenc, Nagy Sándorról szóló regényéből tanítja, testvérként óvja, védi, férjként pedig szenvedéllyel szereti a lányt –, már jelzi a kapcsolatuk örökérvényűségét, azt, hogy ennek a szerelemnek nem léteznek időkorlátai. Olyannyira nem, hogy Arszenyij, miután Usztyina halott fiút szül és maga is belehal a szülésbe, nem akarja elengedni maga mellől a lányt. Sokáig maga mellett tartja a két holttestet, mert nem érzi, hogy Usztyina halálával a szerelmük véget érne. Több szempontból sem. Egyfelől amiatt, mert a titokban tartott szerelemből fogant gyermek és Usztyina haláláért magát érzi felelősnek, bűnösnek, ami miatt, úgy véli, egész hátralévő életében vezekelnie kell. Úgy érzi, hogy neki kell tovább élnie Usztyina helyett is, neki kell továbbvinnie Usztyina félbeszakadt, félbeszakított életét. A sztareccal folytatott párbeszéde után – aki előtt nem titkolhatta a szerelmüket – ezt még tisztábban látja:

„Nem kíméllek, te okoztad bűnöddel testi halálát. Bűnöd miatt a teste is elveszhet. Azt kellene mondanom, hogy a síron túl már késő megmenteni, de látod, nem mondom. Mert ahol ő van, ott nincs *már*. És nincs *még*. És nincs idő, csak Isten végtelen kegyelme van, abba vessük bizodalunkat. (...) Az a lényeg, hogy a lélek gyámoltalan, ha elhagyta a testet. Csak testben cselekedhet. Hisz csak a földi életben nyerhet üdvösséget. (...)

De én vettem el az életét.

A sztarec nyugodtan nézett Arszenyijre.

Akkor add neki a tiédet.

Van-e lehetőségem arra, hogy helyette éljek?

Ha komolyan belegondolunk, igen. A szerelemben egyetlen egészet alkottatok Usztyinával, ez pedig azt jelenti, hogy még mindig itt van Usztyina egy része. Ez pedig te vagy. (...) Nehéz az utad, de még csak most kezdődik a szerelmed története. Mostantól, Arszenyij, minden a szerelmed erejétől függ.” (107–108.)

Másfelől azért sem érzi, hogy a szerelme véges időben zajlana, mert miközben a lány után immár a nevét is Usztyinra változtatva, önmaga személyiségét háttérbe szorítva és az orvosi teendőibe teljesen belefeledkezve gyógyít, a pácienseihez alig beszél – főleg kézzrátéttel orvosolja a legtöbb betegséget⁷ –, Usztyinával folyamatosan megosztja a vele történeteket. A hozzá intézett elbeszélésfolyamokkal tartja életben saját maga számára a lányt. Olyannyira hisz kettejük örök szerelmében, hogy hiába találkozik Kszenyijával s annak fiával, akik azt szeretnék, hogy férjként és apaként az életük részévé váljon, s hiába érzi jól magát velük, hűsége Usztyina iránt kikezdehetetlen, töretlen.

A gyógyító útja során számtalan orosz faluban megforduló Arszenyij-Usztyint azonban állandó kételyek gyötrik, hogy vajon jó úton jár-e, elnyeri-e Usztyina bűnbocsánatát. Mert a lány hallgat, nem válaszol neki. Ezért úgy érzi, tovább kell folytatnia az útját, tovább kell mennie, tényleges és képletes értelemben egyaránt: „Sok-sok éve próbálok kiérdemelni Usztyina üdvösségét, akit megöltem. És még most sem tudom, hogy áldásos-e a munkám. Állandóan valamiféle jelet várok, amely megmutatná, hogy jó irányba megyek-e, de egyetlen jelet sem láttam ennyi év alatt” (267.) – mondja a III. részben, *Az út könyvében*, ahol egy itáliai fiatalemberrel, Ambrogio Flecchiával – az üdvösség elnyerésének reményében – Jeruzsálembé indulnak.

Ám Ambrogiót sem véletlenül kapja útítársul Arszenyij maga mellé. Mivel a fiatalember rendelkezik a jövőbe látás képességgel, szintén nem hisz az időben, pontosabban a lineárisan előrehaladó időben: „Furcsa dolgot mondok neked. Egyre inkább úgy érzem, hogy idő nincs. A világon minden az időn kívül létezik, különben hogyan ismerhetném a még meg nem történt jövőt. Úgy gondolom, Isten kegyelméből adatott nekünk az idő, hogy ne zavarodjunk össze, mert az ember tudata nem tud egyszerre magába foglalni egyidejűleg minden eseményt. A gyengeségünk miatt vagyunk az időbe zárva.” (268.)

És elmesél egy olyan, 1941-ben bekövetkezendő történetet, amely mintegy megismétli Arszenyij-Usztyin és Kszenyija történetét. 1941-ben egy fiatalember, Sztrojev – hasonlóan a hóshöz – szintén viszonylag közel kerül egy nőhöz, Alekszandrához, akinek, Kszenyijához hasonlóan, szintén van egy kislánya. Ám az Arszenyijéhez hasonló okokból – a tébolyig menő szenvedély hiánya miatt – sokáig nem tud elköteleződni mellettük. Aztán, amikor úgy dönt, mégis visszamegy hozzájuk, a szomszédától tudja meg, hogy Alekszandrának már elköltöztek. A szomszédától, aki mintha Arszenyijhez beszélne, Arszenyij Usztyina iránti érzéseit fogalmazná meg: „Túl sokáig készülődött. Bár valójában itt nem is az időről van szó, mert az igazi szerelem kívül áll az időn. Akár egy életen át is várhat.” (231.)

Az események ismétlődésének lehetősége – s számtalan példa van rá, hogy amit Ambrogio megjósol, az be is következik – azt vetíti előre, hogy esetleg Arszenyij – Jeruzsálemből visszatérve, s ismét nevet változtatva, immár Amvroszj szerzetesként – Usztyinát is viszontláthatja. Ezt az elképzelését támasztja alá az is, hogy a III. könyvben elének tárul szerzetesi élete szintén az ismétlődésen alapul, nagyon hasonlít egy önmagába visszaforduló körre: „Ne keress engem Arszenyij néven az élők sorában, Amvroszj

⁷ A hősnek két ragadványneve is volt, a Rukinyec és az Orvos. A Rukinyec egyfelől arra a Rukina községre utalt, ahol a világra jött, másfelől viszont magára a kézzrátéttel való gyógyításra, hiszen a Rukinyec név az orosz ruka („kéz”) névszóból képzett alak.

néven keres. E szavakkal fordult Amvroszj Usztyinához. Emlékszel, szerelmem, annak idején beszélünk az időről. Ez itt teljesen más. Most már nem halad előre, hanem körbejár, mert kört írnak le az időt betöltő események. Itt pedig, szerelmem, főként az istentisztelethez tartoznak az események. Minden nap első és harmadik órájában megemlékezünk arról, hogy Pilátus kimondta az ítéletet a mi Urunk, Jézus Krisztus fölött; hat óraker jön el a keresztút, kilenckor pedig a keresztfán szenvedő urunk ideje. És ez alkotja Isten szolgálatának egész napot felölelő körét.” (357.)

Ám ahogyan a III. részben, *Az út könyvében* is volt – Ambrogio személyében – egy olyan ember a hős mellett, aki segít az időtanulás folyamatában, úgy a IV., *A nyugalom könyve* címet viselő, s egyben utolsó részben sem hagyják magára az eddig megszerzett tudásával az épp szerzetesként szolgáló hőst. Az ismétlődés lehetőségét, azaz Usztyina viszontlátásának reményét most is „helyre teszi”, kiigazítja valaki, mielőtt a hős túlságosan beleélné magát. Mégpedig az az Innokentyj sztarec, aki ismét új információval tud szolgálni ezzel kapcsolatban: „A kolostorban tényleg érintkezik az idő az örökkévalósággal, mondta Innokentyj sztarec, de nem egyenlő vele. Az élők útja, Amvroszj, nem lehet körkörös. Az élők útja akkor sem zárt, ha szerzetessé nyírják őket, mert fölmerül a kérdés, hogy miféle szabad akarat lehet ott, ahol nincs kiút a körből? (...) Szóval azt feltételezed, hogy az idő itt nem körkörös, hanem valamiféle nyitott alakzat, kérdezte a sztarecet Amvroszj. Pontosan, felelte a sztarec. Ha már úgy is beleszerettem a geometriába, spirálhoz hasonlítanám az idő múlását. Ez is ismétlés, de egy új, magasabb szinten. Vagy, ha úgy tetszik, valami új átélése, de nem tiszta lapról indulva. Megőrizve az emlékezetben mindazt, amit korábban élt át az ember.” (358–359.)

A magasabb szintű ismétlődés megélésére pedig – vagyis az idő valódi természetének tapasztalatára – Arszenyijnek a negyedik alakjában, a szerzetesrendből kilépve, Laurosz néven, egy barlangba elvonultan lesz lehetősége. Egy új „Usztyina”, a várandós Anasztaszija érkezésével. Aki valóban hasonlít Usztyinához, de nem azonos vele, akit Laurosz ugyanúgy tanít a nyírfakérgéből és a Sándor-regényből, mint Usztyinát, és aki szintén terhes – csak épp nem a hőstől. Ám épp ez a terhesség ad lehetőséget Laurosz számára egy újabb, ismételt, de mégis más, magasabb szintű vezeklésre, majd bűnbocsánatra. Mégpedig egy Anasztaszijával szemben soha el nem követett, de magára vállalt bűn levezeklésének lehetőségét – hogy ezáltal végre a hős Usztyinával szemben érzett büntudata, vezeklésényszerre is megszűnjék, és azt is megértse, hogy miért volt szükség arra, hogy négyféle alakban és névvel élje le az elvileg egyetlen, de időbeli korlátoktól független, magasabb szintű ismétlődésekre képes életét.

A TANÍTÁS SZABADSÁGA

Sz. Koncz István beszélgetése

– Klein Sándor neve nem lenne ennyire ismert, ha nem ő lett volna annak idején a Túró Rudi névadója. Márpedig, állítják ugyanezen kollégák, fontos összefüggéseket világított meg, lényeges kutatásokat vezetett, Carl Rogers tanítványaként és Dienes Zoltán munkatársaként olyan következtetésekre jutott, olyan módszereket honosított meg, amelyek ma is egyedülállók. Mindez azonban kevésnek bizonyult, mert hiába alapító tagja a World Council for Curriculum and Instruction nevű nevelési világszervezetnek vagy a HR vezetőket modern kiválasztási módszerekkel segítő SHL Hungary Kft.-nek, ha a sajtó képviselői kapcsolatba kerülnek vele, mégis többnyire a tejdesszertől faggatják. Pedig saját jogán is közismertnek kellene lennie. Ha velünk tartanak, röviden megidézzük most Carl Rogers és Dienes Zoltán alakját, a tanítvány, a mester és a kollégák kapcsolatát, és az említett két szervezetről is igyekszünk többet megtudni.

Klein Sándor 1941. március 26-án született Budapesten. Tisztviselő szülei közül édesapja nem élte túl a soát. Gimnáziumi érettségi bizonyítványát a fővárosban szerezte, az ELTE matematika–pszichológia szakán pedig 1966-ban végzett. Tanulmányai befejezése után egészen 1982-ig a Budapesti Műszaki Egyetem Tanárképző és Pedagógiai Intézetében dolgozott. 1982-től 1988-ig a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tanszékvezető tanára volt, majd docens, később tanszékvezető egyetemi tanár a pécsi JPTE Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet Ergonómia és Munkapszichológia Intézeti Tanszéken. Ma professor emeritusként működik gyakorlatilag ugyanott, bár minden megváltozott, a név és a székhely is.

1972-73-ban dolgozott vendégkutatóként Dienes Zoltán kanadai Pszicho-matematikai Intézetében. A játékos matematikatanulással és a gondolkodtató játékkal foglalkozott. Utóbb döntő érdemei voltak abban, hogy Dienes a Pécsi Tudományegyetem díszdoktori székébe emelték – az elismerést ő maga adta át az idős professzornak.

Kutatási területei az alkalmasság-vizsgálat, a tanulóképesség-vizsgálat, valamint a munka- és vezetéspszichológia. Szegedi éveiben a tanulóközpontú tanárképzés érdekében végzett kutató-fejlesztő munkát. 1984-ben és 1986-ban, ugyancsak Szegeden, több száz résztvevővel nagy hatású nemzetközi találkozót szervezett Carl Rogers és munkatársai részvételével. Rogers tanítványaként pályája jelentős részében a személyközpontú megközelítés elterjesztésén munkálkodott. Több tesztet adaptált és több könyvet fordított magyarra, jó pár évig volt a Magyar Pszichológiai Társaság Tesztbizottságának elnöke és a *Magyar Pszichológiai Szemle* szerkesztőbizottsági tagja.

1998 óta rendszeresen ír és szerkeszt könyveket. Eddig megjelent majd’ száz kötete elsősorban a pedagógiai és az alkalmazott pszichológia témakörébe vezet be az érdeklődő olvasót.

Nős, felesége, Kiss Julianna a már említett SHL Hungary Kft. ügyvezető igazgatója. Balázs fia ugyancsak pszichológiai pályára adta fejét, édesapjával közösen írott, *A szervezet lelke* című könyve a tudományos dolgozatok sikerlistáját vezette sokáig. A családi kiadót irányító Dávid neve a Himaláját ostromlók között sem ismeretlen. Tavaly októberben a Manaszlu csúcsát mászta meg.

Sz. Koncz István: – *Professzor úr, manapság is rendkívülinek számítana a szakpár, amit a hatvanas évek elején választott, de gondolom, annak idején még inkább az lehetett.*

Klein Sándor – Igen, Magyarországon különösen ritka volt.

– *Őn miért döntött mellette?*

– Gimnazista koromban reálosztályba jártam, és bár nem voltam rossz matematikából, inkább az irodalom iránt érdeklődtem. Úgyhogy magyar–történelem szakra jelentkeztem. Nem vettem föl. Nem állíthatom, hogy kizárólag azért, mert származásomat tekintve hivatalból épp csak túrt, úgynevezett egyéb kategóriába tartoztam. Édesapám tisztviselő volt, de elhurcolták a náci, és nem tért vissza, édesanyám pedig abban az időben angol–német levelező volt az Egyesült Izzóban. Értelmiségi szülők gyermekének számítottam tehát, ez is sújtott, de valószínűleg nem készültem fel eléggé a vizsgákra. Hogy javítsak az esélyemen, elszegődtem fizikai munkásnak az Izzóba. A drótygyártásba kerültem, igazi, hagyományos munkás környezetbe. Wolframszálat húztunk a villanykörtékhez. Háromemeletes épület volt, alul kezdődött a munkafolyamat a por alakú fém meleg-sajtolásával, és a harmadik emeleten lett belőle spirál. Korábban, második kerületi gyerekként, még kívülről sem láttam gyárat. Borzasztóan sajnáltam magam. Két-három hónap alatt kikristályosodott bennem, hogy teljesen mindegy, milyen egyetemre megyek, de több drótot nem akarok látni. Gondolhatja, mennyire idegesít most ez a sok kerítés az ország körül.

– *Nem csak önt, higgye el...*

– Szóval, tanulmányozni kezdtem, hogy hová lehet biztosan bejutni. Azt tapasztaltam, hogy a matematika–fizika szak ilyen. Háromszor akkora volt a keretszám, mint ahányan egyáltalán jelentkeztek. Föl is vettem.

– *A fizikát nem olvasom az életrajzaiban.*

– Ennek az az oka, hogy két-három hónap alatt ott ugyanúgy rájöttem, hogy azért ez már túlzás! Hogy én egész nap csak képleteket nézegessek. Kerestem tehát valami kiutat ebből a zsákutcából. Megint végignéztam az évkönyveket, és megtaláltam a pszichológiát. Azt írták, hogy bármilyen más szakkal párosítható. És nem hangsúlyozták, hogy csak bölcsésszel. Noha valószínűleg úgy képzelték. Fölkerestem a tanszék vezetőjét, Kardos Lajos professzort, aki a háború végétől harminc-nyolcvan évig állt az intézet élén, és megkérdeztem: engedélyezné-e, hogy fölvegyem a pszichológiát. Melegen üdvözölt, mert maga is matematikát végzett valamikor a harmincas évek elején.

– *Őn mit tudott a pszichológiáról?*

– Kifejezetten vonzott, anélkül, hogy mélyebben ismertem volna. Gondoltam, hogy mielőtt megtanulom, kipróbálom magamon az összes eszközét. Ebben az időben Csirszka János volt a pályaválasztási tanácsadás hazai atyamestere. Mindenféle, embert vizsgáló módszer birtokában és ismeretében volt. Elmentem hozzá, és megkértem: vesse be nálam mindazt, ami egyáltalán rendelkezésére áll. Amikor több hónap elteltével leültünk beszélgetni, hogy milyen embernek ismert meg, az volt a végső kérdésem, hogy ajánlja-e nekem ezt a pályát? Nemmel válaszolt. Arra a kérdésre pedig, hogy miért nem, az volt a felelet, hogy kétféle pszichológus létezik. A klinikai lelki beteg emberekkel foglalkozik. Ezt azért nem ajánlom, mondta, mert a tudószanatériumi munkát sem ajánlom annak, aki hajlamos a tudósbetegségre. A másik fajta szinte objektív dolgokkal törődik. Például, hogy milyen színűre festük az üzemcsarnokot. Ez meg magát nem érdekli. Sötétben néztem rá. Nem tudom, mi volt a célja, de bennem megerősítette a szándékot, hogy ezt a pályát válasszam.

– *A felvétellel párhuzamosan ejteni lehetett a fizikát?*

– Az első évet elvégeztem a fizika szakon, így végül 1965-ben kaptam matematika-, 1966-ban pedig pszichológiatanári diplomát.

– *És a Műgyetemre került.*

– A hazai tudományág klasszikus alakjaként emlékszünk Vaszkó Mihályra. Az MTA Pszichológiai Intézetének egyik osztályvezetőjeként is működött. Nem voltunk már ismer-

retlenek egymás számára, amikor megkeresett, hogy a Belgiumból hazahozott, érdekesnek tűnő cikkeket nem fordítanám-e le magyarra. Vaszkónak elvülhetetlen érdemei voltak az általa képviselt tudományterület hazai fejlesztésében, de egy nyelvet sem tudott megtanulni. Emiatt a kandidátusi címig sem vergődött el. Segíteni szerettem volna neki, bár nem angolul, hanem flamandul írták a cikkeket. Mégis, gondoltam, van egy barátom, majdnem tud franciául, majd megpróbáljuk! Egy büdös szót sem értettünk az egészből, de a képleteket meg tudtuk fejteni, és igyekeztük értelmezni a képletek közötti szövegeket. Vaszkó nagyon jó néven vette az erőfeszítéseinket, és mindenhová beajánlott, hogy legyenek különböző egységek munkatársa. Volt egy félállása a BME-n is, így odakerültem gyakornoknak.

Különösen örültek a matematikai végzettségemnek. Ránk erőltették, mondták, hogy a mérnök-tanár, a műszaki tanár és a műszaki oktató képzésben pszichológiát is kell tanulniuk a hallgatóknak. Ezzel kezdjek, amit tudok! Az első perctől önálló lehettem, azt tanítottam, amit akartam.

– *És mit tanított, professzor úr?*

– Hát, ez az, magyar nyelvű szakirodalom nem létezett. Meg kellett teremteni. Elsősorban angol nyelvű szövegeket igyekeztem begyűjteni. Óriási szerencsém volt, hogy részben édesanyám hatására már a középiskolában elfogadhatóan megtanultam angolul. Így igyekeztem fölépíteni a tematikát és a tananyagot. Tizenhat éven át tanítottam a Műegyetemen, a gyakornoktól a docensi szintig jutottam el. Voltaképpen mindent csináltunk, ami beesett. Két kutatási területen is dolgoztam, mindkettő illet a mérnök-tanárok képzéséhez: az egyik a munkapszichológia, a másik a pedagógiai pszichológia volt.

– *Jól idézem? Azt a kifejezést használta, hogy mindent csináltak, ami beesett? Ez mit jelentett?*

– Vaszkó Mihály járta az országot, így kaptunk megbízásokat különböző vállalatoktól. Vizsgáltunk zajártalmat, környezeti hatásokat, fejlesztettük a szövívők betanítási módszereit...

– *Így jött a Túró Rudi is?*

– Valóban, 1968-ban Vaszkó a tudományterület hasznáról beszélt egy előadásban. Ott ült az akkori Budapesti Tejjári Vállalat igazgatója, aki elmondta, hogy a Szovjetunióban látott alapötlet nyomán megalkottak egy terméket, túróból készül, és csokivajjal vonják be. Ha már létezik reklámpszichológia, akkor tessék nekünk segíteni a termék bevezetésében! – kérte.

Valóban szűz terület volt ez egy olyan országban, ahol a *cipőt a cipőboltból* volt a legismertebb szlogen. Mindenesetre Vaszkó ennek nyomán kapott megbízást, hogy a névadástól a csomagolás kialakításán át mindent tervezzünk meg, beleértve azt is, hogy hol milyen hirdetések jelenjenek meg. Abban az időben is az volt a szokás, hogy a főnök odaadta a munkát a tanársegédjének. Tanítottam az Iparművészeti Főiskolán is, és a termék külső tervezését továbbadtam a tipográfiával foglalkozó hallgatóknak. A pöttyös csomagolás két hallgatóm ötlete volt. Ami kétségtelenül hozzám fűződik, az a név.

– *Az ám, azzal volt valami zűr-zavar!*

– A Lapkiadó Vállalat reklámozási vezetője, egy hölgy azt írta a tejjárosoknak, hogy fenti, erkölcsstelen elnevezésű termék reklámozását a kiadásukban megjelenő lapokban nem engedélyezi. Nagy baj volt, mert már csomagolták az első láda készterméket, kinyomtattak mindent, és nem volt idő változtatni. Hogy úgy mondjam, nem volt visszaút. Úgyhogy, leszámítva a lapkiadós hirdetéseket, maradt az általam koordinált projekt és maradt az elnevezés.

– *Amit mára, ha torzítással is, de átvettek Kínától Ausztriáig így-úgy. Az előbbieket Túró Kitty, az utóbbiak Landfrisch Rudi néven gyártják.*

– És itthon is él még a Túró Rudi. Egyedül ez vigasztal, a reklámpszichológiai karrieremnek ugyanis a lapkiadós hölgy levele egyszer s mindenkorra véget vetett. Új kampány

indult, amely a növekvő vajkészletektől akarta megszabadítani a vállalatot, de azt a botrány után már nem rám bízta.

Talán az idősebbek emlékeznek rá: az egyik Columbo-epizódban föltűnt egy trükk. A filmkockák közé bevágott, csábító reklámfotó trükkje. Lényege szerint az érintett, aki nézi a filmet, nem is érzékeli, hogy reklámképet lát, vetítés után mégis hanyatt-homlok rohan, hogy magáévá tegye a terméket. Ezzel a módszerrel mi is próbálkoztunk kutatásaink során. Olyan hatást, mint amelyet a derék nyomozó érzékelt, nem tudtunk kimutatni. Sok ilyen, akkoriban divatos kérdéssel foglalkoztunk tehát. De mondom, a Túró Rudi miatt ez irányú pályafutásomnak befellegzett.

– *Időközben, ha jól emlékszem, 1972-ben ön egy esztendőre Kanadába került, vendégkutatóként.*

– Ez matematika-tanári végzettségemnek volt köszönhető. Mindig is izgatott az a furcsa jelenség, hogy élnek emberek, bár nagyon kevesen, akik lelkesednek a tudományterületért, miközben a felnőttek döntő többsége nem egyszerűen nem szereti, hanem kifejezetten gyűlöli a matematikát. Másrészt a fiatalok rettentő sok időt töltenek vele az iskolában, és semmi nem ragad rájuk az egészből. Vagyis: a matematika oktatásának gyakorlatilag semmi értelme nincsen.

– *Csak hogy megerősítem: magam a Fourier-sorfejtés és a Laplace-transzformáció című tételt húztam annak idején, matek szigorlaton, jelest kaptam, de ha az életem múlna rajta, akkor sem tudnám, miről beszéltem. És visszatekintve: nincs is semmi jelentősége az életem szempontjából.*

– Ennél egyszerűbb dolgok ismeretének sem vagyunk birtokában. Hogy a négyzet plusz b négyzet mitől egyenlő c négyzettel, ez sem megy, a szinusz sem, többnyire. A leg-
elemibb dolgok sem. Tehát értelmetlen, kidobott az a sok idő. Szinte művészet, hogy a diák teljesen feleslegesen tölti életének hónapjait, éveit. Az ember szinte mindentől tanul valamit. Még aki utálta is az irodalmat, az is tudja, hogy *ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj*. A pedagógia kell ahhoz, mondhatnám némi túlzással és cinizmussal, hogy a tanár olyan szituációt tudjon teremteni, amiből semmit sem tanulunk.

Volt az egyetemen egy rendkívül kedves tanárom, Varga Tamás. Arra tette föl az életét, hogy megreformálja az általános iskolai matematikatanítást. Úgy gondolom, hogy az, amit kitalált és komplex tanítási módszernek nevezett, világszám volt. A kísérlet a hatvanas évek közepétől terjedt az országban, és körülbelül száz aprócika műhelyt, tanárt foglalkoztatott önkéntesen. Egészen addig ragyogóan ment is, amíg egy párhathározattal kötelezővé nem tették. Ezzel tönkretették. Erőszakosan a módszer nem volt terjeszthető. A tanárok maguk is meg kellett volna tapasztalják, miről van szó, ehelyett rájuk kényszerítettek valamit, amiről nem is rendelkeztek pontos ismeretekkel.

Varga Tamás az Országos Pedagógiai Intézetben dolgozott, és szüksége volt arra, hogy pszichológiai hatásvizsgálatot végeztessen. Az volt az alapfeltevés, hogy ha valaki játékosan, tapasztalati úton sajátít el ismereteket, akkor bizonyos, addig csökevényes tulajdonságok is kifejlődhetnek. Megtanulnak a gyerekek együttműködni, kreatívabbak lesznek, jobban készen állnak arra, hogy szembenézzenek ismeretlen problémákkal, hajlékonyabb lesz a gondolkodásuk. Nem volt az országban olyan szakember, aki vállalta volna ezt a munkát.

– *Vajon miért nem?*

– A hazai pedagógiai pszichológia erős embere a rendkívül művelt és nagy tudású Lénárd Ferenc volt, aki Varga Tamáéhoz hasonló tárgyú, ám attól gyökeresen különböző elgondolásával uralta a tudományterületet. Ebben a vonatkozásban nem tudtam igazat adni neki. Varga elgondolását éreztem helyesnek. Az egyre élesebb, sőt, egyre jobban elmérgesedő szakmai vitában kevesen álltak Varga mellé. Úgy is mondhatnám, kevesen akartak szembehelyezkedni Lénárral.

– *Ön azonban elvégezte a hatásvizsgálatot.*

– Igen, a Budapesti Műszaki Egyetemen különlegesen védett helyzetben voltam, nem

volt mitől félnem. Eredményként kijött, amit eredetileg is reméltünk és feltételeztünk, de kijött az is, hogy mindez kevés a megváltáshoz. Hogy tudniillik ha az egész iskolai rendszerben van egy óra, egyetlenegy tantárgy, amelyik másféle gondolkodásra ösztönöz, az csak korlátozottan fejleszti a gyerek személyiségét. A Váli utcai iskolában Winkler Márta osztálya és a kontroll osztályok tanulói között tényleg nagy különbséget lehetett kimutatni. De ott négy évig minden óra másféle gondolkodásra, viselkedésre nyújtott lehetőséget a gyerekek számára. Winkler Márta nevét sokan a *Kinek kaloda, kinek fészek* című könyvből, az *Iskolapéllda* című filmből vagy az általa vezetett Kincskereső Iskoláról ismerik.

Visszatérve Kanadához: Varga Tamás szakmai fejlődésének nagy lökést adott, amikor Dienes Zoltán bemutatta a maga módszerét. Magyarországon és nemzetközi konferenciákon is gyakran együtt szerepeltek. Bizonyos értelemben munkatársak voltak. Pár évvel azután, hogy Dienest kinevezték a kanadai Sherbrooke egyetemén az új matematikaoktatási központ igazgatójává, szüksége volt egy hasonló kutatásra, mint amelyet itthon végeztünk. Arra hívott meg, azt végeztem New Yorkban is, ahol szintén volt egy iskolája.

– *Térjünk vissza Magyarországra, egyszer csak ön is Szegedre távozott. Miért?*

– Csirszka Jánosnak tulajdonképpen igaza volt. Nem volt könnyű megtalálnom, hogy a pszichológiának melyik ága áll közel hozzám. A humanisztikus pszichológia tetszett egész életemben a leginkább. Valós problémákkal foglalkozik, lehetőség szerint emberközpontúan. Véletlenül fedeztem föl egy újságban, hogy Carl Rogers, a terület atyamesterének jóváhagyásával hároméves képzés indul e tárgyban Európában. Meghívást kaptam rá magam is, és ez lehetőséget biztosított arra, hogy a francia és svájci helyszínekre évente kétszer tíz napra kiutazzam. Ahogy egyre jobban beleástam magam a személyközpontú irányzatba, egyre kevésbé tetszett az, amit a Műegyetemen csináltam. Úgy gondoltam, az én igazi feladatomban az lenne, hogy megváltssam a magyar pedagógiát. A nyolcvanas évek elején jártunk, negyvenéves voltam. Gondolkoztam, hol kezdjem a munkát. Úgy tetszett nekem, hogy a tanárképzést kellene megváltoztatni. Geréb György volt a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Pszichológia Tanszékének karizmatikus vezetője Szegeden hosszú éveken át. Amikor meghalt, a rektor, aki maga is matematikus volt, megkeresett, és megkért, hogy vállaljam el a tanszék vezetését. Szabad kezet adott. A szemináriumokból így kiscsoportot formáltam az előadásokból nagycsoportot. Tanítás helyett a személyiségfejlesztés lett a fő cél, az egyoldalú kommunikáció helyett a beszélgetés a fő módszer.

– *Milyen volt a fogadtatás?*

– Amikor a nagyteremben lefeküdtek a hallgatók, és lélegeztek, figyelték a saját elképzeléseiket, reakcióikat, amikor kimentünk a Tisza-partra, és a diákok egymást vezetgették bekötött szemmel, hogy gyakorolják a bizalomsztát, nos, mindezt különös reakciók kísérték. Manapság mindenki csapatépítésre, tréningre jár, mindenki ismeri ezeket a képzési formákat, de akkoriban újdonságnak számítottak. 1982-t írtunk. 1984-ben, majd két évre rá újból sikerült Rogerst is meghívunk egy egyhetes nagycsoportra. Eljött San Diegóból. Körülbelül százötven külföldi, köztük jó néhány amerikai és ugyanennyi hazai érdeklődő vett részt ezeken a fejlesztő összejöveteleken. Körben ültünk a szegedi ifjúsági házban, és mindenki arról beszélt, amiről akart. Bár a szocializmus elég slendrián volt már ebben az időben, de mindez ilyen nagy csoportban, egy amerikai professzor vezetésével nem volt rizikómentes. Viszont csodálatos élmény volt. Igazi szabadság-élmény. Nagy hatással is volt a résztvevőkre. Hat évig próbálkoztam Szegeden.

– *Miért adta föl?*

– Amit elértem, félsikernek sem mondanám. Negyedsiker volt. A diákok döntő többségét nem tudtam át- és megmozgatni. Nemhogy a magyar pedagógiát, de még a saját főiskolámat sem sikerült megváltoztatni, megváltani. A pedagógia és a módszertan mozdatlanul, a régi keretek között folytatta munkáját. 1988-ban kerültem Pécsre, a pszichológia tanszékére, ahol hamar be kellett látnom, hogy itt sincs igazán lehetőségem a tanár-

képzés gyökeres megváltoztatására. A tapasztalati tanulás elmélyítésére egész egyszerűen tényleg nem maradnak órák és nem marad energia. Koltai Dénes meghívására néhány év múlva átkerültem a felnőttképzésbe. Azóta is itt dolgozom.

Nincs varázspálcám, de volna lehetőség a tapasztalati tanulás bevezetésére, ez máig meggyőződésem. A tanárokat nagyon meg kellene becsülnünk. Azért, hogy akik ezt a hivatást választják, ne hagyják ott az egészséget, csak mert a családot el kell tartani. Ehhez viszont központi akaratra volna szükség. A tanár kaphasson minél nagyobb önállóságot – erre is komoly igény volna. Az ugyanis, akinek meg kell valósítania ráerőltetett dolgokat, nem szakember, hanem valamiféle végrehajtó készülék. Állítom, hogy az egész pedagógia kulcskérdése nem a környezet, nem a tananyag, nem a módszer, még csak nem is az oktatási segédanyagok és kötettségek, előírások halmaza. Hanem a tanár.

– *Nem haladunk jó irányba ebből a szempontból...*

– Nem én mondtam, de teljesen egyetértek azzal, amit ön állít. A gyermeknevelést nem lehet uniformizálni. Nem elvenni kellene a felelősséget, hanem több szabadságot adni a tanároknak. Azt, hogy március 29-én Komlón, a Kökönyösi Általános Iskola 6. b osztályában mit kell tanítani, semmiféle minisztérium nem tudja megmondani. Csak a tanár, aki bemegy az órára. Arról nem is szólva, hogy a gyermektől elvárjuk: minden területen jól teljesítsen. Függetlenül attól, hogy éppen mi izgatja. Miközben egyik felnőtt az autósport iránt érdeklődik, a másik aközben operákat hallgat szívesen... Önállóan gondolkodó felnőtteket akarunk nevelni a gyerekeinkből anélkül, hogy az iskolában hagy-nánk őket önállóan gondolkodni.

Dávid fiam kiadójánál nemrégiben jelentettünk meg egy Soponyai Dórával közös kötetet, aminek azt a címet adtuk, hogy *A tanulás szabadsága Magyarországon*. Harminckét jó példát gyűjtöttünk össze a hazai általános és középiskolai módszerek közül. Biztos van még háromszázhusz, vagy háromezer-kétszáz. De az is biztos, hogy ezek a kivételek. Sajnos.

– *A nevelési, oktatási világszervezettel való kapcsolatáról szeretném, ha beszélne. Hogyan lett ott ön alapító tag?*

– Véletlenül. Először 1970-ben utaztam Amerikába. Az előzményhez tartozik, hogy pár hónappal korábban jött egy amerikai pedagógus küldöttség, és kérték a tanszék munkatársait, hogy menjünk el egy találkozóra, a Benzúr utcába. Nyilván olyanokat kerestek, akik beszéltek angolul. Egy iowai pedagógus családdal kerültem egy asztalhoz. Amikor a hivatalos program véget ért, meghívtam őket hozzánk, nézzék meg, hogy élünk mi itt, Magyarországon. Nagyon kedvesek voltak, biztattak, hogy menjek én is, nézzem meg, náluk hogy él egy tanár házaspár.

– *Ha arra járok, majd beugrom!*

– Körülbelül ennyire vettem komolyan a dolgot én is. Igen ám, de küldtek egy meghívólevelet, hogy az össz-amerikai pedagógus találkozón szívesen látnának. Harmincezer tanár randevűzött a kaliforniai tengerparton, egy gyönyörű helyen. Ott alapítottuk a World Council for Curriculum and Instruction nevű szervezetet. Ma is működik, két-három évente tanácskozik. Amikor Pécs volt Európa kulturális fővárosa, itt is volt egy konferenciánk. 2016 nyarán, ugyancsak karunk szervezésében Budapesten lesz megint nevelési világkonferencia. A fő téma tulajdonképpen 1970 óta az, hogy vajon hogyan tudnánk békére és békés együttműködésre nevelni az embereket. Hogy mindannyian felelősek vagyunk a bolygónkért, és azért, hogy hogyan élnek az emberek. Nemcsak a közvetlen, hanem a távolabbi környezetünkben is.

Annak idején, amikor hazajöttem az alapításról, annyira belelkesedtem, hogy elmentem az Országos Béketanácshoz, hogy szeretnék jelentkezni és a békére nevelésben szerepet játszani. Mondták, hogy igazán nagyszerű, gratulálnak, menjek haza nyugodtan, majd szólnak, ha szükség lesz rám. Persze, kinevettek. Oda nem lehetett jelentkezni. Meg

nem jutalmaztak, el nem marasztaltak, de a dolog nem fejlődött azzá, amivé fejlődhetett volna. Rogers élete végén rengeteg időt szentelt annak, hogy egymással ellentétben álló csoportokat összehozzon. Hogy megértsék egymást. Leültette az írországi militáns katolikusokat és protestánsokat. Akik lőttek egymásra. Dél-Afrikában, még az apartheid idején egymásra acsarkodó fehéreket és feketéket bírt rá beszélgetésre, közeledésre. Az ausztriai Ruszton a nicaraguai válság idején összehozott egy vezető amerikai – elsősorban közép- és dél-amerikai – politikusokból álló társaságot. Az USA éppen bombázáshoz készült. A politikusok előadásokat próbáltak tartani, mi, pszichológusok pedig megpróbáltuk megzavarni őket, hogy őszintén beszéljenek.

– *Sikerült?*

– Megváltozott a hangulat, diskurálni kezdtek a résztvevők. Nem tudjuk, hogy ennek köszönhetően-e, de a bombázás elmaradt, és az is kétségtelen, hogy Rogerst fölterjesztették Nobel-békedíjra. Ám meghalt, mielőtt a döntés megszületett volna.

– *Végezetül: hogyan került kapcsolatba az SHL-lel, ahol, mint olvassom, ugyancsak aktív?*

– Meseszerűen. Talán kikövetkeztethető volt a korábbiakból, hogy a módszerek iránti érdeklődésem pályám egészen végigkísért. Ezért is voltam talán sokáig elnöke a Magyar Pszichológiai Társaság Tesztbizottságának. Még az alapító atyák kezében volt az SHL iránnyitása, amikor nem sokkal a rendszerváltozás után a cég párizsi bázisán az egyik alapító, Roger Holdsworth fogadott, és hosszan elbeszélgetett velem. Főképp angol nyelvű publikációim érdekelték, és Rogers magyarországi kurzusairól meséltetett. Megebédeltünk, s mire visszamentünk az irodába, aláírta a szerződést, és kiállított egy csekkfüzetet, hogy abból az összegből, amihez még csak hasonlót sem láttam addig sosem, alapítsuk meg az SHL Hungary Kft.-t. A hazai HR szakembereket igyekszünk segíteni immár negyedszázada a legmodernebb tesztekkel, képzetekkel, kérdőívekkel. A kezdetekkor nem is volt hasonló vállalkozás a hazai piacon. A cég lényegében máig megőrizte vezető szerepét. Feleségem az ügyvezető, én meg tanácsadóként működöm ugyanott. Balázs fiam testre szabott, online alkalmasság-vizsgálati módszereken dolgozik. Vele is szoros munkakapcsolatom van. A tesztmetódusok létrehozásában, alkalmazásában így együtt és külön is aktívak vagyunk. Én is végzem a dolgom, amíg keresnek, amíg szükség van rám. De ez már a levezető kör.